

Dan Stoica

l
o g i c ă

&

l
i m b a j

Iasi
2000

DAN STOICA

Logică și limbaj

— instanțieri în spațiul cultural francez —

© Editura Edit DAN, Iași, 2000

C.I.P.

STOICA, Dan

Logică și limbaj : instanțieri în spațiul cultural francez / Dan Stoica ; studiu introductiv: "O problemă deschisă..." de Maria Carpov . – Iași : Editura Edit DAN, 2000 . – IV, 170 p. ; fig., tab. ; 21 cm.

Conține bibliografie

Rezumat în limba franceză

ISBN 973-99150-3-5

CARPOV, Maria

Logică ; limbaj ; filosofia limbajului ; cartezianism lingvistic

Logică și limbaj

“O problemă deschisă...”

Apariția unei cărți cu un titlu ce exprimă una din preocupările perene ale filosofilor, nu doar a celor ai limbajului, este, nu surprinzătoare, dar cu siguranță o surpriză dintre cele mai agreabile. Cititorul care, din rațiuni mai mult sau mai puțin strict profesionale, vrea să afle cum se reduce incompatibilitatea dintre universal și particular, în ce măsură ea se convertește în compatibilitate, va găsi cu siguranță un prilej de certă delectare intelectuală în lucrarea pe care a scris-o Dan Stoica și pe care editura a tipărit-o fără să-și facă, de bună seamă, vreun calcul de ordinul rentabilității.

Riguros, dar nu pedant, autorul caută, mai întâi, să satisfacă unele exigențe, indispensabile, de natură epistemologică, procedând la delimitarea conceptelor prezente în titlu. Se face apoi primele precizări în privința relației *logică și limbaj*, “o problemă deschisă”, p entru a cărei mai bună înțelegere sunt prezentate perspectivele coșeriană și “thomistă” (jRené Thom), întrucât pe acestea două vor fi sprijinite cele mai multe analize și demonstrații). Discutarea problemelor metodologice încheie partea de preliminarii. Discutarea problemelor metodologice încheie partea de preliminarii, în care a fost construit “un instrument clar și valabil pentru abordarea unei încercări de clasificare a unor producții-reper din teoriile constituite în spațiul francez asupra relației dintre logică și limbaj”. În aceste preliminarii, cum le numeam, se conturează însăși schema parcursului analitic, adică însăși structura cărții.

“Distincțiile metodologice” operate de autor au în vedere tipurile de demers, mai precis, analiza logică și analiza semiotică, cercetarea situându-se la nivel frastic, dar și transfrastic. La capătul acestui program, Dan Stoica și-a propus să obțină un “produs” caracterizat printr-o “închidere /necesară/ unui discurs ce acceptă amendarea, îmbogățirea și, în general, rediscutarea, attribute ce vor putea situa, cu legitimitate, “curajos”, deși cu “smerenie”, această cercetare printre investigațiile relației dintre logică și limba, multe, foarte multe și foarte prestigioase, alături de care, o putem spune de pe acum, cartea lui Dan Stoica își va găsi cu siguranță un loc bun. Comunicându-ne scopul lucrării sale, autorul introduce și unele elemente de autoevaluare, care par să nu fie decât o mică strategie de provocare ce-l vizează pe cititor, pe noi, care ne simțim captivați chiar de la primele rânduri, și determinați să nu întârziem cu formularea aprecierilor.

“smerenie”, această cercetare printre investigațiile relației dintre logică și limbaj, multe, foarte multe și foarte prestigioase, alături de care, o putem spune de pe acum, cartea lui Dan Stoica își va găsi cu siguranță un loc bun. Comunicându-ne scopul lucrării sale, autorul introduce și unele elemente de autoevaluare, care par să nu fie decât o mică strategie de provocare ce-l vizează pe cititor, pe noi, care ne simțim captivați chiar de la primele rânduri, și determinați să nu întârziem cu formularea aprecierilor.

Făcând “determinările conceptuale”, autorul satisface una din primele cerințe epistemologice, cum spuneam și mai înainte, și, totodată, își începe efectiv cercetarea, care se anunță, ne spune autorul, dificilă, problematică și, sub unele aspecte, constrângătoare. Se avansează prudent, la adăpostul autorității, o dificultate deloc neînsemnată fiind definirea *limbajului* însuși, sau alegerea din mulțimea definițiilor existente, și nu sunt puține, a definiției care să fie cu adevărat operațională, adecvată cercetării de față. Fără “a rememora /... / istoria încercărilor de a defini limbajul”, sunt invocate propunerile care au făcut carieră, lungă și frumoasă în câteva cazuri, dar și tentativele mai puțin notorii pentru definirea acestui concept. Examinarea tuturor acestor definiții, fie că își atrag opțiunea, fie că sunt respinse de Dan Stoica, este făcută nu doar cu o de la sine înțeleasă competență, dar și cu argumente ce țin seama, în general, de avantajele/dezavantajele definițiilor aduse în discuție din perspectiva investigației proiectate, relația dintre logică și limbaj. Aceasta este, în opinia autorului, procedura “necesară, productivă și onestă”. În esență, se urmărește perceperea, explicarea, chiar teoretizarea raportului logică–limbaj tocmai de către științele acestuia din urmă, adică de către lingvistica generală, gramatică, logică, semiotică, știința cogniției: pluralitatea aceasta impune un demers ce transgresează frontierele disciplinare, aidoma limbajului, care nu poate fi revendicat și epuizat de un singur domeniu științific.

Precizarea “spațiului francez” a absorbit o parte considerabilă din efortul de delimitare terminologică, deși, după părerea noastră, riscul de echivoc al epitetului “francez” este mai curând redus: aici, el trimite cu precizie la spațiul hexagonal ocupat în geografia Europei de către Franța, și nu la “francofonie”, sau la spațiul “d’outre mer” cum se teme Dan Stoica, temerile sale fiind de altfel exprimate într-o notă de humor, care, într-un text de factură științifică, nu este un ingredient oarecare.

Relația logică–limbaj este, cum spuneam, socotită ca “o problemă deschisă”, iar acest fapt lasă cale liberă intervențiilor, intervențiilor celor avizați, dintre aceștia fiind invocați și bine exploatați cei pe care i-am menționat mai înainte, Eugen Coșeriu și René Thom.

Paralelismul dintre analiza logică și cea semiotică este considerat din aceeași perspectivă a propriului proiect de cercetare, deosebirea dintre ele fiind un “criteriu discriminator” și “ordonator” în sistematizarea unui câmp atât de vast și cu hotare pe alocuri atât de imprecise. Diferența dintre analiza semiotică și cea logică reproduce, constată Dan Stoica, diferența dintre comportamentul semnului, *instituit*, și comportamentul gândirii, *întemeiată*, semn și gândire fiind entitățile specifice celor două tipuri de analiză. Discutarea comparativă a celor două metode ține seama și de “tonalitatea dominantă” a fiecăreia, idee preluată de la Ch.W. Morris, care, pentru stabilirea tipurilor de discurs, recurge la acest “artificiu”.

Analizând *Gramatica* și *Logica* de la Port–Royal, moment incontestabil, se stabilește, așa cum a făcut-o Michel Foucault, mai întâi, raportul de explicare dintre prima lucrare și “gramatica” socotită ca ordine immanentă a oricărei utilizări a limbajului, apoi, raportul de reflectare dintre cea de a doua lucrare și “logica” înțeleasă ca ansamblu de “reguli și operațiuni ale minții”.

Unul din aspectele emergente, ca reușită, este demonstrarea caracterului “deschis” al problematicii, adică actualitatea ei. În special opera lui Ferdinand de Saussure și cea a lui Oswald Ducrot i-au oferit lui Dan Stoica argumentele cele mai puternice, deoarece aici, în opera celor doi mari specialiști, au fost găsite multe elemente pentru a putea susține nu doar actualitatea, ci și necesitatea de a pune din nou, într-un cadru epistemic schimbat, întrebări pe care omenirea și le-a pus de multă vreme în privința legăturii dintre limbă și logică, dar care, în cadrul dominat de teoriile structuraliste, sau în acela marcat de intervenția teoriei enunțării, aveau să primească, așa cum foarte bine ni se arată în cartea lui Dan Stoica, răspunsuri marcate de caracteristicile paradigmei noastre. În acest fel, sunt urmărite coordonatele majore în tratarea temei *logică și limbaj*, în spațiul francez, scopul autorului nefiind prezentarea exhaustivă nici a listei autorilor, nici a tipurilor de demers. Se realizează într-adevăr o sistematizare într-un domeniu “de o întindere excepțională”, fără intenția de a pune punct definitiv, dorința autorului fiind,

dimpotrivă, să întrețină posibilitatea unei permanente deschideri.

Să spunem, în sfârșit, măcar un cuvânt despre "scriitura" acestei cărți, de factură incontestabil doctorală, dar care nu are morgană presupusă de pretențiosul atribut: așadar, deși nu este suportul unui produs ficțional, textul are adesea factura unui text românesc, unde atât autorul cât și cititorul sunt omniscienți, complicitățile dintre ei fiind elemente infailibile de captare a interesului, de "acroșare" a cititorului. Discursul lui Dan Stoica poartă fără îndoială pecetea "clasicismului", însă fără riscul desuetidunii, având în vedere că el este abil temperat de tonalități dezinvolve, familiare, de toate zilele, așadar, un text de factură convivială, păstrând neștirbit respectul față de sobrietatea problematicei, eliminând concesiile față de principiul adecvării și derapajele dăunătoare bunului gust: sunt note ale incontestabilei afinități a autorului pentru tema tratată, ale relației dintre ei, rezultatul unei îndelungi frecventări, care, departe de a duce la sațietate, la uzură, traduse îndeobște prin răceală, chiar dacă o numim obiectivitate științifică, a dus, dimpotrivă, la o căldură confortabilă și reconfortantă, la un alt mod de existență verbală a unui topos din filosofia limbajului.

Iași, octombrie 1999

Maria CARPOV

Cuprins

Cuvânt înainte	5
1. Determinări conceptuale și relații intercategoriale	7
1.1. Dificultăți, probleme, condiționări	7
1.2. Câteva poziții și opțiuni față de ele	12
1.3. Comprehensiunea duplicitară a conceptului de "spațiu francez"	18
2. Relația dintre logică și limbaj: o problemă deschisă	21
2.1. Orizonturi posibile ale investigației	22
2.1.1. Sub semnul argumentului autorității	22
2.1.2. Perspectiva coșeriană	25
2.1.3. Perspectiva thomiană	28
2.2. Punctul cheie al relației logică-limbaj: sensul	29
2.2.1. Obiect, semn, sens	29
2.2.2. Semnificarea prin limbaj	32
3. Distincții metodologice.	35
3.1. Analiza logică și analiza semiotică	35
3.2. Distincția <i>frastic-transfrastic</i> ca asumție metodologică în analiza relației dintre logică și limbaj	44
3.3. Concluzie	56
4. Analiza logică la nivel frastic: cartezianismul lingvistic	57
4.1. Asumțiile cartezianismului lingvistic	57
4.2. Epistema Port-Royal-ului: Gramatica de la Port-Royal	59
4.3. Michel Foucault și gramatica generală	60
4.4. <i>Gramatica</i> și <i>Logica</i> de la Port-Royal în viziunea lui Foucault	62
4.5. Despre semn, în <i>Gramatica</i> și <i>Logica</i> de la Port-Royal	64

4.6. Oswald Ducrot și gramatica generală	67
4.7. Urmașii cartezienilor de la Port-Royal	70
4.8. Importanța gramaticilor generale	77
4.9. Influența <i>Gramaticii de la Port-Royal</i> asupra evoluțiilor ulterioare ale cercetărilor de gramatică generală	79
5. Analiza semiotică la nivel frastic: Saussure	81
5.1. Contextul manifestării	81
5.2. «Enfin Saussure vint»	82
5.3. Limbaj-limbă – «parole»	84
5.4. Limba, sistem de semne	86
5.5. Arbitrariul lingvistic	92
5.6. Semnul lingvistic la Saussure	95
5.7. Concluzii	101
6. Analiza logică la nivel transfrastic: Oswald Ducrot	103
6.1. Tendințe actuale în lingvistică	103
6.2. "Traietoria" cercetărilor lui Oswald Ducrot	106
6.3. Logică și limbaj la Oswald Ducrot	109
6.4. Teoria lui Oswald Ducrot despre argumentarea în limbaj	113
6.5. Funcțiile conectorilor lingvistici în argumentarea prin limbaj	115
6.6. Teoria interpretării la Ducrot	116
6.7. Teoria toposurilor	123
6.8. Concluzii	129
7. Analiza semiotică la nivel transfrastic	131
7.1. Surse și evoluții ale semioticii	131
7.2. Enunț și enunțare sau "pourquoi j'aime Benveniste"	134
7.3. După Benveniste	135
7.4. Textul și analiza semiotică	138
7.5. Funcțiile conceptului de <i>scriitură</i> la Barthes	142
7.6. Un exemplu de analiză aplicată: "Par où commencer ?"	143
8. Scurtă privire retrospectivă	149
Bibliografie	150

Cuvânt înainte

Aflat în fața unei teme (prea) generoase – captarea relației dintre logică și limbaj așa cum și-a găsit ea manifestarea în spațiul francez – și cu grija de a evita realizarea unei simple treceri în revistă a cercetărilor din acest domeniu și din acest spațiu, am simțit nevoia de a sistematiza materia de studiu după direcții care să creeze, în punctele lor de intersecție, perspective operatorii.

Sub greutatea tradiției gramaticilor (și mai ales a gramaticilor generale)¹, părea aproape imposibil să găsim o altă perspectivă care să aibă autoritate suficientă pentru a "dialoga" cu această tradiție. Cum, de la Aristotel – sau mai degrabă de la o anumită interpretare a gândirii antice grecești, cum atrage atenția Anscombe² –, limbajul este luat drept instrument de comunicare, având sarcina de a informa asupra stărilor lumii și fiind, în consecință, locul unor enunțuri vericondiționale, analiza limbajului nu putea avea la bază decât instrumente construite pe temeiurile logicii. Aceasta ar putea fi prima din cele două etape importante care pot fi instanțiate în evoluția raporturilor dintre logică și limbaj.

A doua etapă debutează cu momentul în care logica se constituie drept limbaj artificial destinat să palieze carențele limbajului natural (ambiguitatea, inconsistența, redundanța). Deși părea că se îndepărtează de intenția de început a logicii – aceea de a construi o limbă ideală care să fie norma oricărui discurs coerent – această orientare merge către crearea logicii reflexive, cea care explicitează regulile gândirii efective și abia între aceste reguli și structurile lingvistice profunde este semnalat un anumit grad de izomorfism. Pe această direcție se remarcă o coincidență izbitoare între cercetări independente întreprinse, pe de o parte, de logicianul R. Blanché³ și, pe de altă parte, de lingvistul A.-J. Greimas⁴ pe marginea a ceea ce găsim sub numele de *structuri intelectuale*, la cel dintâi, și de *structură elementară a semnificației*, la cel de al doilea.

¹ Domeniu în care spațiul francez pare a fi fost cel mai productiv din Europa

² ANSCOMBRE 1998:39

³ BLANCHÉ 1966

⁴ GREIMAS 1966

Paralelism logico-gramatical, apoi rupere a acestui paralelism; limbajul studiat pe elementele structurale (limbă și activitate de actualizare a limbii în discurs); opoziția dintre *gramatică generală* și *lingvistică generală*; lingvistica, hipo- sau hiper-taxica semioticii; gramatica, structurare internă și principiu intern de funcționare a limbii, *versus* gramatica, metalimbaj vorbind despre limbă; logica, o altă denumire pentru semiotică (cf. Peirce): toate aceste elemente sugerează necesitatea unor lămuriri în baza cărora tratarea chestiunii relației dintre logică și limbaj să capete claritate și coerență. Despre aceste clarificări vorbim în capitolele I și al II-lea ale prezentei lucrări.

Pentru construcția sistematicii pe care o avem în vedere, erau necesare distincții metodologice, cu rol de criterii operaționale în domeniul care ne preocupă. Am optat pentru intersecția *axei disciplinelor* din perspectiva cărora angajăm analiza limbajului, cu *axa nivelurilor* de limbaj analizate și ni s-au părut interesante și, totodată, elocvente, intersecțiile dintre perspectivele *logică* și *semiotică* cu nivelurile *frastic* și *transfrastic*. Despre argumentarea opțiunii noastre tratează capitolul al III-lea.

Capitolele IV, V, VI și VII sunt aplicații ale distincțiilor operatorii făcute în capitolul al III-lea. Când intersecția unei perspective cu un nivel de analiză este dominată de cercetările unui anumit specialist, capitolul a primit amprenta aproape exclusivă a investigațiilor acelui autor. Este cazul lui Sausure, pentru perspectiva semiotică la nivel frastic sau cazul lui Ducrot pentru perspectiva logică la nivel transfrastic. Nu sugerăm prin aceasta că autorii respectivi s-au remarcat exclusiv sub aspectul pentru care i-am ales ca exemple. Lucrările lui Ducrot, de pildă, acoperă foarte bine și cea de-a patra intersecție din clasificarea pe care o propunem (analiza semiotică la nivel transfrastic), dar cele mai cunoscute dintre ele servesc perfect, din punctul de vedere al economiei demersului nostru, acolo unde le-am încadrat: analiza logică la nivel transfrastic.

Cu cele câteva concluzii, lucrarea se încheie. Ea are, credem, închiderea necesară unui text corect constituit și, de asemenea, deschiderea cuvenită discursului nostru, pe care încercăm să-l includem, curajos, dar cu smerenia cuvenită, în spațiul bogat și dinamic al investigațiilor pe tema relației dintre logică și limbaj.

1. Determinări conceptuale și relații intercategoriale

1.1. Dificultăți, probleme, condiționări

O expunere cu caracter științific asupra unei problematice este bine să înceapă prin definirea obiectului de studiat, la definiția dată termenului care desemnează obiectul raportându-se terminologia întregului discurs. Principiul de bază ar trebui să fie cel al termenilor explicit definiți și al definițiilor respectate în limitele unui text dat. În *Linguistique et philosophie* (Paris, PUF, 1975), Georges Mounin numește un astfel de demers "o igienă metodologică [...] în interiorul unui domeniu deja delimitat, suficient descris, pentru discuții între specialiști" (p.103). "O definiție corectă, adecvată întregului conținut spune Mounin este un instrument de lucru și de control care-ți permite să descrii mai bine, să clasifici mai bine, să elaborezi criterii mai fondate, să delimitezi mai puțin arbitrar domeniul de studiu, altfel spus, permite organizarea cunoașterii lucrurilor într-un mod care să redea mai fidel natura lor."

Considerarea relației dintre logică și limbaj presupune asumarea unor dificultăți de ordin terminologic, dar și necesara precizare a poziției de pe care este privită chestiunea în spațiul unui anumit demers. Desigur, nu se pune problema vreunei dificultăți terminologice legate de logică. Problema există în ceea ce privește limbajul. Parafrazându-l pe J.-P. Grice care spunea că știe ce este sensul atâta timp cât nimeni nu-i cere să explice ce e aceea, am putea spune că cea mai mare parte din autorii domeniilor care cuprind sau sunt în relație cu studiul limbajului – lingvistică, semiologie, filosofie, logică,

retorică etc. – au evitat să dea o definiție autonomă, convenabilă a acestuia sau au eșuat într-o asemenea încercare.

Atunci când s-a încercat o definire a limbajului, aceasta a fost realizată prin analogie, prin opoziție sau prin excluziune sau, eventual, a fost o definiție metaforică; dar, cu excepția lucrărilor de tip dicționar, nu s-au dat definiții autonome convenabile care să identifice în mod unic și clar obiectul de studiu din spațiul tratatelor, cursurilor, manualelor de specialitate.

Aici trebuie precizat că, în dicționarele specializate din domeniul științelor limbajului, dezinvoltura din dicționarele obișnuite dispare sau este mult atenuată. Astfel, în vreme ce în *Petit Larousse illustré* (ed. 1992) găsim la articolul *LANGAGE* explicația "(de la limbă) = facultate proprie omului de a-și exprima și de a-și comunica gândirea cu ajutorul unui sistem de semne vocale sau grafice", în *Dicționarul* alcătuit de Ducrot și Todorov⁵ găsim mai degrabă o încercare de a surprinde specificitatea limbajului verbal în opoziție cu celelalte sisteme sau coduri numite – abuziv – limbaje (sunt puse în evidență caracteristici precum: limbajul verbal este un sistem complex care presupune existența semnificației și care poate fi utilizat pentru a vorbi despre alte sisteme de semne, dar și despre unitățile care-l alcătuiesc; limbajul verbal poate fi utilizat pentru a produce fraze perfect inteligibile dar care refuză atât denotarea cât și reprezentarea și pentru a pune în circulație cuvinte cu un sens încă necunoscut de comunitatea lingvistică, vorbitorul făcându-se totuși înțeleș). De aici și până la *Dicționarul* Ducrot-Schaeffer – unde găsim o reluare a distincției saussuriene între *materia* lingvistică, adică totalitatea fenomenelor legate de utilizarea limbajului (altfel spus, *câmpul de investigație*) și *obiectul* lingvisticii, adică acel aspect sau sector al câmpului pe care lingvistul trebuie să-și centreze studiul – evoluția constă – paradoxal, poate – în evitarea unei abordări tranșante a problemei definirii limbajului.

Să mai amintim, în același sens, pozițiile lui A.-J. Greimas: cea din *Sémantique structurale* – "termenul de limbaj, pe care riscăm să-l folosim, din obișnuință, este vag și corespunde, fie unui ansamblu, fie unui subansamblu semnificant"⁶ – sau cea din *Sémiotique: Dictionnaire...* – art. *LANGAGE*: "1. termenul [...] nu s-a degajat definitiv din cvasi-sinonimia cu limbă decât în secolul al XIX-lea. 2. se poate spune despre limbaj că este obiectul

⁵DUCROT 1972a:136 ssq

⁶GREIMAS 1966:14

cunoașterii vizat de semiotica generală (sau semiologie): un asemenea obiect *neputând fi definit în sine* (s.n., D.S.), ci doar în funcție de metodele și procedurile care permit analiza și/sau construirea sa, orice tentativă de a defini limbajul (ca facultate umană, ca funcție socială, ca mijloc de comunicare etc.) reflectă o atitudine teoretică ce aranjează în felul său «faptele semiotice». Cel mai puțin compromițător ar fi, poate, să-i substituim termenului *limbaj* expresia *ansamblu semnificant*⁷.

Încercări curajoase de definire a limbajului se întâlnesc mai ales în literatura de specialitate anglo-saxonă, unde ambiguitatea termenului «*language*» nu pare să deranjeze pe nimeni. Însă, pentru cei care urmăresc, de exemplu, distincția *langue-langage-parole*, o definiție precum "a language is a system of arbitrary vocal symbols and grammatical signals by means of which the members of a speech community communicate, interact, and transmit their culture"⁸ nu este deloc satisfăcătoare.

Găsim, în *Cursul*⁹ lui Saussure, o definire implicită a limbajului, prin reluarea unei idei, în fraza care urmează celei în care ea este întâi asertată, într-o nouă formulare, ceea ce presupune identitate între termenii "activitatea subiectului vorbitor" și "limbaj"¹⁰; sau o definiție indirectă, rezultând din definirea prin excluziune a limbii¹¹. De altfel, Saussure semnalează faptul că limbajul scapă unei tentative de observare globală, pentru ca, mai apoi (la pagina 25 din ediția citată), să ofere soluția: "trebuie să ne plasăm chiar de la început pe terenul limbii și să o luăm drept normă a tuturor celorlalte manifestări ale limbajului", argumentând că limba pare singura susceptibilă de a avea o definiție autonomă, oferind prin aceasta un punct de sprijin pentru spirit. Limbajul, în accepțiunea saussuriană, reprezintă un conglomerat eteroclit de elemente de natură socială, psihică, fizică, din care limba este doar o parte și anume acea parte care permite indivizilor exercitarea *facultății de limbaj*. Ideea existenței acestei «facultăți de limbaj» s-ar înscrie

⁷GREIMAS 1993:203

⁸În românește: Un limbaj/o limbă este un sistem de simboluri vocale arbitrare și de semnale gramaticale cu ajutorul cărora membrii unei comunități lingvistice comunică, interacționează și-și transmit cultura. (COOK 1975:88)

⁹SAUSSURE, 1922 (vezi *Bibliografie*, la sfârșitul acestei lucrări).

¹⁰În românește: Activitatea subiectului vorbitor trebuie studiată în cadrul unui ansamblu de discipline [...] Studiul limbajului are deci două părți: [...] (*Cours*:37)

¹¹Pentru noi, limba este limbajul minus vorbirea (trad.n. D.S. (*Cours*:112)

în teoriile ineiste referitoare la limbaj, teorii care au la bază ipoteza că gramatica universală¹² este o proprietate înăscută a spiritului uman. Este ceea ce-l duce pe N. Chomsky la afirmația că "ar trebui, în principiu, să putem da seama [despre limbaj] în termeni de biologie"¹³.

O altă perspectivă se anunță prin acest gen de formulări: aceea care ar permite parcurgerea drumului în sens invers, de la existența incontestabilă a unei științe către obiectul pe care-l «stenografiază»¹⁴ propozițiile din cadrul acelei științe. Desigur, biologia ar avea partea sa în ceea ce privește limbajul. Fiziologia, psihologia, logica, științele sociale, științele cogniției, semiologia, științele comunicării, filosofia și încă multe altele ar putea avea drept obiect limbajul. Aici ne separăm de poziția saussuriană pentru a o îmbrățișa pe cea coșeriană. Să explicăm poziția pe care am asumat-o.

"[...] nicăieri nu ni se oferă obiectul integral al lingvisticii [«limbajul», n.n.D.S.]" se afirmă la pagina 24 din *Cursul* lui Saussure. Și, mai departe:

"[...] dacă studiem limbajul din mai multe privințe deodată, obiectul lingvisticii ne apare ca o îngrămădire confuză de lucruri eteroclite fără legătură între ele. Când procedăm astfel, deschidem ușa mai multor științe – psihologie, antropologie, gramatică normativă, filologie, etc. – pe care noi le separăm net de lingvistică, dar care, printr-o metodă incorectă, ar putea revendica limbajul ca fiind unul dintre obiectele lor" (*Cours*:24–25).

În loc de "îngrămădirea confuză de lucruri eteroclite" vom prefera termenul de "fenomen complex", propus de E. Coșeriu. Fenomen complex "implicând mai multe aspecte *simultane* (s.n. D.S.), dar care se prezintă în planuri diferite și pot fi abordate, prin urmare, din puncte de vedere diferite"¹⁵. Distincția ni se pare importantă și plină de consecințe.

¹²O definiție a gramaticii universale găsim în [CHOMSKY 1977:40]: "Să definim «gramatica universală» (GU) ca sistemul principiilor, al condițiilor și regulilor care sunt elemente sau proprietăți ale tuturor limbilor omenești, nu pur și simplu prin accident, ci prin necesitate – evident, necesitate biologică și nu logică."

¹³CHOMSKY 1977:46

¹⁴Luăm termenul de "stenografiere" cu înțelesul din *Nouveau dictionnaire étymologique*: reproducere rezumată.

¹⁵COȘERIU 1995:92

«Îngrămădirea» sau «conglomeratul» – confuze sau nu – sunt noțiuni care presupun doar co-existența spațio-temporală a două sau mai multe elemente/materiale/substanțe, fără legătură necesară între ele. O îngrămădire de lucruri poate deveni doar parte cu parte obiect al mai multor științe, nepermițând atingerea unei viziuni holistice și, deci, refuzându-se spiritului uman ca întreg în interiorul căruia, cu aportul acelor științe, s-ar putea postula relații între lucrurile care-l constituie.

Dimpotrivă, «fenomen complex», îngăduie speranța de a atinge acea viziune holistică despre care am vorbit mai sus. Implicit, este acceptat faptul că propoziții din științele enumerate în fraza din cursul lui Saussure – dar și din încă multe alte științe – stenografiază conceptul de «limbaj».

Limbajul este un fenomen unic în felul său. Complex, fără îndoială. Faptul că îl numim cu un termen articulat cu articol hotărât de singular trebuie înțeles cu sensul de a se referi la un obiect *unic și solidar*, nu obiect *unitar și omogen*. Limbajul poate fi înțeles ca un asamblaj de părți organizate diferit, în legătură cu care trebuie să recunoaștem empiric că se țin laolaltă, fără să li se poată recunoaște vreo homomorfie sau vreo omogeneitate. Desigur, ca domeniu al multor științe, limbajul trebuie să existe ca obiect definit și cu proprietăți coerente, dar aceste proprietăți, în spațiul fiecărei științe, nu vor fi generale și analitice, ci vor fi specifice și sintetice.

Din orice perspectivă am aborda chestiunea – fie dinspre știință spre obiect, fie dinspre obiect spre știință – dificultatea rămâne. Ea vine din caracterul straniu al structurii limbajului (de fapt, o structură de structuri): o *teorie a limbajului* – globală – pare imposibilă sau, altfel spus, reprezentarea – globală – a limbajului, așa cum ar fi ea posibilă, n-ar merita numele de teorie.

Dacă am considera *teoria limbajului* ca o teorie înglobând propoziții din mai multe științe, privite ca module ale teoriei, n-ar rămâne decât să se lucreze în sensul limitării independenței modulelor, făcând prin aceasta ca structura obiectului, așa cum este determinată de un modul, să tindă spre o coincidență cu structura obiectului, așa cum este ea determinată de un altul. Aceasta ar îngădui trecerea de la observabil la inobservabil, ceea ce, în sine, este chiar posibilitatea unei teorii veritabile. Să reținem, în legătură cu această chestiune, remarca lui Bally:

"Orice enunțare a gândirii prin limită este condiționată logic, psihologic și lingvistic. Aceste trei aspecte nu se acoperă decât parțial; rolul fiecăruia este foarte variabil și conștientizat într-o manieră foarte diversă în realizările actelor lingvistice. Analiza permite totuși ca ele să fie regăsite printr-un joc de *asociații spontane*, fie discursive, fie de memorie, dar întotdeauna sincronice, proprii unei aceleiași stări de limbă; aceste *asociații spontane* permit descoperirea echivalențelor funcționale care stau la baza oricărui sistem lingvistic. Ar exista un avantaj în studierea separată a celor trei aspecte indicate mai sus; dar factorii psihologici ai gândirii sunt atât de bine angrenați în structura logică a acesteia, încât nu poți face abstracție total de ei în analiza logică; la rândul-i, forma lingvistică nu poate fi integral separată de celelalte două. Nu ne vom mira, deci, să găsim, în analiza logică a formelor enunțării, considerații care țin de celelalte două ordine" (BALLY 1965:35).

1.2. Câteva poziții și opțiuni față de ele

O *teorie a limbajului* ar trebui să "pună de acord" tot ceea ce, în diverse științe - tot mai numeroase și tot mai diverse! - se referă la acest fenomen complex din lumea oamenilor. Aceasta înseamnă nu numai să includem între științele lingvistice - cum le numește E. Coșeriu - pe cele eliminate de Saussure și încă multe altele (precum fonetica, fonologia, lexicologia, semiotica cu cele trei părți ale sale, semantica, sintaxa și pragmatica, dialectologia, psiho lingvistica, paleontologia lingvistică, geografia lingvistică etc.), dar să adăugăm și științe fără legătură cu lingvistica, menite să deslușească chestiuni fundamentale referitoare la limbaj care sunt excluse din lingvistică (cum ar fi raportul dintre limbaj și operațiile logice care nu sunt reductibile la structura de limbă; raportul dintre comunicarea lingvistică și celelalte fapte de comunicare socială, care alcătuiesc cultura, în înțelesul general; raportul dintre limbaj și realitate etc.).

Propozițiile din diversele științe amintite mai sus și din altele care se pot rezuma în termenul «limbaj» se referă strict la proprietățile care asigură distincția între ceea ce este o producție lingvistică și ceea ce nu este. Această referință (sau semnificație) funcționează ca un fapt primitiv și anume

faptul că *există ființe care vorbesc*. Numele curent al acestui fapt brut este «limbaj». Fapt brut sau fenomen complex, depinde unde ne situăm când îl considerăm. De altfel, este același lucru: faptul brut că există ființe *care vorbesc*¹⁶ presupune fenomenul complex – fizic, fiziologic, psihologic, logic, social etc. – care este esența umanului, limbajul.

Pentru a rupe cercul, E. Coșeriu dă consistență definirii aparent slabe și incomplete ("limbajul este un fenomen complex"), arătând că acest fenomen are o realitate ideală (limba), și o realitate concretă (actul lingvistic). Limba este o abstracție, o existență virtuală în conștiința vorbitorilor, folosind ca depozit, memorie a unor acte lingvistice care au avut loc, dar și ca posibilitate pentru vorbitori de a produce, conform actelor lingvistice precedente luate drept model, acte lingvistice mai mult sau mai puțin identice, dar în orice caz inteligibile. Limba, ne spune E. Coșeriu, este în egală măsură un sistem de izoglose (depozitul de glose descris mai înainte) și un sistem de norme. "Limbă" este, de fapt, un termen ideal. De existat, există *limbi*, sisteme de izoglose-constante în fiecare comunitate de vorbitori, în care limbajul se realizează istoric și a căror manifestare efectivă sunt *actele lingvistice*.

"Fiind întotdeauna expresie a unei intuiții inedite și unice, actul lingvistic este act de creație, act singular care nu reproduce exact nici un act lingvistic anterior și care, numai prin limitele pe care i le impune necesitatea intercomunicării sociale, «seamănă» cu acte lingvistice anterioare, aparținând experienței unei comunități. Adică, actul lingvistic este, prin natura sa, act eminentamente individual, însă determinat social prin însăși finalitatea sa, care este aceea de «a spune cuiva ceva despre ceva»." (COȘERIU 1995:26)

Ca *realitate concretă* a limbajului, actul lingvistic este văzut ca aspect fundamental al acestuia. E. Coșeriu ne amintește de W. von Humboldt, care a făcut pentru prima oară distincția între limbajul ca *energie* și limbajul ca *ergon*, adică între manifestarea dinamică, concretă, creatoare și produsul acesteia. Este o viziune similară cu cea pe care o prezintă Merleau Ponty în *Phénoménologie de la perception*¹⁷:

¹⁶Nu insistăm aici asupra sensului termenului «a vorbi»; vom spune doar că înțelegem prin «există ființe care vorbesc» faptul că există ființe capabile de activitate simbolică și care se exprimă – în toate sensurile! – folosind semnele lingvistice.

¹⁷MERLEAU-PONTY 1945:229–230

"[...] «mijloacele de exprimare» care există empiric sunt depozitul și sedimentarea actelor de *vorbire* («*actes de parole*») în care sensul neformulat nu numai că găsește mijlocul de a se traduce în afară, dar ia existență pentru sine însuși și este cu adevărat creat ca sens. Mai mult, am putea distinge între «*parole parlante*» și «*parole parlée*». Prima este cea în care intenția de semnificare se găsește în stare latentă. Aici, existența se polarizează într-un anumit «sens» care nu poate fi definit prin nici un obiect natural, el este dincolo de ființa cu care încearcă să se unească și de aceea creează vorbirea («la parole») ca sprijin empiric al propriei sale neființe. [...] De aici, «la parole parlée», care beneficiază de semnificațiile disponibile ca de o comoară dobândită. Pornind de la aceste achiziții, alte acte de expresie autentică [...] devin posibile. [...] Așa este această funcție pe care o ghicim prin limbaj, care se reiterează, se sprijină pe ea însăși [...]."

Cu referire la analizele anterioare, am putea realiza că, dacă *actul lingvistic* (acea «parole» a lui Ferdinand de Saussure) este actul individual prin care se concretizează limbajul, atunci actul lingvistic este specie a genului *limbaje* care, în accepțiunea Școlii de la Oxford, este o specie a cărui gen proxim poate fi ansamblul proceselor de gândire. Asupra unor asemenea perspective vom reveni. O spune, mai frumos și mai sugestiv, H. Delacroix, referindu-se la *limbă* ca depozit de *acte lingvistice*: "O limbă este o variațiune pe marea temă umană a limbajului."¹⁸ De aici, revenind la posibilitatea unei teorii a limbajului, vom fi de acord cu R. Jakobson și vom considera că această teorie ar trebui să aibă legătură cu ceea ce, din toate limbile, face limbajul.

Această stare de lucruri poate explica, în cele mai multe cazuri, opțiunea terminologică sau opțiunea în privința perspectivei din care vreun cercetător tratează probleme din spațiul științelor limbajului. De exemplu, dacă pornim de la a accepta că un vorbitor competent, capabil să înțeleagă o limbă, este cel care nu doar produce fraze gramatical corecte în spațiul acelei limbi, dar poate și să parafrazeze același sens în cuvinte diferite, să infereze alte sensuri din el și să-l și traducă într-o altă limbă, atunci găsim elocventă o explicitare ca aceea pe care Ducrot o face opțiunii sale de a traduce englezescul «speech acts» prin franțuzescul «*actes de langage*» (și nu «*actes de langue*»):

¹⁸ DELACROIX 1930:605

"Încă din titlu, lucrarea lui John R. Searle, *Speech Acts*, întinde traducătorului capcane de temut – de temut și semnificative. Era tentant să folosesc expresia «Actes de parole», care începe să fie folosită de lingviști. Dar ar fi însemnat să comit un contrasens considerabil și să ascund vederii ceea ce era mai important în lucrare și constituia cel mai important aport pentru lingvistică. Căci Searle, referindu-se în mod special la distincția saussuriană dintre *langue* și *parole*, insistă asupra ideii că «speech acts» ține întru totul de limbă. Așa încât traducerea cea mai fidelă ar fi fost «actele de limbă» («les actes de langue»), expresie pe care am abandonat-o doar pentru că e ridicolă.” (DUCROT 1972b:7)

Ar fi prea comod și total inefficient pentru economia lucrării de față dacă ne-am opri doar la a rememora, în linii mari, istoria încercărilor de a defini limbajul. Considerăm și necesar, și productiv, și onest să facem o opțiune argumentată – pentru una dintre definițiile existente, menită să explicitizeze accepțiunea pe care termenul «limbaj» va trebui să o aibă în spațiul discuției care ne interesează: cea despre relația dintre logică și limbaj.

Într-o încercare de a ne ține în pas cu vremea vom pune în evidență faptul că o perspectivă comprehensivă asupra sistemului cognitiv uman ar fi absolut incompletă fără înțelegerea relațiilor dintre producerea, perceperea și înțelegerea vorbirii. Comunicarea prin limbaj, cu cele trei elemente ale sale (producție, percepție, înțelegere), oferă unul dintre cele mai accesibile exemple pentru funcționarea complexului de sisteme – neural, muscular și senzorial – care mediază interpretarea cognitivă pe care o facem despre lumea fizică și socială.

Dar unde trebuie căutat limbajul și cum trebuie înțeles rolul său în eforturile cognitive ale omului? Cu răspunsul la această întrebare ne situăm, se pare, într-o prăpastie fără fund, un abis conceptual, cunoscut sub denumirea de "Smolensky Gap", după numele celui care a surprins și a redat în mod genial caracteristicile situației cognitive standard. În lucrarea sa *Information processing in dynamical systems: Foundations of harmony theory*¹⁹, P. Smolensky creionează un tablou extrem de sugestiv și greu de contestat:

"Marea majoritate a proceselor cognitive se găsesc între cele mai înalte niveluri cognitive ale raționamentului logic explicit și cele mai de

¹⁹SMOLENSKY 1986

jos niveluri ale proceselor senzoriale. Descrierile proceselor care au loc la extreme sunt bine informate – la nivelul de sus prin logica formală, iar la cel de jos, de științele naturii. În mijloc este un abis conceptual. Cum putem conceptualiza prelucrările (procesele) cognitive în acest abis?” (SMOLENSKY 1986:197).

Și, mai departe:

”Strategia paradigmei simbolice constă în conceptualizarea proceselor în nivelurile intermediare ca manipulare de simboluri.” (SMOLENSKY 1986:197).

Cele două tendințe care se pot distinge în sfera lucrărilor actuale de filosofie a limbajului sunt în mod evident complementare: a) tendința centrată pe utilizarea expresiilor din limbaj în interiorul unor situații de discurs și care ridică întrebări legate de tipurile de acte de limbaj realizate de locutori atunci când vorbesc; b) tendința centrată pe semnificația frazelor și care ridică întrebări relativ la principiul fregean al compoziționalității aplicat la semnificația frazei.

De pe o poziție semiotică, într-o tradiție și peirceană și saussuriană, vom spune că, în abordarea teoriei despre limbaj, trebuie făcută distincția între limbaj și mediul pe care-l exploatează cel ce produce acte lingvistice de comunicare: limbajul consistă în modele formate de un mediu și nu în evenimente fizice ca atare sau producțiile mediului. Un model lingvistic este distinct de întruparea sa materială (sau de manifestarea ori implementarea sa), așa încât limbajul este *formă* (a mediului), iar mediul este *substanță*. Desigur, mediul («limba», la Saussure) este o substanță cu existență virtuală, o creație artificială, care conține evidența muncii artizanului care a creat-o. Aceasta este o proprietate evidențială a mediului, alături de alte proprietăți evidențiale precum latura socială, cea psihologică, marcatorii fizici ai vorbitorului. Prin transfer, proprietățile evidențiale ale mediului devin funcții evidențiale ale limbajului, iar capacitatea ”mediului vorbit” de a se lăsa format în modele simbolice abstracte dotate cu înțeles susține funcția simbolică a limbajului.

Spuneam că opoziția analizată mai sus se înscrie, în egală măsură, pe linia unei distincții saussuriene (*langue/parole*) și peirceene (a distincției dintre *sign-type* și *sign-token* (semnul-tip și semnul-ocurență)). Această dublă

tradiție avea să se arate deosebit de fecundă și aceasta datorită constantei sale, care este funcția sa metodologică. Dacă întâlnim la Chomsky opoziția *competență* (care se manifestă în cadrul unei limbi istorice date, dar presupune existența unei facultăți universale a limbajului)/*performanță*; dacă aflăm explicitarea distincției *langue/parole* a lui Saussure, la Hjelmslev, în opoziția *sistem/proces* (care aduce în discuție și opoziția *schemă/uzaj*, unde primul termen numește ansamblul relațiilor paradigmatică și sintagmatică dintre elementele limbii, independent de sens și de realizarea lor fonică, iar al doilea numește acel ceva care fixează modul de manifestare a unităților din *schemă*); dacă la Guillaume aflăm despre distincția dintre *limbă* și *discurs*, ca fiind susținută de opoziția dintre *sens* și *efect de sens*, iar Hjelmslev (din nou Hjelmslev!) introduce opoziția dintre *imanență* și *manifestare*, pe care Greimas o va duce, la nivelul transfrastic, transformând-o în opoziția *imanență/transcendență*, pentru a da seamă de diferența de statut dintre *subiect* și *destinator*²⁰; dacă, în fine, în cadrul curenților contemporane din spațiul cercetărilor asupra limbajului, este folosită distincția *frază/enunț*, aceasta e o dovadă că toate aceste opoziții îndeplinesc o funcție metodologică. Ceea ce contează nu este nici conținutul acestor distincții, nici statutul lor epistemologic, acestea fiind diferite de la o teorie la alta și în funcție de realitatea atribuită principiilor explicative; contează delimitarea *obiectului lingvistic*. Aceasta devine legitimă prin propria-i inteligibilitate și prin inteligibilitatea pe care o conferă domeniului.

Plurivocitatea termenului de «*limbaj*» și faptul că el rezumă chestiuni, nu doar diferite, dar adesea incompatibile, determină riscul de a nu ști exact despre ce vorbim când utilizăm acest termen.

Poziția pe care cercetarea la care ne-am angajat ne obligă să o adoptăm va fi înscrisă în ceea ce este cunoscut sub numele de «*filosofia limbajului*». Filosofia limbajului cum o spune și E. Coșeriu²¹ studiază acest fenomen complex în raport cu alte activități umane (în primul rând cu gândirea) și,

²⁰ "În timp ce subiectul se găsește înscris într-un *univers immanent* unde își îndeplinește parcursul narativ, dobândind competență și efectuând performanțe ("realizându-se"). o subclasă destul de considerabilă din discursul narativ pune subiectul ca Destinatar al unui Destinator transcendent care îl instaurează ca subiect prin intermediul comunicării participative [...]"

²¹ COȘERIU 1995:19-20

fără a urmări vreo finalitate descriptivă sau de sistematizare, încearcă să stabilească esența și locul limbajului între fenomenele care exprimă esența omului. Rămâne ca, pe parcursul demersului nostru, să înțelegem termenul de «*limbaj*» ca stenografând conceptul despre un fenomen complex care are o realitate ideală și una concretă, realitatea concretă fiind mereu o actualizare a celei ideale, care stă drept sistem de norme. Dacă o gramatică universală – în înțelesul pe care l-am precizat – are drept conținut descrierea și explicitarea acelor elemente din activitățile specific umane care constituie proprietăți pertinente în baza cărora se poate face distincția dintre ceea ce este *limbă* și ceea ce nu este (sau este *non-limbă*), vom admite că acelor proprietăți, definite și organizate, li se poate presupune, în cadrul unei epistemologii realiste, un suport de realitate: pe acesta îl putem numi *limbaj*. Iată, așadar, limbajul ca obiect substanțial! Obiect căruia, însă, i se refuză autonomia radicală a problematicii sale.

În consecință, ne vor interesa acele tendințe din științele limbajului numim aici: lingvistica generală, gramatica, filosofia limbajului, logica, semiotica, știința cogniției – care s-au manifestat în sensul surprinderii, explicării și chiar teoretizării relației posibile dintre logică și limbaj. Caracterul limbajului, așa cum l-am surprins în paginile precedente, o îngăduie, dacă nu chiar obligă la un demers care să nu se închidă într-un singur domeniu, după cum nici limbajul nu poate fi revendicat și epuizat de un singur domeniu științific.

1.3. Comprehensiunea duplicitară a conceptului de "spațiu francez"

O altă chestiune, tot de ordin terminologic, care se cere lămurită este noțiunea de "*spațiu francez*". Din nou ne găsim pe un teren nesigur: este vorba despre o localizare în limitele geografice și administrative ale statului francez? Dacă da, atunci este vorba doar despre hexagon sau intră în discuție și teritoriile "*d'outre mer*"? Sau va fi fiind vorba despre *spațiul francofon*, care cuprinde 99 de state, între care este și România? Nu vorbea Eminescu despre "*împărați ce domnesc pestre vreo limbă*"?

Dacă limba istorică – în acest caz, franceza – ar fi principiul de clasificare, ar mai rămâne de văzut dacă studiul întreprins se referă la limba franceză sau la abordarea problemei de studiat în scrieri în limba franceză, indiferent

de naționalitatea autorului sau de locul de publicare.

În primul caz, cu referire la prezenta cercetare, se pare că ar intra în discuție faptele evidente care probează, în chiar sistemul de norme care este franceza, că există – sau nu! – relații între logică și limbaj și care lasă să se descopere și natura acestor relații. În al doilea caz, am avea de tratat despre abordarea relației dintre logică și limbaj în întreg spațiul francofon.

Credem că sarcina ne este mult ușurată de evoluția însăși a lucrurilor în științele care tratează despre logică, despre limbaj sau despre relația dintre ele. Cercetarea întreprinsă de noi până în momentul acesta a scos la iveală un fapt aparent secundar, dar pe care credem că e timpul să-l privească toată lumea științifică cu gravitate: puține sunt domeniile științifice în care evoluțiile să se petreacă atât de "local" ca în științele limbajului. Se pot ușor distinge "curente", în spațiul acestor științe, care par a avea drept caracteristică distinctivă naționalitatea reprezentanților. Există un *structuralism american*, de exemplu, care se numește astfel nu pentru că s-ar deosebi fundamental de cel european, ci parcă pentru a marca ignorarea celui alt, deși apariția nu a fost simultană și nici dezvoltarea, cum spuneam, foarte diferită. Acest gen de împărțire a cercetătorilor, fondată, cum am văzut, pe principiul ignorării celui alt/celorlalți, face ca studiile de istorie a domeniului să poarte amprenta acestei stări de lucruri. Ar fi nedrept să nu recunoaștem, totuși, "accidentele" petrecute din acest punct de vedere. În acest sens, putem aminti pe N. Chomsky, care se revendică adesea din autori de pe bătrânul continent, sau destul de numeroasele traduceri făcute de mari savanți francezi – precum O. Ducrot – din scrieri contemporane ale unor autori englezi. Chiar am putea aprecia că și atitudinea de "supărat pe Chomsky" a unor lingviști din Europa nordică este de bun augur. În mare, însă, mozaicul se menține cu limite distincte.

O consecință pe care o catalogăm ca nefastă este întârzierea în găsirea unei terminologii unitare și clar definite, așa cum s-ar cere în cadrul unui domeniu de cercetare. Spicuim, spre exemplificare, dintr-o lucrare despre modelul hexagonal al situației semiotice²²: "Constelația (*de*) *nominatului/ denotatului/ referentului* încheie numeroase alte variante, printre care: "obiect", "designat" / "designație", "obiect desemnat", "denotație", "referință", "extensiune", "univers de discurs", "semnificație", "semnificația/ lucrul real"

²²IOAN 1995:75

și, în egală măsură, "semnificația/obiect al gândirii pure", "semnificația virtuală", "semnificația/ obiect astral sau ideal", "semnificația/entitate ideală", "semnificația/ unitate de multiplicitate", "semnificația/extensiune zero", "semnificația/ lume posibilă", "semnificația/ unitate culturală" etc." (s.n., D.S.).

Este incontestabilă valoarea cognitivă a seriilor paradigmatică: numind același lucru cu cel puțin 18 termeni diferiți, schimbăm de tot atâtea ori perspectiva sub care-l considerăm, descoperindu-i de fiecare dată valențe noi și completând în mod fericit tabloul cunoașterii umane. Aici însă avem de-a face cu o deficiență terminologică și aceasta își are sursa – în bună parte – în situația pe care am semnalat-o. Este o acțiune care, în ancadramentele investigației noastre, merge pe două direcții care ni se par semnificative. Prima este aceea a spațiului geografico cultural, care ne permite să acoperim sub conotația termenului de «spațiu francez» cercetări semnificative care vin din zona francofonă a Elveției (Suisse Romande, excelând din acest punct de vedere Școala de la Geneva), precum și investigații din spațiul belgian (lingvistica și neoretorica dezvoltate la Liège). Dificultățile asumției aici sunt eludate, pe de o parte, de circulația facilă a ideilor între aceste centre de cercetare, iar, pe de altă parte, chiar de considerarea apartenenței la lingvistica franceză ca un fapt declarat al unora dintre reprezentanții acelor centre (Meillet, de exemplu).

A doua direcție este aceea a spațiului ideatic, știut fiind faptul că spațiul francofon este în primul rând un "spațiu al ideilor" care poartă marca gânditorilor formați în acest cadru. Am vrea să subliniem aici că, dacă o idee generată de un anumit spațiu geografic este asimilată de alte spații geografice sau alte culturi lingvistice, ea rămâne tot o componentă a spațiului din care a pornit. Ea poate fi analizată, în toate componentele și contextele sale și în relațiile sale cu întregul. Un anumit "spațiu" este, în opinia noastră, cu atât mai productiv cu cât el depășește granițele geografice.

În ambele cazuri, avem de-a face cu situații care depășesc limitele comunităților idiomatică și – așa cum remarcă și E. Coșeriu – "în general, conștiința culturală coincide mai degrabă cu conștiința idiomatice decât cu cea națională"²³.

²³ COȘERIU 1995:59-60

2. Relația dintre logică și limbaj: o problemă deschisă

În plan epistemologic, se poate surprinde o împărțire a epocii moderne (pe care o considerăm ca începând cu cartezianismul) în două etape distincte din punct de vedere al relației care ne preocupă. O primă etapă, de mai bine de un secol și jumătate, e marcată de încercările de a explica mecanismele limbajului folosind modelul logicii, știința despre gândirea corectă. După aproape un secol – al XIX-lea – filologic, în care s-a practicat o lingvistică istorică, s-a instalat tendința de a studia limbajul în sine și de a raporta la logică adevăruri gata demonstrate despre limbaj și nu doar postulate.

Formularea «limbajul este expresia gândirii», înțeleasă în mod diferit în diferite epoci din istoria gândirii și culturii umanității, a pus mari probleme lingviștilor, logicienilor, filosofilor, psihologilor, prin aceea că e o formulare care dă posibilitatea încremenirii într-o credință de tip circular: observarea funcționării limbajului permite înțelegerea funcționării gândirii și, invers, observarea funcționării gândirii poate duce la înțelegerea funcționării limbajului.

Începând cu D.H. Whitney²⁴, se trece la o înțelegere superioară a fenomenului complex care este limbajul și, implicit, a necesității de a-l studia de pe pozițiile și cu instrumentele tuturor științelor care pot avea drept obiect vreunul dintre aspectele sale: specialistul în acustică să studieze sunetele ca fenomen fizic; fiziologul, psihologul și fizicianul să studieze ce se întâmplă în creier atunci când vorbim etc. Încă nu e vorba de cercetarea interdisciplinară din cadrul științelor cogniției, dar se pune clar și problema naturii limbajului

²⁴WHITNEY 1880

și problema posibilelor sale relații cu gândirea și cu logica.

Evident, nu este vorba despre o relație ca de la știință (logica) la obiectul său (limbajul), limbajul fiind, așa cum am văzut, un fenomen complex, care nu poate face obiectul de studiu doar al unei științe.

Atunci, poate, o comparație între formele gândirii și formele limbajului (de fapt, formele gramaticale, întrucât gramatica – cea universală – este sistemul intern de organizare pe baza căruia funcționează limbajul)? Sau o încercare de a explica existența și funcționarea unora prin existența și funcționarea celorlalte? O tratare interesantă a chestiunii, din această perspectivă, propune Al. Surdu când discută clasificarea judecăților din perspectivă prejudicativă²⁵.

2.1. Orizonturi posibile ale investigației

2.1.1. Sub semnul argumentului autorității

În privința naturii limbajului, doctrinele cele mai rezistente au fost cele care – după modelul lui Aristotel – au văzut în limbaj un instrument de comunicare menit să informeze asupra stărilor lumii. Această perspectivă a dus uneori la erori izvorâte din ignorarea distincției dintre *sens* și *referință* (vezi *Sinn/Bedeutung* la Frege sau *signifié/référent* la Saussure), care, de fapt, este chiar distincția necesară între *intralingvistic* și *extralingvistic*. Se pare că eroarea nici nu-și are obârșia în scrierile lui Aristotel, ci într-o anumită interpretare a acestora, făcută fără a sesiza că însuși Stagiritul păstrează o limită vagă între *Analitice* și *Topică* atunci când este vorba despre limbaj. Pe calea logicii, studiul limbii se face în termeni de valori de adevăr, dar în *Topica*, Aristotel tratează despre raționarea în limbaj natural, care nu este de natură logică (silogistică), ci dialectică. Terenul este pregătit pentru a face din limbaj instrumentul prin excelență dedicat descrierii lumii, deci locul enunțurilor vericondiționale.

Această viziune este reluată, în Evul Mediu, de filosofi/logicieni/lingviști, precum William d'Occam și Petrus Hispanicus, care, prin scrierile lor, prefigurează teoriile moderne ale referinței și logicii predicatelor. Principalele

²⁵SURDU 1989

trăsături ale doctrinei medievale – a) propoziția este o judecată; b) grupurile nominale ale propozițiilor fac referință la obiecte din lumea reală; c) propoziția servește la a predica o proprietate a referințelor evocate – se regăsesc în epoca modernă. Știința despre limbaj își are rădăcinile într-o speculație pe marginea *puterii de judecare* (așa cum o numește Kant), dar a cărei punere datează de la *legea identității* pe care platonismul o lasă gândirii formale, de la *modi significandi* ai scolasticii, de la proiectul de *gramatică generală* pus la punct de logicienii și gramaticienii de la Port-Royal.

La sfârșitul epocii clasice, s-a produs o deplasare epistemologică: trecerea de la o semantică strâns legată de ontologia creștină, la o sintaxă bazată pe logica subiectului raționant, sintaxă ce impune gândirea formală. De la *modi significandi* ai lui Duns Scot și *logica judecării* pe care reprezentanții Port-Royal-ului o descoperă în orice enunț, până la primul element de logică relațională – pe care îl introduce noțiunea de *complement* din gramaticile enciclopediste – nu regăsim nimic altceva decât trecerea de la o logică ce ezită între obiectivitate și subiectivitate, la o logică subiectivă, care nu are alte determinări decât acelea ale eului însuși. Este abandonarea exteriorității ca conținut, suprimarea obiectivității și reducerea ei la formalitate pură, la actul puterii de judecată. În Evul Mediu și în Renaștere, gramaticienii nu sesizează faptul că *ansamblul lingvistic* este un ansamblu frastic funcțional. Din acest motiv, ei nu văd în sintaxă decât o articulare de termeni, termeni care au valoare *în afara* și *fără* această articulare, ca și cum valoarea lor ar proveni dintr-o totalitate semantico-logică extralingvistică. Gramatica se găsește undeva între ordinul lingvistico-logic (cu autonomia lingvisticului prin raportare la logic) și ceea ce îi este adăugat din exterior. Ea este ca o reflexie articulată, pe de o parte, cu *categoriile* lui Aristotel (care se raportează la realitatea obiectivă și la formele logice) și, pe de altă parte, cu o morfologie care transpune aceste forme și categorii la nivelul limbajului.

Din această accepțiune a gramaticii decurg coordonatele pe care aceasta va funcționa, timp de secole: a) categoriile morfologice, transpunând categoriile lui Aristotel și b) relațiile logice, articulând gândirea (împreună cu limbajul, care îi este asociat), în afară, în lumea materială.

În timp, gramatica se va îndepărta din ce în ce mai mult de teoria medievală a semnificației, fără însă a uita că ea nu este decât simpla expresie a mișcării gândirii. O spune și *Gramatica* de la Port-Royal ("parler, est

expliquer ses pensées par des signes que les hommes ont inventés à dessein..."). Adoptând o atitudine asemănătoare, Descartes prezintă, în *Principia Philosophiae*, enunțurile ca expresii ale unor gânduri, adăugând că orice gând se datorează colaborării a două facultăți umane (*voința și comprehensiunea*). După Descartes, orice gând – și, deci, orice enunț – cuprinde două elemente: o atitudine de voință și o reprezentare a unui obiect. În *Gramatica* de la Port-Royal găsim distincția între obiectele gândirii (care sunt *lucruri* sau *maniere de a fi ale lucrurilor*, mai exact, *obiecte și proprietăți*) și "forma sau maniera gândirii noastre, între care, cea principală este judecata".

Orientările acestea se regăsesc la Ch. Bally, la F. Brunot, la M. Bréal și F. de Saussure, apoi la Ducrot, Anscombe, Benveniste, Récanati, Greimas, Ricœur, Barthes, pentru a-i trece în revistă doar pe câțiva dintre cei mai marcantî cercetători francezi din spațiul preocupărilor legate de ceea ce ar fi relația dintre logică și limbaj.

Postulatele care subîntind pozițiile teoretice ale tuturor celor amintiți mai sus ar putea fi concentrate în:

1. limbajul servește la comunicare (mai exact, la a informa despre obiectele din lumea în care trăim) și la a interacționa în societate; prin limbaj omul se exprimă pe sine și se referă la obiecte prin intermediul conceptelor;
2. limbajul servește la a comunica gândirea;
3. enunțurile manifestă un dublu paralelism logico-gramatical (vezi și Ch. Serrus).

Când vorbim despre dublul paralelism logico-gramatical, ne referim la faptul că structura semantică a unui enunț se citește direct în structura sa de suprafață la două niveluri:

- a) reprezentarea lumii constă în a predica proprietăți despre obiecte (această reprezentare este o *propoziție*, susceptibilă de a avea valori de adevăr);
- b) enunțul însuși este predicarea unei atitudini față de această reprezentare a lumii.

Ideea o regăsim la Searle și la continuatorii săi, precum și în ipotezele performative ale lui J.R. Ross: orice enunț se analizează ca având un conținut propozițional și un marcator de act ilocuționar (analog *atitudinii* sau *judecății* de la antici).

Abordări care se înscriu în tendințele prezentate mai sus, dar care par să deschidă căi de cercetare mai productive și mai bine trasate, ni s-au părut ale lui Eugenio Coșeriu și René Thom. De fapt, ceea ce ni se pare seducător în viziunile prezentate de cei doi ar fi punctul de plecare și explicitarea opțiunii pentru angajarea demersului.

Perspectiva din care E. Coșeriu propune atacarea problemei relației dintre logică și limbaj îl trădează pe lingvist: se definesc termeni, se clarifică înțelesuri, se evidențiază relații și se caută exemple, totul cu o grijă extremă și manifestă pentru utilizarea proprie a noțiunilor.

R. Thom nu-și dezvăluie chiar de la început formația de matematician: aproape că dă impresia unui lingvist preocupat de etimologia cuvintelor, urmărind scopul de a înțelege cum de este posibil ca doi termeni proveniți din aceeași rădăcină (logos) să ajungă a desemna două lucruri atât de diferite (*aritmetică* și *discurs*), lucruri care-și găsesc, totuși, părți comune.

2.1.2. Perspectiva coșeriană

În lucrarea *Logique du langage et logique de la grammaire*, Eugenio Coșeriu distinge patru înțelesuri pentru termenul de "logică" și consideră limbajul ca fiind "*gândire lingvistică*", "logos", ceea ce, luat din punct de vedere semantic, îl plasează pe acesta înaintea distincției însăși dintre *adevărat* și *fals* (din logica apofantică) și-l face, de asemenea, anterior distincției *logos apofantic/logos pragmatic/logos poetic*. Cele patru tipuri de logică rezultate din înțelegerea în patru feluri diferite a termenului de "*logică*" sunt, după cum le prezintă lucrarea amintită:

I. LOGICA_{1a}, cu sensul de "logică, în general", desemnează ansamblul principiilor și modalităților formale ale oricărui tip de gândire (principii și modalități formale pe care autorul le numește "norme de coerență" și care-și găsesc în limbaj expresia în planul funcționării semnelor lingvistice);

II. LOGICA_{1b}, cu sensul de "logica, în particular", care desemnează an-

samblul principiilor și modalităților formale ale gândirii întemeietoare, obiectuale, adică ale gândirii care se raportează la realitatea considerată în obiectivitatea sa (acest gen de gândire, în afara normelor de coerență, implică și norme specifice care depind de raportul său cu noțiunea de "adevăr");

III. $LOGICA_{2a}$ este disciplina care studiază $LOGICA_{1a}$ și

IV. $LOGICA_{2b}$ este disciplina care studiază $LOGICA_{1b}$, adică principiile și modalitățile formale ale discursului care afirmă sau neagă ceva în legătură cu o realitate.

Totuși, în $LOGICA_{2b}$, nu este vorba despre discurs considerat ca fapt de limbaj, ci despre gândirea care este exprimată în el și – spune E. Coșeriu – cel mult despre raportul dintre gândire și expresia lingvistică. Distincția dintre $LOGICA_a$ și $LOGICA_b$ permite autorului lucrării să precizeze mai bine poziția limbajului față de logică și anume faptul că limbajul are propria-i logică intrinsecă, care concide cu $LOGICA_{1a}$ a oricărei gândiri experimentale.

Poziția descrisă mai sus va servi la organizarea demersului nostru și va înlesni înțelegerea unor distincții la care vom face referință.

În *Logique du langage et logique de la grammaire*, Eugenio Coșeriu se declară net atât împotriva orientărilor logiciste, cât și împotriva celor anti-logiciste. De altfel, atacarea problematicii referitoare la esența limbajului este făcută oriunde în opera coșeriană de pe poziția asumării limbajului ca fenomen complex. Așa cum am mai arătat, la Coșeriu întâlnim o viziune în care globalitatea fenomenului *limbaj* este asumată și rafinată pe o mulțime de paliere: limbajul prezintă aspecte pur fizice, fiziologice, psihice, logice, la nivel individual și social. Mai mult, Eugenio Coșeriu explică – păstrând o atitudine neutră și echidistantă – modul în care orientarea filosofică a diversilor teoreticieni ai limbajului i-a grupat în *logiciști* și *antilogiciști* (în această a doua categorie aflându-se *psihologiștii*, *behavioriștii* și *sociologiștii* – cu oponenții lor, *idealiștii*).

Pentru logiciști, unul dintre principalele centre de interes îl constituie concordanța dintre gramatică și logică, adică dintre logica limbajului și logica propriu-zisă. Ei pleacă de la acel "*schelet* ideal, primar și *a priori*" care este "*innere Sprachform*" a lui Humboldt, înțeleasă ca universală. Aspectul logic al limbajului, de pură comunicare simbolică a conceptelor, este considerat predominant și tendința logiciștilor este de a da seama despre lim-

baj într-o gramatică logică bazată pe ideea corespondenței sau echivalenței dintre categoriile logicii și categoriile gramaticale. Deși se delimitează de închiderea exclusiv într-o asemenea poziție, Coșeriu nu va nega nici nu va ignora vreodată valoarea acestei tendințe manifestate cu precădere în gramatica tradițională și reperabilă, între alții, la Bertrand Russell, la Herman Paul sau la Charles Bally.

Dintre antilogiciști, Coșeriu îi prezintă pe psihologiști cu rezultatele importante pe care le-au antrenat în progresul științei despre limbaj, dar și cu suprasolicitarea postulării unei esențe pur psihic-afectivă a limbajului. Pe cât de importantă a fost considerarea imaginilor, intuițiilor și percepțiilor verbale de autori precum Delacroix, Vendryes, Bühler, pe atât de riscantă este exagerarea de a vedea în limbaj doar expresia unei încărcături psihice fără legătură cu expresia logică a ideilor.

La behavioriști, Coșeriu salută tratarea limbajului ca fapt psiho-fizic și interpretarea activității simbolice a omului într-un cadru cauzalist și de contexte psiho-fizice, dar semnalează eroarea de a nu înțelege că faptul central al activității lingvistice este situat dincolo de limita până unde pot să ajungă fiziologia și psihologia.

Între cei care s-ar putea numi "sociologiști" în orientare, E. Coșeriu distinge două tipuri de doctrine: pentru "sociologiștii" puri, norma stăpânește chiar și ceea ce ar fi inovație, întrucât societatea este considerată ca dominând individul; "idealiștii" iau în considerare aproape exclusiv individul, actele lingvistice individuale. Faptul pozitiv pe care îl scoate în evidență Coșeriu este că aceste tipuri de doctrine nu sunt ireconciliabile. Ceea ce se recomandă a fi evitat este absolutizarea vreuneia dintre viziuni: este adevărat că limba-jul există numai într-o comunitate umană și are la bază norme – implicite și explicite –, dar vorbitorul este creatorul și stăpânul expresiei sale.

Încercând să sintetizăm ceea ce este perspectiva coșeriană, vom porni de la definiția pe care lingvistul o dă pentru *actul lingvistic*, act de comunicare ce presupune participarea a cel puțin două persoane. În faptul de a *vorbi* avem o intuiție și o expresie a individului A și o percepere și o imagine (o nouă intuiție) a altui individ, B. Această construcție trădează existența a două aspecte – unul logic și unul psihic-afectiv – care interferează și pot prevala în mod alternativ, fără a ajunge la excludere reciprocă. Ca formă a activității

noastre cognitive, limbajul pune la dispoziție semnificațiile cu ajutorul cărora ne referim la realitatea extralingvistică pe care o considerăm ca fiind ceva știut. Datorită conexiunii intime limbaj/cunoaștere, devine evident faptul că nu putem face abstracție de logică în examinarea limbajului: semnele, în calitate de simboluri, sunt produse ale unei activități care poate fi numită "logică" și ele servesc pentru o altă activitate, tot "logică". Dar, în afară de a vedea în limbaj forma unui conținut cognitiv constituit prin intermediul unor operații logice, spunem că viziunea coșeriană ne oferă și celelalte interpretări ca egal valabile: limbajul este un obiect cu funcție socială, care nu se reface integral în fiecare act de vorbire pentru că are ceva tradițional, în mare parte automatizat; limbajul, ca fenomen cognitiv, poate fi interpretat sub aspect psihologic (întrucât orice act cognitiv implică un proces psihic).

Învățătura pe care înțelegem să o degajăm din ceea ce constituie "perspectiva coșeriană" asupra limbajului constă în a aborda studiul acestui fenomen de pe orice poziție, neuitând însă că nici una dintre pozițiile care ne oferă deschidere asupra limbajului nu permite epuizarea subiectului. Abordare sociologistă, psihologistă, behavioristă? Desigur! Abordare din teritoriul logicii? Desigur! Continuăm pe linia unei idei mai vechi:

"Tot ceea ce-i servește Logicii îi aparține; și sunt total ridicole stânjenelile cărora le cad pradă anumiți autori [...] care se străduiesc să limiteze jurisdicția fiecărei științe și să facă în așa fel încât științele să nu acționeze unele asupra altora [...]" (*Logique de Port-Royal*:12).

2.1.3. Perspectiva thomiană

René Thom, plecând de la ambiguitatea termenului de "logos", anunță intenția sa de a demonstra cât de fecundă este revenirea neîncetată la sursa logosului, unde o rațiune (am putea-o numi cu alt termen "întemeiere"), profund unică, se "îmbracă" pe rând cu aparatul matematic, sau cu deducția verbală, neformalizată, a "bunului simț"²⁶. Începând cu un scurt parcurs etimologic, R. Thom ne amintește că termenul «logos» din greaca veche acoperă o multitudine de sensuri. Construit pe rădăcina indo-europeană «leg», care însemna «a lega», cuvântul a suportat o bifurcare a sensului,

²⁶ THOM 1990:31-33

pe de o parte, către număr, aritmetică (acele « $\alpha\lambda\omicron\gamma\alpha$ » ale lui Eudoxiu sunt «irrationalele» moderne), iar pe de altă parte, către rațiune, discurs, vorbire în general (*Verbul*). Această polisemie a cuvântului «logos» a servit deopotrivă gânditorilor vechii Elade – care nici nu s-au sinchisit de ambiguitatea ce se năște de aici – și poate servi și gânditorilor de azi. Așa cum complexitatea, în matematică, se bazează pe repetiție, pe monotonie, tot așa modurile de exprimare care sunt numele, verbele și adjectivele desemnează concepte a căror semnificație este de o bogăție impresionantă.

Complexitatea conceptelor – variabilă din punct de vedere calitativ – e constrânsă de o intenționalitate care îi asigură unitatea și, deci, individualitatea. Atunci, ne spune René Thom, celelalte moduri de exprimare, structurile sintactice, se pot interpreta ca fiind conflicte între aceste intenționalități. Și autorul conchide, introducând în scenă tema catastrofelor (la care vom reveni mai târziu): aceste două pante ale logosului prezintă distincția ireductibilă între două moduri de a înțelege existența: cel metafizic, al lui Aristotel – ființa ca act – și lumea geometrică, forma vizibilă în întindere; între aceste moduri e o zonă în care se ciocnesc *voința* și *întinderea*: zona catastrofelor. Zice René Thom:

”Ces deux modes existent bel et bien l’un et l’autre, et à leurs frontières subsiste un *no man’s land* où se déploient les catastrophes”²⁷.

Acest «*no man’s land*» a mai fost semnalat și e cunoscut și sub numele de «Smolensky Gap» sau «cutia neagră» (din cibernetică).

2.2. Punctul cheie al relației logică–limbaj: sensul

2.2.1. Obiect, semn, sens

Ceea ce leagă toate aceste puncte de vedere, expuse mai sus, fiind considerarea limbajului ca făuritor/purtător de sens într-un proces de comunicare, ni se pare potrivit să ne întrebăm: *ce este sensul?*

²⁷În românește: Aceste două lumi există și una și cealaltă, iar la granița dintre ele subzistă un *no man’s land* unde se desfășoară catastrofele.

Este bine, oare, să-l vedem ca pe un *obiect* asociat unor structuri lingvistice? Ori este poate mai propriu să-l considerăm un *fenomen* care apare în cazul oricărei utilizări încununată de succes a limbajului?! Oricum, studiul sensului cade în sarcina semanticii, deși conține și premisele înțelegerii depline și profunde a diverselor funcții ale utilizării limbajului, grație intervenției și altor discipline. Așadar, semantica poate fi considerată undeva la granița dintre mai multe discipline, între care, un loc important îl ocupă lingvistica și logica. Începând cu epoca modernă, a existat o tensiune benefică între semantica limbilor naturale și o gramatică universală (sau generală) care ar sta la baza acestora. Dezvoltările pornind de la această tensiune au cunoscut, de-a lungul vremii, curente de opinie pro și contra (a se vedea, de exemplu, tendințele logiciste vs. tendințele antilogiciste). De fapt, se poate vorbi despre apropieri, sub diferite raporturi, între logică și lingvistică, dar și între aceste două științe și altele, între care, un loc privilegiat îl ocupă semiotica.

Pe plan european, de exemplu, știința despre limbaj – cu rădăcinile în acea «putere de a înțelege» cum o va numi Kant – s-a dezvoltat adesea în spațiul unor școli și curente filosofice care s-au manifestat încă din Antichitate (stoicii, Platon cu a sa lege a identității, care-și va găsi loc în domeniul gândirii formale). Trecând pe la scolasticii Evului Mediu, cu ceea ce ei numeau «*modi significandi*» și reînflorind cu proiectul de gramatică generală al grupului de la Port Royal, se ajunge în zilele noastre la gramaticile generativ transformazionale și la constituirea limbajelor formale, pe de o parte, și la surprinderea și descrierea mecanismelor argumentării din logica discursivă, pe de altă parte.

Deși raportată explicit la logică, prin chiar definiția dată limbajului, activității de a vorbi ("[...] a vorbi înseamnă a-ți explica gândurile prin semne pe care oamenii le-au inventat în acest scop"), *Gramatica* de la Port-Royal relansează tradiția semiotică în abordarea limbajului ca obiect de studiu, tradiție conform căreia comunicarea este un proces care se realizează prin enunțuri cu o structură semantică cu două niveluri. Ceea ce se realizează în comunicare este *semnificarea* a ceva, proces pe care-l vom numi cu termenul propus de Peirce și reluat de Morris și de Hjelmslev: «*semioză*». Semioza se produce pe baza *intenției de semnificare*²⁸ și este acel gen de proces în care ceva funcționează ca un *semn*.

²⁸cf. SERRUS, DELACROIX ș.a.

Abordarea studiului limbajului de pe poziții semiologice apare, deci, justificată. Deși condiția pentru ca un proces să fie o semioză s-ar putea exprima într-o formulă de genul «A îl interpretează pe B ca reprezentându-l pe C», diferiți semioticieni au remarcat existența, în acest proces, a unor factori, numai că nu întotdeauna factorii au fost aceiași. Remarca noastră nu se referă la nivelul termenilor, ci la cel al conceptelor. Vom vedea că există o imagine a semnului ca o construcție *diadică* și o alta unde semnul este o construcție *triadică* dar unde sunt explicit eliminate relațiile diadice care ar uni, două câte două, vârfurile triadei.

Reluând ideea de mai sus, vom spune că, dacă una dintre condițiile fundamentale ale existenței limbajului este posibilitatea de a exprima gânduri, sentimente, fără ca puterea de expresie să fie legată de natura celui ceva care realizează procesul, atunci putem afirma că, în practica uzuală a comunicării prin limbaj, conceptul cheie este *semnul*.

Termenul de «*semn*» este destul de greu de explicat, el fiind întrebuințat pentru a ne referi la un fenomen foarte complex, *semnificarea*. Nimic nu este semn în sine și, de aceea, totul este semn sau, mai bine spus, toate pot fi semne numai în mod relațional. Morris chiar spune acest lucru în încercarea de a fundamenta o știință generală despre semne²⁹. "Ceva e semn numai pentru că e interpretat de către un interpret ca fiind semn pentru ceva." Aceasta face ca știința despre semne – semiotica – să nu fie susceptibilă a trata despre niște obiecte anumite, ci despre obiecte obișnuite văzute ca (și numai ca) participante la procesul de semioză. Fie că, în acest proces, se distinge funcționarea unui mecanism inferențial, fie că e o echivalență stabilită pe principii arbitrare (ca în cazul semnelor lingvistice), singurul lucru indiscutabil rămâne activitatea de semnificare. În ceea ce privește semioza care implică elementul lingvistic, această activitate este, inevitabil, rezultatul unei intenții de semnificare. În activitatea de semnificare prin limbaj, semnul apare ca punct emergent și care, deci, poate fi recunoscut – al unei rețele voalate de agregări și dezagregări, el fiind susceptibil de nenumărate aplicări ulterioare ale unei combinatorici.

²⁹MORRIS 1938

2.2.2. Semnificarea prin limbaj

Limbajul, ne spune Henri Delacroix³⁰, nu a putut apărea decât atunci când doi indivizi – care atribuiseră un sens unui anumit act – au săvârșit acel act pentru a comunica între ei, adică atunci când convenția a urmat naturii, când *semnul* a urmat expresiei naturale și, mai ales, când intenția a urmat descărcării mecanice. Am adăuga aici că la fel de necesară ni se pare *repetarea* săvârșirii aceluiași act, în același scop, de aceiași indivizi sau de alții, din aceeași comunitate. Rezultă că, la origine – sau, mai bine spus, mai ales la originea sa – limbajul era *nevoie de comunicare* și *intenție de comunicare* în contextul vieții sociale, procesele elementare în care el se dovedește indispensabil fiind exprimarea propriei conștiințe și perceperea și înțelegerea unei alte conștiințe. Pentru îndeplinirea acestor funcții, e nevoie ca limbajul să răspundă la trei condiții esențiale:

1. să existe elementul afectiv (dorința de comunicare);
2. să existe elementul rațional (expresiile să se construiască și să se articuleze după o logică acceptată de orice gândire rațională);
3. să aibă puterea de a constitui un sistem de *simboluri* și de a stabili o corespondență între acestea și obiectele mentale, pe de o parte, și între ele și obiectele lumii reale, pe de altă parte, fără ca întregul să însemne sumă de relații diadice.

Această a treia condiție este cea mai importantă, ea ținând de distincția categorică – în viziunea psihologiei – dintre activitatea intelectului uman și orice altă formă de "cunoaștere" din lumea animală. Gândirea umană este simbolică: ea construiește semne, pe care apoi le substituie lucrurilor. Actul mental de sistematizare a lumii reprezentărilor și a lumii semnelor se produce concomitent cu actul social prin care subiecții vorbitori stabilesc de comun acord relația dintre sens și ideea din semnul lingvistic, stabilind astfel valoarea acestuia.

Cu referire la Saussure, pentru care limba este mulțimea convențiilor necesare adoptate de corpul social pentru a regla exercițiul limbajului la indivizi, adăugăm că identitatea semnului cu semnificatul atribuit subzistă atâta

³⁰ DELACROIX 1930:90-91

vreme cât ține și acordul stabilit prin convenție de subiecții vorbitori. Identitatea aceasta "e garantată de mulțimea identităților care formează sistemul limbii, de raporturile care leagă acest fenomen particular de ansamblu"³¹. Din nou, găsim aici exprimate premisele – de ordin social, instituțional – arbitrariului semnului lingvistic și, implicit, premisele rezistenței acestuia la orice tentativă individuală de a-l modifica. Avea s-o spună și Delacroix în formula: "nu există apărare mai bună contra inițiativelor particulare decât inerția colectivă"³².

Ca instituție – o știm tot de la Saussure – limba este un fenomen colectiv, o instituție simbolică în cadrul căreia un sistem de simboluri funcționează pe bază de valori opozitive. Limbajul este faptul social primordial, el este chiar pactul social, fiind *comunicare*, *comunitate* și, dacă în el distingem și acțiune individuală, aceasta – «parole», la Saussure – nu apare decât la nivelul utilizării limbii. În vreme ce individul nu poate decât să-și însușească limba, înregistrând-o complet, dar și pasiv, și, mai ales, fără premeditare, viața colectivă, societatea cu toate interacțiunile din sânul ei, creează în același timp *semnul* și *semnificația*. Nu cineva anume și nu la un moment dat, ci Spiritul uman, ca sinteză a tuturor aspectelor cuceririlor noastre, Spiritul, care este unitatea tuturor momentelor evoluției noastre, Spiritul, care construiește bazele fără de care nu am putea gândi: un sistem de noțiuni ordonate de relații. În acest punct apare *semnul*, ca mijloc inventat de Spiritul uman pentru a acționa asupra lucrurilor, din afara lor, de acolo unde trebuie să ne plasăm pentru a le vedea ca ceea ce sunt, adică lucruri. Și nu «semnul», ci un sistem de semne, care se sprijină pe sistemul de noțiuni și relații. Când sistemul de semne este limba, el se va înfățișa ca legătura dintre semn (fiecare semn!) și semnificantul său, legătura realizată prin opoziție și prin relație. În limbaj, importantă va fi intenția de semnificare și nu doar faptul că limbajul se constituie și evoluează luând stări întâmplătoare din lumea reală și făcându-le să poarte o semnificație. A spus-o Saussure, a spus-o Meillet, a spus-o Delacroix și au spus-o mulți alții.

Cum am amintit, în viziunea propusă de Saussure, limba e un sistem care-și elaborează unitățile prin decupaje simultane generate în două mase amorfe, cea a sunetelor și cea a ideilor. La Delacroix, această idee apare

³¹ DELACROIX 1930:64

³² DELACROIX 1930:145

ca împărtășită pe deplin și re-prezentată sub lumina principiului hegelian aplicabil tuturor formelor de existență și activitate umane: «suntem ceea ce am devenit». Viziune evolutivă, care refuză gândul că limba ar fi un mecanism creat și închegat în vederea exprimării unor concepte, promovând imaginea unui structurant care oscilează permanent între Haos și Cosmos³³. Pentru Delacroix, limba este un sistem cu evoluție complexă subîntinsă de exigențele semnificării. Aici, Delacroix îl întâlnește pe Meillet, care explică geneza cuvintelor spunând că un cuvânt rezultă din asocierea unui *sens* dat unei *mulțimi de sunete*.

³³ DELACROIX 1930:145

3. Distincții metodologice.

3.1. Analiza logică și analiza semiotică

În măsura în care criteriile de delimitare și analiză a principalelor contribuții teoretice, în marginea raportului dintre logică și limbaj în spațiul francez, țin de distincțiile dintre frastic și transfrastic (care au în vedere domeniul-obiect al cercetării) și distincțiile dintre analiza (metoda) logică și analiza (metoda) semiotică (distincție care vizează instrumentul utilizat în investigarea domeniului-obiect), este, credem, potrivit să punctăm aliniamentele prin care se conturează cele două metode posibil de asumat, astfel încât să putem determina atât apropierile dintre ele, cât și distanțele care le separă și care asigură individualitatea fiecăreia. Aceasta cu atât mai mult cu cât, nu de puține ori, constatăm o dispersie de proceduri care țin de specificul uneia dintre metode angajate sub jurisdicția alteia, numai pentru faptul că nu se realizează întotdeauna distincțiile categoriale și procedurile cuvenite într-o atare investigație.

O primă observație, înainte de a trece la investigarea "paralelismului" dintre cele două metode, ține de faptul că distincția pe care o propunem este determinată, în primul rând, de necesitățile investigației la care ne-am angajat. Este posibil ca, pentru alte scopuri ale cercetării, distincția asupra căreia stăruim să nu fie nici atât de imperativă, și nici atât de importantă. Pentru noi însă, ea este *criteriu discriminatoriu* în ordonarea și sistematizarea unui atât de vast câmp al cercetării cum este cel al relației logică-limbaj, în care s-au produs autori dintre cei mai diferiți (unii dintre ei, autorități în domeniu), în care s-au angajat perspective diferite și, în care, firește, rezultatele obținute au fost dintre cele mai diferite. Faptul că distincția amintită este,

pentru investigația noastră, *criteriu ordonator* explică și această aplecare mai minuțioasă la care vrem să recurgem.

O a doua observație este, ea însăși, o asumție metodologică. Punerea în paralel a celor două metode de investigație a contribuțiilor în domeniul relației dintre logică și limbaj se face în funcție de *tonalitatea dominantă*³⁴ a fiecăreia dintre ele. Vrem să subliniem aici că analiza comparativă la care recurgem nu este punctiformă (și nici nu ar putea fi astfel, fiind vorba despre metodologii). Unele elemente ale analizei logice pot fi regăsite în spectrul analizei semiotice, după cum anumite proceduri ale acesteia din urmă pot fi încorporate în cea dintâi. La nivelul *tonalității dominante a metodei*, însă, distincțiile vor putea fi dezvăluite cu o oarecare evidență. În general vorbind, când este vorba de analize comparative asupra unor produse cognitive de mari dimensiuni și de o mare complexitate (iar ansamblul metodologic este un asemenea produs), evidențierea apropiierilor ca și a distanțelor dintre ele trebuie să aibă în vedere tonalitatea dominantă, esențialitatea produsului cognitiv considerat.

Cu aceste precauții, abordăm în cele ce urmează investigarea comparativă a celor două metode.

(a) Nu putem să nu observăm la o analiză atentă, atât a originilor, cât și a dezvoltărilor celor două metode – că și analiza logică, și analiza semiotică sunt *demersuri de ordin metateoretic*, ele sunt, într-un anumit fel, "instrumente de măsură" a ceea ce s-a făcut într-un domeniu sau altul. În această calitate de demersuri metateoretice, acțiunea lor se exercită pe un anumit "limbaj-obiect", care constituie domeniul investigațiilor făcute cu ajutorul analizei logice sau cu ajutorul analizei semiotice. Acest "limbaj-obiect" este constituit fie din demersuri cognitive de ordinul spontaneității (argumentările curente, de exemplu), fie din demersuri cognitive de ordinul științificității (explicația științifică, de exemplu).

La Aristotel – pentru a lua autoritatea de necontestat a antichității în materie – analiza logică avea ca scop determinarea instrumentului metodologic al științei (silogismul), cum se întâmplă în *Analitica secundă*, sau al

³⁴Ideea unei "tonalități dominante" în analiza actelor discursive este preluată de la Ch. W. Morris, care, în construcția tipurilor de discurs, recurge la acest artificiu pentru a determina caracteristicile fiecăreia dintre tipurile de discurs analizate (A se vedea: Ch. W. Morris, *Signs, Language and Behaviour*, Prentice Hall, 1946).

practicii discursive (stabilirea acelor "locuri comune" ale predicabilelor sau ale genurilor discursive), cum se întâmplă în *Topica*, în *Respingerile sofistice* sau în *Retorica*. Cum a descoperit Aristotel silogismul? Prin "analiza logică" a discursurilor constituite, fie în domeniul științei, fie în arta discuției orale. Și cum a descoperit locurile comune? Printr-o "analiză logică" de ordin inductiv, făcută pe investigarea dezbaterilor și a discursurilor. Kant avea să sublinieze că "în calitate de știință a legilor necesare ale gândirii care garantează posibilitatea oricărei aplicări a intelectului și a rațiunii, care constituie deci condițiile în care intelectul poate și trebuie să fie în concordanță cu el însuși – legile necesare și condițiile aplicării lui concrete –, logica este un canon"³⁵. Avem și aici o indicație, deși mai voalată, în ceea ce privește faptul că analiza logică este un demers de ordin secund asupra unui demers cognitiv de ordin prim.

Situația este similară și în privința analizei semiotice, care a fost adesea privită ca o "strategie a construcției științifice", aidoma analizei logice, de către Aristotel. Petre Botezatu a observat cu finețe că "analiza semiotică trece pragul conștiinței de sine a construcției teoriilor științifice"³⁶. Să mai notăm că, la cele două nume – considerate astăzi întemeietoare în domeniul semioticii: este vorba despre Peirce și despre Saussure –, analiza semiotică este înțeleasă drept un demers de ordinul metateoreticului. La Ferdinand de Saussure, analiza semiotică – substanța constituirii semiologiei ca știință a semnelor – vine dintr-o analiză profundă a semnelor lingvistice, constituite în produsele naturale care sunt limbile istorice diferite, dar și din investigații pertinente a ceea ce autorul *Cursului de lingvistică generală* numește "parole", în fond, o investigare a discursivității. Lucrul a fost subliniat adesea, arătându-se că "una dintre cele mai importante trăsături ale lingvisticii saussuriene este ancorarea ei în activitatea concretă de folosire a limbii. [...] Conform acestei concepții, semiologia trebuie să înceapă în practica comunicării sau, mai general, preocuparea pentru fenomenele semnificației trebuie să înceapă în practica umană"³⁷.

Chestiunea este pusă aproximativ în aceiași termeni de Peirce.

³⁵ KANT, 1985:66

³⁶ BOTEZATU, 1982:44

³⁷ KRAMPEN, 1985:72

"Logica – spune acesta –, în sensul ei general, [...] nu este decât un alt nume pentru *semiotică*, doctrina cvasinecesară sau formală a semnelor. Prezentând această doctrină drept «cvasinecesară» sau formală, vreau să spun că noi observăm caracteristicile semnelor pe care le cunoaștem și că de la această observație, printr-un proces pe care nu voi avea nimic împotriva să-l numesc Abstractizare, suntem purtați spre enunțuri eminamente failibile și, în consecință, într-un anume sens deloc necesar, cu privire la ceea ce *trebuie să fie* caracteristicile tuturor semnelor utilizate de o inteligență «științifică», cu alte cuvinte, de o inteligență capabilă de a învăța din experiență" (PEIRCE, 1990:268).

Aceeași invitație la a vedea analiza semnelor ca un demers asupra situației de comunicare în care ele se produc sau se pot produce.

Analiza semiotică a apărut și s-a dezvoltat în timpurile moderne cu atât de mare amplitudine tocmai din cerința construcțiilor cognitive de a trece anumite "teste" de corectitudine și științificitate, tocmai pentru că astfel de construcții – care constituiau "obiect" de analiză pentru metoda în discuție – au putut fi interpretate ca sisteme de semne. Simptomatică din acest punct de vedere este situația teoriilor științifice, considerate de neopozitiviști (Carnap, de exemplu) ca o limbă bine construită, de unde necesitatea analizei semiotice a unor astfel de limbi.

(b) Deși analiza logică și analiza semiotică au (sau pot avea) ca limbaje-obiect de investigat aceleași construcții teoretice, rămân distanțe apreciabile în privința perspectivei din care fiecare tip de analiză apreciază și investighează aceste limbaje-obiect. Ceea ce vrem să spunem este că aceste două metode analizează construcțiile discursive din două puncte de vedere diferite, și aceasta are ca rezultat finalități diferite.

Analiza logică are în atenție investigarea unei construcții teoretice din perspectiva corectitudinii (solidității) gândului (ideii) pe care respectiva construcție o aduce în fața receptorului, din perspectiva relațiilor dintre idei, a posibilității deducerii unui gând din altul sau din altele în baza unor relații și operații care asigură respectarea legilor raționalității. Prin urmare, analiza logică este o *analiză a întemeierii* de gând, ceea ce lărgeste considerabil posibilitățile de aplicabilitate ale acestei metode, datorită faptului că problema

întemeierii este de o mare diversitate. Într-un cadru restrâns la înțelesul tradițional al întemeierii, analiza logică operează doar cu întemeierea bazată pe relația de necesitate dintre ceea ce este dat în calitate de premise (temeiul) și ceea ce este dedus în calitate de concluzie (consecința).

Pentru analiza logică sunt lăsate deoparte elemente colaterale ale întemeierii, cum ar fi modalitățile de vehiculare a gândului-temei și a gândului-întemeiat, raporturile acestora cu acela care încearcă actul de întemeiere sau chestiunile legate de contextul întemeierii. Metoda analizei logice reține doar relația de întemeiere, care susține, care dă forma unei construcții discursive în virtutea formei sale logice și în afara oricărui conținut posibil pe care forma vreunei construcții teoretice l-ar putea vehicula. Din acest motiv, ni se pare că analiza logică reține doar "punctele nodale" ale unei construcții discursive, deoarece ele și numai ele dau "forma" logică a unei astfel de construcții. În opinia noastră, aplicabilitatea metodei analizei logice la construcțiile teoretice de mai mare amplitudine se fundează pe extrapolarea conceptului de "formă logică" cu care a lucrat logica tradițională. Aplicarea acestui concept la structuri discursive de mare amplitudine va scoate în evidență toată această încrângătură de forme logice clasice care dau o nouă funcționalitate demersului logic. Acesta este, probabil, și temeiul pentru care, în încercarea sa de a funda o logică naturală discursivă, Jean-Blaise Grize o înțelege ca "un studiu al textelor și discursurilor", ca o încercare de a degaja "anumite operații propriu-zis logico-discursive", în sfârșit; logica naturală este văzută ca un efort "de a sesiza operațiile care prezidează la construcția oricărui tip de discurs"³⁸.

Spre deosebire de analiza logică, care are în vedere investigarea unui produs cognitiv din perspectiva gândului pe care acesta îl vehiculează, analiza semiotică investighează o producție cognitivă *din perspectiva instrumentarului* cu care se vehiculează acest gând, semnul, pretinzând să determine și să propună "reguli ale semnului" și ale operațiilor cu semne care să nu aibă nici o legătură cu corectitudinea și adevărul gândului ca atare. Semnul intră în circulație și "își face numărul" în virtutea unei reguli de utilizare, regulă care este instituită *ab initio* și care trebuie recunoscută de cei care utilizează semnul. Noi forțăm "ființarea" unui semn printr-o regulă. Gândul intră în circulație și își face numărul printr-o *întemeiere rațională*, adică prin deduce-

³⁸GRIZE, 1996:81

rea lui din alt gând și nicidecum prin instituirea unei reguli în legătură cu el. Aici se poate lesne vedea, credem, deosebirea esențială, fundamentală, între comportamentul semnului (obiect de investigație al analizei semiotice), instituit, și comportamentul gândului (obiect de investigație al analizei logice), întemeiat.

Corolarul acestei observații, pe care o considerăm de toată însemnătatea în distingerea celor două metode, este că toate construcțiile de ordin semiotic (care au fost văzute preponderent ca sisteme de semne) sunt dominate de reguli, acestea din urmă preexistând construcției ca atare și asigurând posibilitatea unor astfel de construcții (reguli de introducere a semnelor, reguli de definire a operațiilor cu simboluri, reguli de derivare a unui simbol din altul etc.), în timp ce construcțiile de ordin logic (la care a prevalat metoda logică) își asumă regulile după ce construcțiile au fost finisate (regulile logice ale construcției unui bun discurs au fost "scoase" din analiza "post-factum" a discursurilor deja construite).

Că semnul este instituit, iar gândul întemeiat este un fapt de domeniul evidenței. Saussure a vorbit despre "arbitrariul" semnului, despre lipsa lui de întemeiere atunci când e pus în circulație, când e instituit. Același Martin Krampen, de care am mai amintit, a subliniat că la Saussure "nu există nici un fel de principii care să guverneze asocierea semnificanților și semnificaților, a operanților și utilităților în semne, respectiv instrumente. Îmbinarea semnificanților cu semnificațiile lor într-un semn al unui sistem sau a operanților cu utilitățile într-un instrument al unui sistem este arbitrară"³⁹.

Aceste două moduri diferite prin care se manifestă entitățile specifice celor două tipuri de analiză (*gândul* pentru analiza logică, *semnul* pentru analiza semiotică) vor genera consecințe diferite în privința "operaționalității" fiecărei metode în parte. Metoda logică va încerca să determine relația de întemeiere care "ține" un produs cognitiv, care îl face să fie ceea ce este din punctul de vedere al legilor raționalității; analiza semiotică va urmări relația de instituire (aplicabilitatea corectă a regulilor) și capacitatea produsului discursiv de a respecta regulile de instituire și combinațiile care urmează din această instituire inițială pentru semnele primare.

³⁹KRAMPEN:77

(c) Din cele afirmate în secțiunea anterioară, rezultă un lucru de maximă importanță pentru distincția între cele două metode de analiză a construcțiilor teoretice. Analiza logică asupra unui anumit limbaj-obiect, asupra unei anumite construcții discursive, va descoperi aceleași elemente structurale, aceeași combinație și aceleași relații între elementele structurale ale construcției cognitive, indiferent de timp, de context discursiv, de intonație etc. Analiza semiotică, însă, este una mediată de context, de tot ceea ce ține de împrejurările în care se produce secvența discursivă, de interrelațiile dintre emițătorul unei secvențe și receptorul ei.

Să încercăm ilustrarea acestei aserțiuni la nivelul elementar de secvențe discursive. Fie următoarele trei enunțuri:

- (1) Iașul este la nord de București.
- (2) Bucureștiul este la sud de Iași.
- (3) Iașul și Bucureștiul se află în relația "la nord de".

Din punct de vedere al analizei logice, secvențele discursive aduse în atenție sunt echivalente, în sensul că ele exprimă una și aceeași propoziție logică (adică exprimă unul și același gând, una și aceeași judecată asupra "descripției de stare" la care se referă). Din punct de vedere lingvistic (adică semiotic, mai exact, din punctul de vedere al sistemului de semne întrebuintate și al relațiilor dintre aceste semne), avem de-a face cu trei propoziții diferite. Semnele și combinațiile de semne, topica, accentele sunt din anumite puncte de vedere – diferite, în cele trei cazuri luate în studiu. Pentru analiza logică, ele exprimă, toate, una și aceeași "situație" a gândului. Analiza semiotică dezvăluie "relații de cooperare" diferite între cele trei situații prezentate.

Gândirea este unică pentru noi (fiindcă suntem construiți după aceleași tipare generale ale raționalității, care urmăresc gândul și întemeierea sa); dar posibilitatea exprimării lui prin intermediul semnelor este diferită (fiindcă suntem construiți în medii culturale (de instituire a semnelor) diferite, pe de o parte, și, pe de altă parte, pentru că instituirea are un grad de arbitraritate, un grad de subiectivitate). Departe de a fi un handicap, departe de a fi o limită, posibilitatea ilustrării diferite a gândului dă acea frumusețe, acea individualitate, acea "marcă a timpului", dar și acea "marcă a trăirii individuale", care fac atracția unora dintre intervențiile discursive. Una este descrierea unei drame de către procurorul anchetator și alta este punerea ei

în scenă de către Shakespeare în, să zicem, *Othelo*. Și, totuși, oricât ar părea de ciudat, ordinea logică a întemeierilor este aceeași!

Asistăm aici la o relație de "cooperare", la o temperare reciprocă între cele două tipuri de ordini, induse de cele două metode: ordinea logică (proprie analizei logice) și ordinea retorică (proprie unei analize semiotice) care încearcă o "echilibrare" a întemeierilor strict raționale cu întemeierile ce țin de alte resorturi ale personalității (afective, atitudinale, morale etc.). Cooperarea aceasta – atunci când se realizează în maniera cea mai profitabilă – are efecte dintre cele mai productive pentru relația de comunicare a gândului între locutor și interlocutorul său.

Unicitatea gândului și diferențierea semnului este o stare evidentă dacă avem în atenție cazul cel mai frapant: cel al producerii construcțiilor lingvistice în limbi diferite. Enunțurile "Marja îl iubește pe Victor" și "Marie aime Victor" exprimă aceeași propoziție logică, același gând, în timp ce analiza semiotică ne dezvăluie două propoziții total diferite. Mai mult decât atât – și aici este încă o dovadă a faptului că semnul este instituit arbitrar, printr-o regulă de instituire –, pentru un necunoscător al limbii franceze, gândul exprimat în cea de-a doua propoziție rămâne în afara cunoașterii, pentru că receptorul nu cunoaște "regulile semnului". Posibilitatea traducerilor este dată de "unicitatea gândului", adică de regăsirea în propoziții lingvistice diferite a aceleiași propoziții logice.

(d) Privite din perspectiva mecanismului de funcționare și a amplitudinii lor, analiza logică și analiza semiotică se deosebesc din nou. Analiza logică are în vedere "funcționarea" gândului în actul său de reproducere și relaționare permanentă, în sensul că ea este preocupată de manifestarea gândului (ideii) în sine, în baza corectitudinii trecerii de la un gând la altul, eliminând dintre prioritățile investigației tot ceea ce ar depăși "metamorfozele" gândului și actul său de întemeiere (*subiectul* care este purtător al gândului, *obiectul* care reprezintă întruchiparea materială a gândului, *contextul* în care se produce și se "dezvoltă" gândul etc.).

Din acest punct de vedere, analiza semiotică depășește cu mult, ca amplitudine, perspectiva din care este analizat semnul ca "transportator" al gândului. Analiza semiotică are în vedere funcționarea semnului (sau a textului-semn) într-o triplă condiționare: în relația cu alte semne (consti-

tuindu-se, din această perspectivă, sintaxa), în relație cu realitatea pe care o reprezintă semnul (constituindu-se semantica) și în relația cu subiectul care utilizează – emite sau recepționează – sistemul de semne (constituindu-se astfel perspectiva pragmatică).

În definitiv, diferența de amplitudine, de perspectivă, din care cele două metode analizează un produs teoretic este motivată de finalitatea diferită pe care o au cele două entități: gândul și semnul. Gândul este analizat din perspectiva temeiului său și a relațiilor pe care le întreține cu alte gânduri (desigur, și a temeiurilor acestor relații), în timp ce semnul este analizat din perspectiva impactului asupra alterității. În timp ce analiza logică studiază gândul în sine, în manifestările sale intrinseci, determinate de cadrele raționalității, analiza semiotică studiază "ieșirea din sine" a gândului prin intermediul semnului. Or, "ieșirea din sine" presupune o atenție deosebită acordată acurateții gândului (dacă transmitem alterității același gând de care suntem dominați) și aici interesează raportul gândului cu realitatea la care se referă (perspectiva semantică) și aceeași atenție acordată acurateții receptării gândului (adică dacă receptorul intră în posesia aceluiași gând prin intermediul semnului) și aici se instituie perspectiva pragmatică.

De aici am putea să deducem o idee interesantă care ar mai apropia aceste două metode de analiză. Dacă am putea să considerăm gândul ca semn (și mulți au făcut-o – Peirce, de pildă, care considera logica drept un alt nume pentru semiotică), atunci analiza logică ar fi o "sintaxă a gândului", idee care ne-ar trimite la o perspectivă interrelațională a gândurilor în actul producerii și manifestării lor.

Rămânem la aceste câteva semnalări ale diferențelor dintre metoda analizei logice și metoda analizei semiotice în investigarea anumitor produse cognitive. Insistența asupra diferențelor nu ar trebui să sugereze în nici un fel că între cele două metode de analiză ar fi o "imposibilă conlucrare", o distanță de netrecut.

Dimpotrivă, am asumat aici o idee a lui Aristotel din *Topica*, după care, dacă vrei să stabilești, să determini, individualitatea lucrurilor asemănătoare, stabilește-le diferențele, iar dacă vrei să arăți individualitatea lucrurilor îndepărtate, stabilește-le asemănările. Asemănările, pentru lu-

crurile asemănătoare, sunt evidente, după cum deosebiri, pentru lucrurile îndepărtate, sunt, iarăși, evidente.

3.2. Distincția *frastic-transfrastic* ca asumție metodologică în analiza relației dintre logică și limbaj

Distincția *frastic-transfrastic*, ale cărei paternitate și proprietate trans-par chiar din denotație, este o problemă a științelor literalității sau – încercând o exprimare mai exactă – a tuturor acelor științe care au în vedere noțiunea de *text* în una sau alta dintre accepțiunile sale. Prejudicata aceasta – pentru că prejudicată credem că este – estompează cumva modalitățile de funcționare a mai sus amintitei distincții în spații cognitive dintre cele mai diverse și, cu trimitere expresă, în acele demersuri științifice care dau științelor literalității instrumentele elementare de lucru: ne referim, cu deosebire, la demersul logic, la demersul psihologic, la demersul semiotic și poate am mai putea aminti și altele.

Este, poate, necesară o mică explicație asupra largheții cu care tratăm distincția *frastic-transfrastic*. În orice domeniu al cunoașterii umane ne-am afla, imaginea "tot" ului este copleșitoare. În fața acestei imagini a "tot" ului care trebuie prins într-o "matrice explicativă", spiritul uman a simțit, la început, probabil, un sentiment al neputinței, dar și-a revenit repede și a încercat să găsească cea mai "profitabilă" cale de urmat pentru a ajunge cu adevărat la o explicație adecvată și plauzibilă a "faptului științific" care îi apărea ca un tot, ca o integralitate.

Cum a procedat mintea omenească? În spirit cartezian, adică prin

"a împărți fiecare dificultate analizată în câte fragmente ar fi posibil și necesar pentru a fi mai bine rezolvate" și prin "a conduce în ordine gândurile, începând cu obiectele cele mai simple și mai ușor de cunoscut, pentru a [mă] ridica puțin câte puțin, ca pe niște trepte, la cunoașterea celor mai complexe și presupunând o ordine chiar între cele care nu se succed în mod firesc" DESCARTES, 1990:122.

Aşa au procedat cele câteva ştiinţe de care am amintit, aşa vor proceda şi altele, în spiritul unei "mereologici" interesante şi profitabile din punct de vedere ştiinţific.

Logica nu a putut studia înlănţuirile de raţionamente prezente în argumentări, explicaţii, demonstraţii, ca pe un "*dat*" care poate fi "prins" dintr-o dată. De aceea, ea a urmat aceleaşi exigenţe carteziene; distingând şi analizând cu o deosebită acurateţe diferite tipuri de raţionamente, descoperind legile lor şi văzând apoi cum participă ele la întreg. Psihologia a fost adesea agresată de entitatea psihică a personalităţii umane, motiv pentru care a studiat-o "pe secţiuni" şi, în urma acestui studiu minuţios, a procedat la refacerea explicativă a personalităţii umane ca întreg⁴⁰. Semiotica a procedat într-o manieră asemănătoare, bine cunoscută, şi nu este cazul să insistăm asupra ei.

Concluzia acestei ilustrări nu poate fi decât una singură. Cercetarea oricărui "fapt ştiinţific" este dominată de ideea de a *segmenta* acel fapt până la dimensiunile cele mai avantajoase pentru scopul cercetării. Ştiinţa textului, sau ştiinţa literaturii, a procedat astfel şi, din asumarea acestei proceduri, a rezultat distincţia dintre *frastic* şi *transfrastic*, care a invadat astăzi discuţiile asupra literalităţii sau asupra discursivităţii în genere. Aceasta din urmă are drept obiect, în general vorbind, discursul literar, or acesta nu putea fi analizat decât prin componentele sale principale şi prin studierea modului în care ele participă la *construcţia* şi *funcţionalitatea* lui ca întreg.

Deducem de aici că două sunt temeiurile funcţionării unei asemenea distincţii – frastic-transfrastic – în orice domeniu al cunoaşterii şi mai ales în domeniul cunoaşterii şi analizei discursivităţii: primul este un *temei de ordin epistemic*, cel de-al doilea este un *temei de ordin istoric*.

Din punctul de vedere al cunoaşterii ştiinţifice aşadar, temeiul epistemic – este bine ştiut că *analiza precede sinteza*. Pentru început, este necesară o "desfacere" a "*tot*"-ului de explicat în elementele sale componente, este necesară o investigare minuţioasă a acestor componente, este, deci, necesară

⁴⁰Pentru a arăta că nu ne-am hazardat afirmând că psihologia este una dintre disciplinele care au dat "instrumente de lucru" ştiinţelor literalităţii, facem trimitere la demersurile "noului criticism" american, în special la *Principles of Literary Criticism* a lui I.A. Richards, tradusă şi în româneşte, unde autorul îşi propune abandonarea procedurilor tradiţionale de investigare a literalităţii şi fondarea unei practici de investigaţie bazate pe cercetările psihologiei moderne.

o cunoaștere în amănunt a articulațiilor întregului, iar toate acestea țin de operația de analiză logică. După ce analiza și-a împlinit scopul în perimetrul cunoașterii științifice, intră în funcțiune operația sintezei logice, care, pe baza elementelor puse în evidență în stadiul anterior al cercetării, reface imaginea întregului, adică reface integralitatea "faptului științific".

Legat de aceasta, ni se pare interesantă o observație a lui Titu Maiorescu, care, în manualul său de logică, scrie:

"studiul argumentării, care este doar obiectul logicii, se împarte în două cercetări: una desface elementele din care se compune orice argumentare, le analizează pe fiecare în parte și le arată raporturile lor parțiale între ele după cum rezultă din analiza făcută. Aceasta se numește *logică elementară* sau *analitică*. Cealaltă studiază împreunarea acestor elemente în actul argumentării și arată deosebitele căi pe care apucă inteligența, pentru a răsfrânge convingerea dobândită despre unele idei asupra altora; și fiindcă asemenea căi se numesc cu un termen grecesc metode, această parte a logicii se numește *metodologie* sau *logică sintetică* (s.n., D.S.) MAIORESCU, 1988:171.

Să menționăm doar că această "refacere" nu este nici o însumare a elementelor dezvăluite prin analiză, dar nici o eludare completă a mecanismelor lor, ci o evidențiere a modalităților în care întregul funcționează, iar această funcționare ține de componentele sale.

Analiza textului literar a procedat, deci, la "descompunerea" acestuia în elementele sale componente (ajungându-se astfel la nivelul "frastic" al textului); sinteza textului literar a procedat la dezvăluirea funcționării textului ca integralitate (ajungându-se la nivelul "transfrastic" al textului).

Să ne oprim puțin și asupra celui de-al doilea temei, cel de ordin istoric. În orice domeniu al cunoașterii, primii pași în investigarea "faptului științific" sunt șovăitori, se produc asupra acelor elemente care sunt de maximă simplitate și care asigură o anumită "intuitivitate" generalizărilor – șovăitoare și ele, la rândul lor – pe care asemenea investigații le pot face. Altfel spus, cunoașterea, în orice domeniu, începe prin investigarea "unităților minimale", prin investigarea "frasticului" și, abia după aceea, după ezitări și elanuri necontrolate, propune viziuni de ansamblu, mai exact spus, o explicație a

transfrasticului. Așa au început lucrurile în toate domeniile cunoașterii științifice, dar vom aduce în atenție doar câteva exemple mai concludente. În acest sens, căutăm să dăm răspunsuri la o sumă de întrebări.

De ce, în logica tradițională, teoria noțiunilor era un capitol esențial al analizei logice? Pentru că noțiunile erau elementele cele mai simple (în concepția logicii tradiționale) în care se puteau descompune raționamentele și a căror analiză putea spune ceva despre funcționarea acestor raționamente. Nivelul frastic al analizei era esențial. De ce astăzi ea și-a pierdut, evident, din semnificația inițială? Pentru că logica de astăzi este la nivelul sintezei, la nivelul unor analize de ordinul transfrasticului, ce țin de teoria sistemelor axiomatice, unde, din nou, evident, rolul noțiunii este nesemnificativ. De ce, în perimetrul *Gramaticii de la Port-Royal*, enunțul simplu era elementul esențial al analizei? De ce chiar când o astfel de gramatică analizează "figurile retorice" nu o face decât cu referire la enunțurile simple? Pentru că analizele se desfășurau la început și aveau în vedere nivelul frastic, intuitiv, al faptului științific. Astăzi se vorbește tot mai mult de gramatici ale textului, ale povestirii, etc., unde trimerurile sunt la transfrastic. Desigur că am putea continua să dăm astfel de exemple, dar socotim că cele de mai sus ilustrează suficient chestiunea temeiului istoric.

Dacă am vorbit până acum despre temeiurile distincției dintre frastic și transfrastic ca instrument metodologic de analiză, trebuie neapărat să punem în lumină și *criteriile* acestei distincții, deoarece numai criteriile ne dau posibilitatea utilizării distincției amintite ca instrument metodologic. Încă de la început, este clar că *amplitudinea secvenței discursive* (rămânând cu discutarea distincției doar în domeniul textologic) este unul dintre criteriile dualității frastic transfrastic. Cum delimităm, pe aliniamentele amplitudinii textuale, unde se sfârșește frasticul și unde începe transfrasticul? Pentru un posibil răspuns, apelăm mai întâi la scrierile lui Heinrich Plett. Acesta își propune nici mai mult nici mai puțin decât să determine armătura metodologică a ceea ce el numește "știința integratoare a textului" ("integrative Textwissenschaft") și crede că o găsește în tripartiția oferită încă de Morris – dar prezintă deja, în altă terminologie, la Peirce – între sintaxă semantică-pragmatică⁴¹, preluată ca metodă de analiză a textului și în unele

⁴¹ MORRIS, 1938

lucrări de la noi⁴². Iată ce citim la Plett:

"Această știință a textului poartă atributul de «interpretare» pentru că valorifică toate posibilitățile dimensionării textului. Obiectul ei primordial este textualitatea, adică condițiile constituirii textului. [...] Această știință a textului este, în același timp, atotcuprinzătoare și generală: ea nu admite altă știință a textului decât pe sine, ea este absolută" (PLETT 1983:51).

Dimensionată pe cele trei coordonate principale (sintaxă, semantică, pragmatică), știința textului, care se dorește integratoare, este nevoită să recunoască faptul că această distincție cu care lucrează (și pe care o asumă ca pe o presuposiție metodologică) este doar o "idealizare" a situației concrete a discursivității. Fiindcă textul se manifestă în integralitatea relațiilor sale intersemice, în același timp ca relație dintre semne (ca o construcție ghidată de reguli), ca relație dintre semne și denotat (ca sens) și ca relație dintre semne și receptor (ca intenționalitate).

"Fiecare dintre aceste dimensionări ale textului – va recunoaște Plett – explicitează numai un aspect, e drept, relevant, al acestuia. În același timp, o izolare totală a uneia dintre dimensiunile textului se dovedește imposibilă. O sintactică izolată renunță la realitatea semnului și la cel ce-l utilizează și, deci, la semnificația comunicativă a textului. O pragmatică izolată neglijează combinarea elementelor textuale și conținutul lor denotativ. Iar unei semantici izolate îi lipsește relația structurală a semnului și includerea lui comunicativă în situații concrete de transmitere a textului" PLETT, 1983:50.

Cum am putea fructifica resursele acestei "științe integratoare a textului", fundată pe tripartiția morrisiană, pentru determinarea unui criteriu acceptabil de funcționare a distincției dintre frasticitatea unui text și transfrasticitatea unui text? Punând la lucru fiecare dintre dimensiunile relevante (sintaxă, semantică, pragmatică) pentru analiza textualității, Plett determină trei niveluri ale acestui tip de analiză, niveluri care au în vedere

⁴²Între altele, recomandăm E. Vasiliu, *Introducere în teoria textului*.

întinderea (sau extensiunea) textului, limitele (sau delimitarea) textului și coerența textului. Este evident că, pentru încercarea noastră în marginea distincției dintre frastic și transfrastic, fiecare dintre aceste dimensiuni sau exigențe ale analizei ar putea juca un rol semnificativ, dar ne dăm seama că primele două (întinderea și delimitarea) sunt parcă mai mult legate de problema amplitudinii textuale (în fond, distincția frastic și transfrastic ține, *grosso-modo*, de problema amplitudinii), în timp ce problema coerenței ne-ar putea interesa doar pentru a face mai discriminatoare primele două criterii.

Construcția unui text (a unui discurs, în general) are la bază principiul combinatoriu. Este limpede că la acest prim nivel intervin regulile sintaxei. Sunetele vorbirii (sau literele care le reproduc în scris) sunt elemente primare (foneme-grafeme), iar efectul combinatoriu asupra lor dau unități de nivelul următor (unități secundare) care sunt cuvintele (morfemele).

Vom putea, însă, observa că trecerea de la semnele elementare, primare (sunete), la semnele secundare (cuvintele) nu este doar o combinație de sunete (deci, nu ține numai de registrul sintactic). Or, inserția unui sens angajează latura semantică a unui text (în speță, în cazul nostru, a cuvântului). Prin urmare, trecerea de la semnul primar (sunetul) la semnul secundar (cuvântul) înseamnă trecerea din sintactic în semantic.

Cum se distribuie "valoarea" acestor registre în construcția textului special de care ne ocupăm acum, anume cuvântul? Credem că "într-o cooperare egalitară", fiindcă ființarea unui cuvânt într-o limbă depinde în aceeași măsură și de "regulile de bună formare a cuvintelor" în respectiva limbă (deci, de ceea ce ține de sintaxă), dar și de instituirea unui sens (deci, de exigențe de ordin semantic). Numai unitatea corectitudinii sintactice și acoperirii semantice dă cuvântului un rol funcțional într-o limbă și un "statut" bine determinat ⁴³.

Dar, actul combinatoriu merge mai departe. Cu ajutorul cuvintelor, construim un fel de "unități terțiare" (propozițiile), care trebuie să respecte regulile de bună formare proprii limbii în care sunt construite (deci, exigențe

⁴³ Afirmația pe care o facem ar putea fi privită ca o exagerare, firește, mai ales că s-ar putea da destul de multe exemple pentru situația când anumite cuvinte nu au un sens (deci, nu au acoperire semantică) și totuși circulă în limbă poate mai mult decât cele care satisfac ambele exigențe. Îl avem, însă, ca aliat pe Frege, care, cu un înțeles bine determinat al noțiunii de *sens* a arătat – credem, convingător – că, dacă există cuvinte fără semnificație, nu pot exista cuvinte fără sens (normal constituite în interiorul unei limbi).

sintactice), trebuie să aibă un sens (deci, să răspundă unei exigențe semantice care ține de "referința tematică" a textului), dar, în plus, trebuie să aibă și o intenție în raport cu receptorul (deci, să răspundă unor exigențe pragmatice). Constatăm un fapt semnificativ și interesant pentru investigația noastră: fiecare unitate textuală mai complicată înglobează în sine, pentru a fi înțelesă și a-și îndeplini funcțiile, exigențe sporite, de la cele sintactice (în cazul unităților minimale), la cele semantice (în cazul cuvintelor) și la cele pragmatice (în cazul propozițiilor). Sunetul nu are nici sens și nu beneficiază nici de intenționalitate. Cuvântul are sens, dar nu are intenționalitate. Propoziția are și sens și intenționalitate.

Să observăm, totodată, în urma investigației noastre, că fiecare "unitate textuală" înglobează, pentru funcționarea ei, toate exigențele textuale aflate sub ea din punctul de vedere al operației segmentării. Exigențele sintactice sunt minimale, ele funcționând de la unitățile cele mai mici și până la unitățile discursive cele mai mari: toate trebuie să se supună unor "reguli de construcție" proprii fiecărei limbi în parte. Exigențele semantice încep cu cuvintele și sunt prezente la propoziții, la fraxe, la textele de mai mare amplitudine. În sfârșit, exigențele pragmatice încep cu nivelul propoziției; ele nu funcționează la nivelul cuvântului, dar se manifestă de la cuvânt în sus.

Credem că putem descoperi aici un criteriu de delimitare între nivelul frastic al unui text și nivelul transfrastic al acestuia: *suntem în fața unui text frastic atunci când nivelul de analiză este cel al propoziției și când sensul propoziției date acoperă, prin el însuși, intenționalitatea relației comunicative și suntem în fața unui text transfrastic atunci când nivelul de analiză (sau de construcție) este cel al combinațiilor de propoziții și când sensurile diferite asigură transpunerea în fapt a intenționalității comunicative.*

După cum se poate ușor constata, în opinia noastră, distincția dintre frastic și transfrastic nu este fondată (și nici nu poate fi fondată) pe criteriul sintactic, ci numai pe criterii semantico-pragmatice (subliniem că numai *combinația semantic-pragmatic* poate fi criteriu al acestei departajări, fiindcă fiecare dintre cele două dimensiuni, luată separat, nu funcționează în calitate de criteriu). Pentru a asigura o și mai bună înțelegere a criteriului propus și a funcționării sale, propunem studierea câtorva exemple. Fie propoziția:

(1) *Astăzi trebuie să termini textul pentru revistă.*

Construcția acestei propoziții este relativ simplă. Operația segmentării, pe care o împrumutăm – ca instrument de lucru – de la Benveniste (Benveniste 1966, I:119–131), ne arată că avem de-a face cu o propoziție compusă din mai multe cuvinte ("astăzi", "trebuie", "a termina"...), care, la rândul lor, sunt alcătuite din unități minimale (sunetele). Propoziția (1) respectă regulile sintactice ale jocului limbii și, în această formă, ea nu poate fi construită decât așa cum este. Regulile gramaticale (reguli sintactice) sunt stricte. De exemplu, nu am putea să-l înlocuim, în jocul combinatoriu la care suntem supuși, pe "să termini" cu "ai terminat", fiindcă regulile gramaticale ale limbii române cer după "trebuie" un verb care să exprime o acțiune neterminată etc.

În al doilea rând, propoziția în cauză acoperă un sens: deducem cu ușurință din construcția ei "gândul" exprimat (în terminologia fregeană). Desigur că desprinderea acestui sens (și sensul în sine) depinde de corectitudinea sintactică a propoziției (a combinației de unități lingvistice). Dacă am avea combinația construită cu aceleași cuvinte "Textul revistă astăzi să termini trebuie", ar fi destul de dificil de sesizat sensul textului, iar lucrurile s-ar complica, nelăsând șanse de reușită în interpretarea lui, dacă eludarea regulilor ar prolifera, ducând, de exemplu, la ceva de forma "Luxtet tășiver... etc". Deci, funcționarea sensului propoziției (ce ar rezulta din combinarea sensului cuvintelor) depinde de respectarea exigențelor sintactice.

În al treilea rând, propoziția vine cu o intenție, intenție vehiculată de sensul ei. Intenționalitatea propoziției est dublă: una primară, care constă în *înțelegerea sensului propoziției*, alta secundară, care constă într-o "invitație" la săvârșirea acțiunii vehiculate de sens ("a termina textul"). Avem de-a face, deci, cu nivelul propoziției, cu acoperirea unui sens și cu desprinderea intenției propoziției numai din sensul dat. Dacă ne referim la asumptiile noastre, suntem în fața unui text frastic. Fie, acum, secvența discursivă:

"Și, în vreme ce-și potrivea gulerul tare și cravata nesupusă, le vorbea lor, certându-le, precum și lanțului său de ceas atârându-i în legănare. Mîinile i se înfundaseră cotrobăind prin cufăr și tot timpul cerea o batistă curată. Remușcătura dubiului lăuntric. Doamne,

va trebui să ne îmbrăcăm, și noi personajul, din cap până-n picioare. Vreau mănuși purpurii și ghetе verzi. Contradicție. Mă contrazic? Foarte bine, atunci mă contrazic. Mercurialul Malachi. Un proiectil moale, negru, țâșni din mâinile sale sporovăitoare.”

(James Joyce, *Ulise*, I, București, Edit. Univers, 1984, p.21)

Procedura de analiză a acestei secvențe discursive este aceeași. Operația segmentării ne arată că putem merge până la elementele ultime ale secvenței discursive. N-o vom face. Ne vom opri doar la nivelul propozițiilor care o compun, fiindcă este clar că dincolo de acest nivel nu au cum să apară deosebiri între textul frastic și textul transfrastic. Ce constatăm din analiza propozițiilor componente ale acestei secvențe discursive? Că fiecare are un sens (“individul își potrivea cravata și gulerul tare...”, “le vorbea lor”, “vorbea ceasului”, ..., etc., etc.) și că sensurile acestea sunt destul de diferite unele de altele.

De asemenea, constatăm că fiecare propoziție în parte are o anumită intenționalitate, uneori diferită de a celorlalte. De exemplu, propoziția “își potrivea gulerul tare și cravata nesupusă...” are o intenție descriptivă, în timp ce propoziția “vreau mănuși purpurii și ghetе verzi” are o intenție apreciativă, valorizatoare. Secvența, în ansamblul ei, are ca tonalitate dominantă o anumită intenționalitate (probabil, de a caracteriza din punct de vedere fizic, sufletesc, moral, personajul cu pricina). Această intenționalitate nu se realizează prin nici una dintre intențiile desluite în fiecare propoziție în parte, ci se realizează prin “participarea” tuturor sensurilor și intențiilor acestor propoziții. Secvența este o combinație de propoziții, fiecare dintre acestea are un sens și o intenție, iar intenția secvenței este determinată de cumulul acestora. Suntem, așadar, în fața unui *text transfrastic*.

O serie de observații sunt, după părerea noastră, necesare și ele privesc situațiile în care am putea asista la “încălcări” ale criteriului în baza căruia stabilim distincția dintre nivelul frastic al unui text și nivelul transfrastic al acestuia. Există situații în care anumite secvențe discursive (“textuale”), deși sunt alcătuite dintr-o singură propoziție (uneori chiar dintr-un singur cuvânt), deși aduc cu ele un singur sens, pot și trebuie să fie considerate ca “texte transfrastice”.

Să ne oprim asupra arhicunoscutului exemplu al lui Jean Paulhan (Groupe μ , *Retorică generală*, trad.rom., București, Editura Univers, 1974, p.45), care aduce în atenție enunțurile:

Ah, va să zică tu ești!
 Vorbești de lup și lupul la ușă.
 El e, fără doar și poate
 Iată-l!
 Răsăriși!

.....
 Ce-mi văd ochii?
 În sfârșit, iată-te!

Constatăm că fiecare dintre aceste enunțuri minimale, deși ar trebui să constituie o unitate frastică de discurs – după canoanele "clasice" ale criteriului pe care l-am pus în circulație – sunt totuși (și trebuie considerate) unități transfrastice ale discursivității. De ce? Datorită faptului că fiecare dintre ele aduce cu sine o multitudine de sensuri prin care se realizează intenția celui care pune în circulație astfel de enunțuri. Astfel, pentru enunțul "Ah, va să zică tu ești!", putem desprinde ca unul dintre sensuri pe cel descriptiv (se ia cunoștință de persoana descoperită), dar putem descoperi și un sens valorizator ("va să zică, din nou tu, nu?!") sau chiar un sens afectiv (sentimentele pe care le simt la contactul cu persoana respectivă), fiecare adăugându-se sensului denotativ al enunțului. La fel putem spune despre formulările: "Răsăriși!", "Ce-mi văd ochii?", etc., în care putem desluși, alături de sensul denotativ, o multitudine de alte sensuri, care-l însoțesc pe primul și îi dau mai multă performativitate, adică asigură o mai bună îndeplinire a intenției locutorului.

Să luăm, în același context, următoarea secvență din Caragiale:

"IPINGESCU: Aida de! Coana Veta! Mie-mi spui? N-o știu eu?..."

(I.L. Caragiale, *O noapte furtunoasă*, în *Teatru*, București, Editura Albatros, 1985, p.4)

În aparență, avem de-a face, aici, cu o secvență frastică. În realitate, caracterul său transfrastic este evident prin multitudinea de sensuri pe

care secvența le aduce cu sine, sensuri prin care ea contribuie la înfăptuirea intenției intervenției discursive: discreditarea lui Jupân Dumitrache, evidențierea trăsăturilor personalității sale și a locului său în societate. La determinarea acestor sensuri multiple contribuie o multitudine de factori: contextul discursiv, relațiile în cadrul cărora se desfășoară intervenția discursivă, tonul (pe care-l putem intui destul de bine, cu nota lui de sarcasm), punctuația (care amplifică efectele de sarcasm ale intervenției) etc.

Suntem aici, poate, în prezența a ceea ce propuneau reprezentanții *Logicii de la Port-Royal* când sesizau distincția dintre *ideile principale* care ne sunt aduse la cunoștință de o secvență discursivă și *ideile accesorii* cu care primele se însoțesc și care vin, cu deosebire, prin funcționarea a ceea ce se numește limbaj figurat. Limbajul figurat aduce cu sine și altceva, dincolo de ideea principală, dominantă, a textului. El aduce o aluzie, o remarcă, o ironie, din care ne dăm seama de "altceva", dincolo de ideea principală care ne este comunicată. Și, trebuie s-o spunem, uneori, ideile accesorii sunt mai performante, mai importante, într-o intervenție discursivă decât ideile principale.

Manifestarea într-o situație de semioză a ideilor accesorii pune în mișcare atât resursele lingvistice, cât și pe cele de ordin extralingvistic. În *Logica* lor, Arnauld și Nicole subliniau faptul că ideile accesorii sunt

"cele trezite de tonul vocii, de aerul chipului, de gesturi și de celelalte semne naturale care leagă de cuvintele noastre un număr nedefinit de idei, diversificându-le, schimbându-le, scăzându-le, sporindu-le semnificația, adăugând imaginea simțămintelor, judecăților, părerilor celui care vorbește" (*Logique de Port-Royal*, 1970:129-135).

În situațiile în care secvențe discursive de mai mare amplitudine (care conțin, deci, o combinație de unități frastice) sunt considerate, ele însele, ca frastice, lucrurile par mai simple, pentru faptul că astfel de situații sunt mai rare, mult mai rare. În general vorbind, dacă criteriile sunt îndeplinite, încadrarea este facilă. Or, un text de mai mare amplitudine îndeplinește – în general vorbind – și criteriile de ordin sintactic (este o combinație de propoziții, unitate frastică prin excelență), și criteriile de ordin semantic (fiecare propoziție are un sens și cumulara sensurilor tuturor duce la îndeplinirea scopului intervenției), și criteriile de ordin pragmatic (dezvăluirea unei intenții generale, realizată prin intermediul intențiilor specifice

fiecărei propoziții componente). Poate că ar fi de discutat aici situația în care o combinație de propoziții dezvăluie *doar* un singur sens prin toate propozițiile angajate, ceea ce e puțin probabil.

Am vrea, în finalul considerațiilor noastre, să atragem atenția și asupra unui alt aspect care ni se pare important. Semnificația deosebită a distincției frastic-transfrastic ține mai mult de discursivitatea literară (în accepția cea mai largă a acestui termen) și ea rămâne aproape neînsemnată pentru alte tipuri de discurs (cum ar fi, de exemplu, discursul științific). De ce? Pentru că cele trei criterii de partajare (sintactic, semantic, pragmatic) funcționează cumulate, la cotele cele mai fericite, doar în discursul literar și în discursurile asemănătoare cu acesta. Discursul literarității trebuie să fie și corect din punct de vedere sintactic, să acopere și un sens (sau mai multe) și să asigure și o intenție (alta decât cea strict descriptivă, care este cvasigenerală). Or, discursul științific (cazul cel mai dur: demonstrația formalizată) trebuie să fie corect din punct de vedere sintactic (trebuie să respecte regulile de bună formare a componentelor), dar există dubii serioase în legătură cu acoperirea unui sens (deși se vorbește despre interpretările posibile ale simbolisticii unei demonstrații formalizate) și cu atât mai mult în legătură cu intențiile sale (latura pragmatică).

Mai mult decât atât, dacă pentru discursul literar distincția dintre ideile principale și ideile accesorii este esențială (chiar pentru funcționalitatea unui astfel de discurs), în discursul științific o asemenea distincție este superfluă. Să remarcăm aici, de asemenea, că reprezentanții Cercului de la Viena (Carnap, Neurath, Hahn etc.) au propus metoda "analizei logice a limbajului" pentru determinarea clară a teoriilor științifice, având ca principiu descompunerea teoriei în elemente din ce în ce mai simple până la nivelul propozițiilor elementare (propoziții de protocol), evidente prin intuitivitate, dar nu au considerat nicidecum că am putea să distingem, pe criterii clare, între aceste unități minimale și teoria în ansamblu (ca un domeniu al transfrasticului).

Credem că am articulat, pe ancadramentele tripartiției semiotice (sintaxă, semantică, pragmatică), un criteriu adecvat, cu ajutorul căruia să putem determina, în mod practic, care secvențe discursive ar fi de domeniul frasticului și care de domeniul transfrasticului. Suntem, desigur, conștienți de faptul că, într-un asemenea domeniu labil și cu elemente interpenetrabile,

criteriul nu este și nu poate fi absolut.

Am încercat chiar noi să subliniem o serie de limite, în abordarea de față. Poate că altele ne-au scăpat. Un singur lucru ni se pare, însă, demn a fi evidențiat: criteriul poate face distincție, din punctul de vedere al tonalității dominante⁴⁴, între frastic și transfrastic.

3.3. Concluzie

Credem a fi construit, pe baza distincțiilor *frastic-transfrastic* și *analiză logică-analiză semiotică*, un instrument clar și valabil pentru abordarea unei încercări de clasificare a unor producții-reper din teoriile constituite în spațiul francez asupra relației dintre logică și limbaj. Vom avea a propune construcții teoretice care se vor înscrie în: perspectiva logică asupra nivelului frastic; perspectiva semiotică asupra nivelului frastic; perspectiva logică asupra nivelului transfrastic; perspectiva semiotică asupra nivelului transfrastic după următoarea schemă:

metoda nivelul de analiză	analiză logică	analiză semiotică
nivel frastic	analize logice la nivel frastic (gramaticile generale)	analize semiotice la nivel frastic (Saussure)
nivel transfrastic	Analize logice la nivel transfrastic (Ducrot)	analize semiotice la nivel transfrastic (Barthes)

⁴⁴cf. MORRIS 1938

4. Analiza logică la nivel frastic: cartezianismul lingvistic

4.1. Asumpțiile cartezianismului lingvistic

Având ca model tratatele științifice ale lui Descartes (despre fizică, mai ales), teoria limbajului dezvoltată în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea - și ne referim în special la spațiul francez - pare să se deducă din tezele cele mai generale despre om, lume, materie, gândire.

Iată cum sunt văzute lucrurile: gândurile au o ordine a lor și se manifestă între ele relații de incluziune și excluziune; după cum ele pot prezenta și asemănări sau diferențe unele față de altele. Pentru aceasta, ele nu au nevoie de *corp*, deci de limbaj. Totuși, pentru a se face cunoscute în universul material, gândurile trebuie să se manifeste. Or, manifestarea lor este posibilă grație vorbirii ("*voix*" sau "*parole*", cum o vom găsi numită în lucrările gramaticienilor acelor epoci). Se înțelege de ce, în respectivele lucrări, *cuvintele* sunt date drept *semne ale gândurilor* și, din acest motiv, se consideră că ele (cuvintele), trebuind să reprezinte organizarea gândurilor, sunt obligate să-și aproprie această organizare, de unde articularea lor conform unei ordini anume, sintaxa.

În aceste condiții, ceea ce ar fi părut a fi *proprietățile limbajului*, de fapt, nu există: sunt doar proprietățile gândirii (în special, ordinea) și proprietățile corpului (în special, fonia). Astfel se explică, în concepția gânditorilor francezi din secolul al XVII-lea, de ce o gramatică rațională este în mod necesar

generală: pentru că ea plasează înțelegerea limbajului în considerarea proprietăților generale ale omului, văzut ca uniune între corp și suflet.

Așa stau lucrurile la "cartezienii de strictă obediență"⁴⁵: gândirea este împărțită în idei și ordonată, prin ea însăși. Cum a precizat chiar Descartes, în răspunsul la obiecțiunile pe care le făcuse Hobbes la *Méditations*, și cum aveau să o spună și autorii *Logicii* de la Port-Royal, în capitolul I al celebrei lucrări, organizarea gândirii este independentă față de cuvinte, acestora revenindu-le doar sarcina de a o face cunoscută. În rest, probabil că ar trebui să-i revină filosofiei sarcina surprinderii ordinii interne a gândirii și ar mai rămâne de explicat faptul evident că ordinea din limbaj nu reproduce fidel ordinea gândirii (din compararea celor două ordini se evidențiază *figurile* din și de limbaj).

Atenți la considerentele de mai sus, ne dăm seama de unitatea a ceea ce ar fi putut să fie un "program" al gramaticilor generale (și raționale, desigur), program care se supune constrângerilor cartezianismului. De aici, posibilitatea de a le încadra în *cartezianismul lingvistic*, sistem încă viu și roditor în gândirea despre limbaj, deși are o istorie de-acum bine stabilită. Prezența în aceeași clasă – a gramaticilor generale – a celor mai multe lucrări din spațiul teoriei limbajului din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea nu trebuie să ne facă să ignorăm diferențele care există între aceste gramatici. Aceste diferențe merg de la chestiuni de suprafață (de exemplu, Du Marsais și Beauzée sunt mai expliciti în prezentare și argumentare decât Arnauld și Lancelot), până la chestiuni de fond, cum ar fi aceea a originii limbajului (este el înăscut sau se dobândește prin învățare și copiere), sau aceea care ține de teoria cunoașterii și care se manifestă într-o opțiune epistemologică (gândirea are o ordine a ei pe care limbajul se străduiește să o reprezinte, ori gândirea acționează în bloc, iar divizarea ei în gânduri distincte se operează prin intervenția limbajului).

În legătură cu aceasta, autorii de la Port-Royal, într-un spirit de totală obediență față de ideile carteziene, vorbesc despre o activitate apriorică a spiritului de a distinge ideile clare și distincte, urmată de reprezentarea acestei activități, cât de fidel posibil, în limbaj; puțin mai târziu, Du Marsais propune o viziune diferită, conform căreia judecățile se formează fără ca spiritul să divizeze gândirea, această operație urmând a se face prin elocuție,

⁴⁵cf. MILNER 1989: nota 49, pp. 237–238

adică prin utilizarea limbajului. Deși opuse, cele două ipoteze își găsesc locul în aceeași viziune despre limbaj, cea vehiculată de gramaticile generale și raționale.

Prezența acestor distincții ne-a determinat să înfățișăm analitic producții din spațiul cartezianismului lingvistic. Aceasta și pentru a facilita surprinderea acelor trăsături comune gramaticilor generale care se includ în categoria *logic/frastic* din clasificarea pe care o propunem în această lucrare.

Întrucât punctul de plecare în orice demers care își alege drept obiect gramaticile generale și raționale este celebra *Gramatică de la Port-Royal*, prezentul capitol debutează cu prezentarea concepției privind raportul dintre logică și limbaj așa cum se articulează el în perimetrul acestei lucrări. Cum ideile pe care vrem să le evidențiem nu sunt într-un tot explicit formulate de Arnauld și Lancelot, am simțit nevoia de a apela, în prezentare, la analize de prestigiu pe care le-au dat filosofi ai limbajului precum Michel Foucault sau Oswald Ducrot. Autoritatea acestora este punctul nostru de sprijin, iar lucrările gânditorilor de la Port-Royal, limbajul-obiect pe care ne exersăm propria autoritate, prin convocarea altor autorități. Aceasta și pentru că, vorbind în termenii lui Bocheński, autoritatea autorității rămâne autoritate.

Celelalte lucrări prezentate au rolul de a dovedi răsunetul în timp al metodei carteziene în știința despre limbaj, dar și rolul de a arăta cum au fost explicitate din nevoi didactice, cel mai adesea declarate ideile din *Gramatica de la Port-Royal* și cum teoria fundamentală – cartezianismul – poate fi urmărită de-a lungul a două secole, indiferent de eventuale opoziții la nivelul unor ipoteze ținând de teoria cunoașterii sau de problema ontologică.

4.2. Epistema Port-Royal-ului: Gramatica de la Port-Royal

La sfârșitul epocii clasice (ceea ce, în spațiul francez, coincide cu secolul al XVII-lea), s-a produs o deplasare în plan epistemologic, care a constatat în trecerea de la o semantică strâns legată de ontologia creștină⁴⁶ la o sintaxă bazată pe logica subiectului care raționează și care impune gândirea formală. Așa se face că grupul de la Port-Royal descoperă o logică a judecății în orice

⁴⁶HARMOIS, 1928:15-16

enunț, ceea ce mută interesul, de la eforturile din vremea Evului Mediu, de a regăsi limba primordială, unică, de dinainte de Babilon, la necesitatea de a găsi ceea ce este universal în vorbirea umană, indiferent de limbă. Are loc, deci, abandonarea exteriorității ca conținut și reducerea ei la formalitate pură. Or, această mișcare aduce discuția pe terenul logicii.

Aici vine să se așeze *Gramatica generală* a lui Arnauld și Lancelot, în cel mai bun spirit cartezian. Cartezianismul nu marchează, de fapt, o ruptură față de scolastică, ci o anamneză a acesteia, cu actul de a înțelege și cu teoria semnalului. Valoarea epistemologică a *Gramaticii de la Port-Royal* ar consta în aceea că ea este și fundamentul și prima împlinire a rațiunii sintactice, adică a gândirii formale. Debarasată de obsesia structurilor contingentelor din analiza lineară a discursului, *Gramatica generală de la Port-Royal* instalează raționalitatea la nivelul *forme* conținutului. Ea este model cu două niveluri, cel determinant fiind nivelul logic, întrucât el înlocuiește arbitrariul ("fantezia oamenilor") prin punctul fix și ordonator reprezentat de *subiectul care judecă*. Judecata este, deci, structura profundă a oricărei asamblări – *aparent arbitrar* – de forme discursive. Sfera logică – universală – determină expresia lingvistică și-i conferă mișcare; limba funcționează în mod logic, deoarece este purtătoare de sens, și aceasta datorită *semnului*. Acesta nu mai este, ca în teoriile medievale, agentul care menține gândirea heterogenă mereu în stare de a urmări obiectul extern, prin jocul acelor *modi significandi*; semnul este prezent pentru a aduce definitiv obiectul în interiorul construcției logico-lingvistice. El funcționează ca un sistem cu patru termeni, așa cum îl prezintă schemele lui Michel Foucault din *Prefața* devenită punct de referință în știința despre limbaj.

4.3. Michel Foucault și gramatica generală

Atent la valoarea epistemologică a demersului savanților de la Port Royal, Michel Foucault ține să facă, înainte de toate, distincția între *gramatică generală* și *lingvistică*, pentru că ceea ce-l interesează este rațiunea unei gramatici generale, raportul ei cu logica (așa cum o artă de a vorbi are un raport cu o artă de a gândi).

Gramatica generală nu este o cvasi-lingvistică și nici lingvistica modernă nu este o nouă formă a vechii idei de gramatică generală. Analogiile observa-

bile între cele două organizări epistemologice nu ne împiedică să remarcăm că acestea operează cu concepte care nu au nici același rol, nici același loc și, mai ales, că *obiectul* fiecăreia dintre ele se decupează diferit⁴⁷.

Gramatica de la Port-Royal definește și delimitează un imperativ pedagogic: ideea de la care a plecat Lancelot era necesitatea unei reforme metodologice în învățarea limbilor. Descrierea metodei trădează distincția între două planuri pe care gramatica le configurează în limbă: un spațiu care va fi definit ca o *limbă de învățat* și ca spațiu raționalizabil, iar, distanțat, un spațiu al *discursului*. Astfel, regularitățile (elemente și principii) se vor găsi formulate în discurs, iar aplicarea lor (exemplul) se va plasa la nivelul limbii de învățat⁴⁸.

Metoda presupune că există în limbi o ordine, copiind ordinea mai greu detectabilă a rațiunilor spiritului, într-o funcționare pe două niveluri: unul manifest, al frazelor, cuvintelor, uzajelor; altul ascuns, al principiilor, care *nu doar explică* faptele observabile, ci *dau seamă cu claritate* de acestea. Întreprinderea savanților de la Port-Royal vizează parcurgerea drumului de la diverse utilizări particulare ale unor limbi istorice, la principii universal-valabile și pentru a-și asigura justetea demersului, ei fac apel la un criteriu de genială simplitate: corelațivitatea dintre caracterul general și caracterul rațional al analizei.

Refuzând să adopte poziția foarte la modă a lui Vaugelas (conform căreia o gramatică nu trebuie decât să observe și să înregistreze uzajele din limbă), Lancelot angajează o perspectivă ce va da naștere primului studiu cu adevărat științific despre limbaj:

"Dacă cuvântul este unul dintre cele mai mari avantaje ale omului, nu poate fi puțin lucru de a avea acest avantaj cu toată construcția potrivită omului care este, nu doar de a se bucura de uzajul acestui lucru, ci și de a-i pătrunde rațiunile și de a face prin știință ceea ce celelalte viețuitoare fac pur și simplu prin obișnuință" (*Grammaire de Port-Royal*:2).

⁴⁷ Generalitatea la care accede gramatica generală nu este cea a *limbii*, ci mai degrabă cea a rațiunilor care acționează într-o limbă. Aceste rațiuni sunt de ordinul gândirii, reprezentării, expresiei și nu permit surprinderea a ceea ce ar putea fi, conform naturii sale și în legile sale interne, *limba* (FOUCAULT 1969:XI-XII).

⁴⁸ FOUCAULT 1969:VII

În această perspectivă, se poate spune că ar exista șanse de a construi o gramatică generală plecând de la o singură limbă (rațiunea care traversează singularitatea limbilor nu-i de ordinul faptului istoric sau al accidentului, ci de ordinul a ceea ce oamenii în general ar putea să vrea să spună), tot așa cum se pot descoperi rațiunile unei limbi plecând de la gramatica generală (rațiunea unui uzaj particular nu se află în ceea ce îl face să devieze prin raportare la alte uzaje, ci în principiul care-l face posibil și pentru care el nu-i decât una din eventualele aplicații).

Altfel spus, dacă o gramatică reușește să arate ce rațiune întemeiază o utilizare particulară și dacă este capabilă să raporteze faptele unei limbi la evidențele care le fac transparente, atunci acea gramatică va fi ajuns la nivelul legilor care sunt aceleași pentru toate limbile⁴⁹. Urmărind principiile care fundamentează regulile gramaticii generale, descoperim că o astfel de gramatică este foarte apropiată de logică. Este însă o logică mai puțin preocupată de regulile raționamentelor valabile, cât mai degrabă de principalele operațiuni ale spiritului, așa cum sunt ele folosite în orice gândire. De altfel, în partea a IV-a a prefetei sale, Michel Foucault abordează relația dintre *Gramatica* și *Logica* de la Port-Royal.

4.4. *Gramatica și Logica* de la Port-Royal în viziunea lui Foucault

Legătura dintre cele două lucrări a fost semnalată chiar de autori⁵⁰ și și-a găsit expresia cea mai elocventă în faptul că, începând cu ediția din 1664, ele au apărut împreună. Poate mai grăitoare este prezența capitolului despre verb, același în ambele tratate.

Semnalată de-a lungul vremii (Beauzée, în 1767; enciclopediștii tot în secolul al XVIII-lea; Harnois, în 1928; Donzé în 1967 – pentru a nu aminti decât câteva repere mai importante), legătura dintre *Gramatica* și *Logica* de la Port-Royal este surprinsă la un alt nivel de Michel Foucault.

Deloc întâmplător, ni se semnalează importanța subtitlurilor, "arta de a vorbi", respectiv "arta de a gândi". Nu este vorba despre o artă de a gândi

⁴⁹cf. FOUCAULT 1969:X

⁵⁰Arnauld și Nicole

"bine" sau de a vorbi "bine". "Artă", așa cum încă era accepțiunea termenului în secolul al XVII-lea, însemna "meșteșug", deci o activitate bazată pe reguli și, prin respectarea lor, o activitate corectă. Prin definiție, *regula* nu este pur și simplu o prescripție externă, ci este o condiție de existență. Regula este fundamentul comun a ceea ce există și al cunoștinței adevărate pe care o avem despre ceea ce există.

Deci, așa cum a "gândi fals" înseamnă, de fapt, "a nu gândi", "a vorbi în afara regulii" înseamnă "a nu vorbi". A înțelege exact sensul acestor afirmații, înseamnă a intra în interiorul sistemului de gândire (cu privire la vorbire) propriu Port-Royal-ului. Fiindcă, pentru animatorii acestuia, în spiritul acestui "regolism" pe care îl proclamă și pe care îl văd ca un criteriu de manifestare a ceea ce s-ar numi "parole", într-adevăr a vorbi înseamnă *a vorbi conform regulilor*, "ființarea" vorbirii fiind asigurată de respectarea regulilor. De aici putem să acordăm credit afirmației după care "a vorbi în afara regulilor înseamnă, de fapt, a nu vorbi", fiindcă, altfel, afirmația este pîndită de serioase pericole; și încă ceva: regulile se pot institui *ad hoc*, astfel încât nu putem să decretăm niciodată cu exactitate dacă vorbim sau nu! Raportul de similitudine, astfel stabilit, pe baza definirii celor două domenii prin reguli care le fac să funcționeze, gramatica generală va fi, cum am mai spus, o logică, în sensul de principiu intern care asigură existența oricărei limbi.

Dar *gramatica* există și ca metalimbaj (vezi și Coșeriu, *supra*) și aici sunt *enunțate* regulile la care o limbă trebuie să se alinieze pentru a putea exista. "Ea trebuie să definească acea regularitate a limbii, care nu-i nici idealul său, nici cel mai bun uzaj, nici limita pe care bunul gust nu o poate depăși, ci forma și legea interioară care-i permit să fie acea limbă"⁵¹. Avem, iată, din nou o *gramatică 1* și o *gramatică 2*, prima ca ordine imanentă oricărei utilizări a vreunei limbi, cealaltă ca metadiscurs, conținând teoria despre ordinea din gramatica 1; și această distincție răzbate în *Gramatica de la Port-Royal* (gramatica este definită, în titlu, ca un discurs ce conține fundamentele artei de a vorbi, pentru ca în primele rînduri ale textului să fie definită ca arta însăși de a vorbi), dar nu se regăsește și în cazul *Logicii* (logica este arta de a gândi, luminându-se singură și formulându-se în cuvinte). În vreme ce, în logică, regulile și fundamentele operațiilor spiritului sunt totuna, în

⁵¹ FOUCAULT 1969:XIII

gramatică ele nu sunt nici măcar de același nivel (gramatica 1 este disciplina care fondează, explică și justifică regulile din gramatica 2)⁵².

4.5. Despre semn, în *Gramatica și Logica* de la Port-Royal

Vom analiza în cele ce urmează observațiile pe care Michel Foucault le face în partea a V-a a prefetei la care ne referim, intitulată *Teoria semnului*. Ceea ce atrage atenția în această abordare este, mai întâi, păstrarea poziției deja exprimate: studiul are în vedere, concomitent și în oarecare opoziție, dezvoltarea chestiunilor legate de ideea de "semn" în *Gramatica generală* și în *Logica*.

Foucault se declară frapat de faptul că, în vreme ce în *Gramatică* se spune doar "cuvântul este semn", *Logica* conține o teorie a semnificației. Mai mult, în vreme ce *Gramatica generală* este distribuită în jurul unei lacune centrale – teoria semnului – care o organizează, *Logica* conține o analiză a semnelor, interesant plasată după analiza naturii și originii ideilor și critica categoriilor lui Aristotel și înainte de capitolul despre simplitatea și complexitatea ideilor. Justificarea acestei plasări a părții despre semne este surprinsă de Foucault și ni se pare bine articulată: pentru savanții logicieni de la Port-Royal,

"a da un semn unei idei înseamnă a da o idee al cărei obiect va fi reprezentantul a ceea ce constituie obiectul primei idei; obiectul semnului va fi substituibil și echivalent cu ideea obiectului semnat"
(FOUCAULT 1969:XVIII).

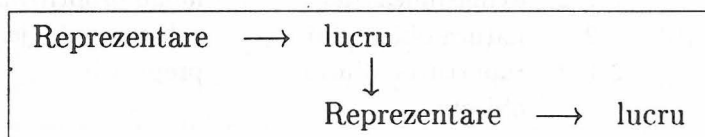
Ni se pare potrivit să legăm cele de mai sus de o remarcă pe care tot autorul prefetei o citează, de data aceasta din *Gramatică*, în sprijinul opiniei că sunetele și ideile ar trebui studiate simultan, întrucât

"lucrurile nu se prezintă spiritului decât împreună cu cuvintele cu care ne-am obișnuit să le îmbrăcăm când vorbim celorlalți (deci) este necesar în logică să considerăm ideile legate de cuvinte și cuvintele legate de idei" (cf. FOUCAULT 1969:XVI).

⁵²FOUCAULT 1969:XV

Plecând de aici, diversele maniere în care vrem să fixăm în limbaj relațiile dintre lucrurile reprezentate⁵³ constituie o construcție de o riguroasă coerență, explicabilă prin aceea că diferitele specii de cuvinte sunt tot atâtea moduri de semnificare, adică ocupă o poziție bine definită și specifică în interiorul raportului de obiect dedublat care este semnificația⁵⁴. Cuvintele nu diferă atât prin conținutul lor semnificat, cât grație manierei de funcționare prin raportare la obiect sau la ideea de obiect.

Dacă ne întoarcem la *Logică* și, deci, la teoria sintactică a semnului, regăsim opinia că semnele au funcția de a reprezenta atât ideile, cât și caracterele distinctive ale acestora. Dar reprezentarea este mai mult o dedublare a raportului dintre idee și obiectul său, situație reprodusă de schemele următoare, datorate lui Foucault:

sau

$\text{idee} \longrightarrow (\text{obiect} = \text{idee} \longrightarrow) \text{obiect}$

Pe această a doua schemă – unde se notează cu a_1 ideea, cu a_2 obiectul-semn, cu b_1 ideea despre obiectul-semn și cu b_2 obiectul – Foucault dezvoltă o explicație menită să pregătească înțelegerea tabelului care sintetizează raporturile dintre logică și gramatică în viziunea autorilor de la Port-Royal. Teoria acestora despre semn nu asigură identitatea logicului cu gramaticalul și nici subordonarea gramaticalului logicului, dar determină dependența raportului de semnificare de raportul de obiect și dreptul primului de a reprezenta toate posibilitățile celui de-al doilea.

⁵³ A se vedea, în același sens, și ideea de "caracteristică universală" a lui Leibniz, idee care-și are originea tot în necesitatea adecvării semnelor la semnificații lor.

⁵⁴ FOUCAULT 1969:XX

Redăm în continuare acest tabel, în care sunt evidențiate două straturi – unul în care logica și gramatica sunt perfect adecvate, altul în care nu mai putem vorbi de adecvare, deși corelația există – care pot furniza un al treilea strat, ca un joc cu elementele din celelalte două, ce nu are nici o legătură cu logica (stratul figurilor)⁵⁵.

LOGICĂ		Nivel	Diferențiere prin	Categorii gramaticale
				GRAMATICĂ
idee	(a)	0		
obiect-semn	(a)	0		
		1/2	{ numărul semnelor { întinderea semnelor	{ singular/plural { art.hotărât/art.nehotărât
idee	(b)	1	natura ideii	nume/verbe
		1 1/2	extensiunea ideii	nume proprii/nume comune
obiect	(b)	2	natura obiectului	substantiv/adjectiv
		2 1/2	raporturile dintre obiecte	prepoziții

Iată și explicația construită pe schema

$$\underset{a_1}{\text{idee}} \longrightarrow \left(\underset{a_2}{\text{obiect}} = \underset{b_1}{\text{idee}} \longrightarrow \underset{b_2}{\text{obiect}} \right)$$

cuvântul este a_2 ; el funcționează ca idee (b_1) despre obiectul (b_2) și are ideea (a_1) drept formă reprezentativă în spirit. Aici, *obiectul* nu mai există; el devine *subiect*, adică primul termen al *judecății*, legat de *atribut* (sau *prae dicatum*), care-i cel de-al doilea termen al aceleiași *judecăți*, cel care afirmă ceva despre subiect. Dar construcția *subiect-predicat* se face după "regula convenanței" sau a "acordului" (cum o numește Foucault). Este un acord

⁵⁵Despre figuri, găsim, de altminteri, chiar în textul *Gramaticii* (cap.XXIV, pt.a II-a: *Despre sintaxă sau construirea cuvintelor la un loc*), formularea că ar fi ceva care, în aparență, este contrar regulilor și care se explică prin aceea că, în construirea frazei, au fost considerate mai degrabă lucrurile, decât cuvintele.

înțeles sub două aspecte: a) "dacă adjectivul primește genul și numărul substantivului, este din cauză că el marchează modul în care este determinată reprezentarea desemnată de nume"⁵⁶; b) *convenanța* face ca verbul să marcheze ceea ce gândim despre ceea ce concepem (adică *substanța*) și face evident faptul că, de vreme ce verbul afirmă, trebuie să existe ceva despre care acesta să poată afirma⁵⁷.

4.6. Oswald Ducrot și gramatica generală

"Datorită limbajului, gândirea se dă în spectacol, sieși și celorlalți" – iată fraza în jurul căreia se articulează considerațiile lui Ducrot pe marginea problemei *limbajului ca reprezentare a gândirii*⁵⁸. De altfel, fraza de mai sus concentrează ideea pe care Ducrot a urmărit-o în operele raționaliștilor de la Port-Royal, apoi în cele ale cartezienilor din secolul al XVIII-lea și ale filologilor din secolul al XIX-lea, ajungând chiar până la scrierile timpurii ale lui Wittgenstein: enunțul constituie sau trebuie să constituie reflectarea propoziției pe care o formulează⁵⁹.

La limita dintre două planuri – o gramatică a frazei și o gramatică a enunțului – Ducrot pune în evidență faptul că, sub aparența unei construcții lineare, se ascunde o organizare, o structură, un plan. Această organizare internă a limbii, în viziunea logicistă, trece drept un calc, mai mult sau mai puțin fidel, al unei realități logice. Se înțelege că, în această viziune despre funcția limbajului, *fraza* dă – sau vrea să dea – o *imagine* despre o *idee*, pe care o reprezintă în sensul în care tabloul reprezintă modelul.

De ce "frază"? Pentru că – pentru a relua o temă explicit prezentă în gramaticile generale – construcția frazei *imită* ordinea necesară a gândirii. Or, aceasta presupune ca fraza să fie copiată după modelul său, gândirea: cum gândirea este o asociere de judecăți, fraza este o combinație de propoziții

⁵⁶FOUCAULT 1969:XX

⁵⁷A se vedea și cap. XXIV din *Gramatică*, unde sunt remarcate și câteva principii ("maximes") folosite în toate limbile, deși se spune că sintaxa de regim (cea care reglementează modul în care un cuvânt produce o variație a altui cuvânt) este diferită de la o limbă la alta, fiind aproape în întregime arbitrară.

⁵⁸DUCROT 1968:16 ssq

⁵⁹DUCROT 1968:18

(termenul "propoziție" fiind aici luat în sens gramatical, nu logic).

Mergând mai în detaliu cu analiza gramaticală (care este tot o *logică*), găsim că există atâtea tipuri de *cuvinte* în *propoziții*, câte idei sunt într-o judecată, iar cuvintele, asemenea ideilor, se clasifică în categorii care se ordonează, evident, în două maniere: ori se cuprind una pe alta, în mod ierarhic, ori se întretaie în mod regulat. Dar cuvintele, în fraze, se află și în raport de dependență unele față de altele (sintaxa de regim și sintaxa de convenanță, cf. *Gramatica de la Port-Royal*, cap. XXIV). Or, dependența aceasta reflectă raporturile necesare ale ideilor. Refuzând să recunoască existența vreunei organizări lingvistice care să nu fie motivată rațional, autorii gramaticilor generale promovează ideea că singura ordine posibilă între cuvinte este cea a lucrurilor, restul fiind dezordine⁶⁰.

Reflecția asupra limbajului — ne spune O. Ducrot — evoluează pe două căi. Una ar fi cea care constă în a reflecta asupra comunicării prin limbaj și asupra condițiilor generale care fac ca oamenii să se înțeleagă între ei. Cealaltă — inaugurată de Port-Royal — constă în a ne întreba care este natura conținutului comunicării. Din această perspectivă — pe care Ducrot o numește *extrinsecă* — reiese următoarea idee: conținutul identic vehiculat de toate limbile este ceea ce impune acestora anumite trăsături comune. Autorii de gramatici generale, începând cu Arnauld și Lancelot, susțin că nu se pot descrie semnificațiile cuvintelor "până nu este bine înțeles ce se petrece în gânduri, întrucât cuvintele nu au fost inventate decât pentru a le face cunoscute"⁶¹.

Gramaticile generale — și întreaga mișcare raționalistă din spațiul studiului limbajului — recunosc însă că teza despre o *limbă ca reflectare a gândirii* întâmpină adesea dificultăți în a se acorda cu realitatea empirică a limbilor. Construcția unei fraze fiind susceptibilă de a reda organizarea logică a gândirii, trebuia găsită o explicație pentru frazele "aberrante", atât de des întâlnite în orice limbă. Gramaticienii francezi ai epocii clasice vor susține că toate aceste construcții deviante din limbaj se explică prin existența figurilor retorice chiar în interiorul limbii: există patru *moduri de a vorbi*, "care sunt tot atâtea neregularități în gramatică, deși în limbă sunt uneori perfecțiuni

⁶⁰cf. DUCROT 1968:21

⁶¹*Grammaire de Port-Royal*:46

și frumusețe”⁶².

Pentru Arnauld și Lancelot, aceste figuri ar fi: silepsa, elipsa, pleonasmul și hiperbola, modul lor de funcționare fiind bazat fie pe un aspect cantitativ (mai multe/mai puține cuvinte decât trebuie), fie pe un aspect ținând de ordonarea cuvintelor vs. ordonarea ideilor sau de acordarea expresiei mai degrabă cu gândirea decât cu cuvintele din discurs⁶³. Se proclamă, astfel, o independență a limbii: fără a se elibera de structurile intelectuale, limba nu trebuie să copie întocmai organizarea originală a gândirii.

Iată cum nici prezența abaterilor pe care expresia lingvistică le înregistrează față de obiectele gândirii nu zdruncină părerea exprimată ca principiu în toate gramaticile generale, începând cu *Gramatica de la Port-Royal*: limba are drept funcție reprezentarea gândirii și, cum atrage atenția Ducrot

”când ei (Lancelot și Arnauld) spun că limba are drept funcție reprezentarea gândirii, acest cuvânt trebuie să fie luat în sensul său cel mai tare. Nu este vorba doar de a spune că vorbirea este semn, ci că ea este oglindă, că are o analogie internă cu conținutul pe care-l vehiculează”. (DUCROT 1972a:15)

Un exemplu venit să susțină cele de mai sus poate fi chiar paralela pe care *Gramatica de la Port-Royal* o face între fenomene lingvistice și fapte de gândire: faptul că substantivul, spre deosebire de adjectiv, poate exista singur în discurs este dat ca fiind un corelativ al faptului că putem gândi substanțele ca existând prin ele însele în realitate, dar nu și calitățile, care nu pot fi concepute decât incorporate în substanțe.

În jurul întrebării retorice ”limba, reproducere sau pastişă?”; Ducrot punctează: pentru Arnauld și Lancelot, tot ce este lăsat ca inițiativă limbii este libertatea de a simula – ca într-o comedie sau ca într-un joc în care copiii se joacă de-a adulții – raporturile al căror original se găsește în gândirea logică⁶⁴.

În contextul în care limba are funcția de reprezentare (re-prezentarea gândirii), ea își îndeplinește funcția *asociind cuvinte*, iar regularitatea care se constată în funcționarea limbii se manifestă, de fapt, în interiorul

⁶² *Grammaire de Port-Royal*:160

⁶³ *Grammaire de Port-Royal*:160–161

⁶⁴ DUCROT 1973:485

cuvintelor⁶⁵. Cuvântul este, pentru gramaticienii din secolul al XVII-lea și chiar și pentru cei din secolul al XVIII-lea, cea mai mică unitate manipulabilă, în virtutea semnificației sale⁶⁶.

Și pentru a încheia – cel puțin pentru moment – această trecere în revistă a reflecțiilor lui Oswald Ducrot pe marginea *Gramaticii de la Port-Royal*, vom aduce în discuție o observație a lingvistului și filosofului francez, menită să opereze, de fapt, o deschidere: ceea ce, în *Gramatica de la Port-Royal*, apare ca implicit se va regăsi explicit formulat în operele altor cartezieni, preocupați de ideea de gramatică generală și rațională. Dacă Ducrot se referă la articolul din *Encyclopédie*, semnat de Beauzée și Douchet⁶⁷, și – în trimerile bibliografice de la sfârșitul articolului "Gramatici generale"⁶⁸ – la autori precum Bauzée, Du Marsais și Silvestre de Sacy, am considerat oportun să lărgim câmpul investigației noastre în ceea ce privește cartezianismul lingvistic în expresia lui de început: încercarea de a alcătui o gramatică generală.

4.7. Urmașii cartezienilor de la Port-Royal

Să rezumăm, mai întâi, ideile fundamentale ale *Gramaticii de la Port-Royal*, așa cum sunt ele evidențiate de studiile celor doi exegeți la care am recurs în cele de mai sus. Ne referim mai puțin direct la textul în sine al *Gramaticii* și la cel al *Logicii*, întrucât ideile de bază din aceste două lucrări fie sunt prezente implicit în aceste texte, fie sunt insuficient detaliate.

Mai întâi, este vorba despre funcția limbii și anume faptul că limba reprezintă gândirea. A spune: "cuvintele sunt sunete distincte și articulate din care oamenii au făcut semne pentru a-și semnifica gândurile"⁶⁹ nu este îndeajuns. Trebuie adăugat că ordinea cuvintelor în discurs redă imaginea ordinii ideilor în gândire, ea evocă, asemenea unui tablou, configurația gândurilor.

În al doilea rând, dar legat de cele de mai sus, știința despre limbaj își

⁶⁵cf. DUCROT 1968:39

⁶⁶cf. DUCROT 1968:24-25

⁶⁷DUCROT 1973:479

⁶⁸DUCROT 1972:18 și DUCROT 1995:18

⁶⁹*Grammaire de Port-Royal*:46

găsește întemeierea prin abordarea rațională și prin delimitarea obiectului: gramatica nu mai este o descriere a unor fapte extrase din experiență, ci un efort rațional de a găsi explicația faptelor de limbă și aceasta e posibil numai analizând conținutul expresiilor lingvistice, gândirea.

O dificultate apare însă: opoziția unitate-multiplicitate. Cum poate fi reprezentată unitatea gândirii prin ceva ce nu poate fi decât o înșiruire de semne? Rezolvarea este dată de autorii articolului "Grammaire" din *Encyclopédie*, iar ideea este reluată de unul dintre ei – Nicolas Beauzée – în *Grammaire générale* (1767).

Dat fiind faptul că sunetele vorbirii formează un tot sensibil, succesiv și divizibil, situație departe de ceea ce ar putea reprezenta gândirea, obiect pur intelectual și indivizibil, este nevoie de o analiză a gândirii, capabilă să-i evidențieze elementele, păstrându-i totodată caracterul unitar. Aici intervine logica⁷⁰: prin abstractizare, aceasta analizează actul indivizibil al spiritului, considerând separat ideile și observând diferitele relații dintre idei (relații cauzate de raportul pe care acestea îl au cu gândirea indivizibilă pe care o constituie). Se constată o ordine între idei (există antecedent și consecvent), care duce la o succesiune a acestora bazată pe raporturile care le leagă între ele și de întreg. Această succesiune este o *ordine analitică*, fondată pe principiile rațiunii eterne și ea este în același timp rezultatul analizei gândirii cum am văzut – și fundamentul analizei discursului în toate limbile.

"Limbaajul devine astfel instrumentul comun al manifestării gândurilor din rațiunea umană [...]" (BEAUZÉE 1819:IV)

De asemenea, conceptele fundamentale ale gramaticii sunt de ordin logic și sunt identice pentru toate limbile, ele avându-și obârșia în spiritul uman (etern).

Aproape toate capitolele *Gramaticii generale* a lui Beauzée încep cu reluarea – aproximativ în aceeași formă – a ideii că funcția primordială și cel dintâi obiectiv ale limbajului (singurul pe care gramatica trebuie și poate să-l urmărească) este enunțarea clară a gândirii. Și, de fiecare dată, este dată și soluția eficientă: în nici o limbă nu se atinge acest scop decât prin zugrăvirea (franzuzescul *peinture* are o valoare de sugestie mai mare, după

⁷⁰BEAUZÉE 1819, *Préface*:III

părerea noastră) fidelă a succesiunii analitice a ideilor pe care le distingem în gândire și care, acolo, în gândire, sunt puse în relație.

"Acestă zugrăvire – spune Beauzée – este *sarcina comună* (s.n., D.S.) a tuturor limbilor; ele nu diferă decât prin alegerea culorilor și prin "armonizarea" lor și, pentru a vorbi fără figuri, prin vocabular și prin sintaxă [...]" (BEAUZÉE 1819:732)

Aducerea în discuție a sintaxei se face, la autorul în discuție, prin trimiterea la distincția pe care un ilustru înaintaș – C. Ch. Du Marsais – o făcuse între *sintaxă* și *construcție*. Construcția – o anume aranjare a cuvintelor, într-o ordine pe care o credem naturală, pentru a ușura înțelegerea propoziției – acoperă doar unul din obiectivele sintaxei, aceasta fiind cea care reglează rangurile cuvintelor, precum și formele accidentale care li se potrivesc acestora. Altfel spus, "*construcția* este regula fundamentală a *sintaxei*"⁷¹. Beauzée se desparte, însă, de Du Marsais, la definiția propoziției, Beauzée argumentând în favoarea ideii că propoziția este exprimarea totală a unei judecăți – *exprimarea totală* însemnând enunțarea existenței intelectuale a unui subiect într-o anume relație cu o anume modificare⁷².

În interesul construcției pe care încercăm să o articulăm, este util să subliniem, o dată în plus, maniera logicistă și formalistă în care este tratată problema studiului limbajului. Dacă natura limbajului constă esențialmente în manifestarea gândurilor prin expunerea fidelă a analizei pe care spiritul o face acestor gânduri, atunci această analiză este fundamentul sintaxei tuturor limbilor, sintaxa fiind partea necesară a limbajului, conformă naturii acestuia.

Dacă adăugăm și o parcurgere fugară a tablei de materii – *Tableau analytique des divisions de cet ouvrage* – a acestei gramatici generale, atât de explicit carteziană, vom avea: elemente de fonetică și părți de vorbire, în părțile I și a II-a (*Livre I*, *Livre II*) și elemente de sintaxă, mergând până la nivelul frastic, în partea a III-a (*Livre III*). Nimic neașteptat, de altfel: dacă vorbirea *zugrăvește* gândirea și aceasta are ca formă *întreagă* judecata, în limbaj vom regăsi *exprimarea totală* a judecăților, adică propoziții.

Un alt enciclopedist, pe care l-am evocat în paragraful anterior, vine să mărească numărul autorilor de gramatici generale post-Port-Royal-iste.

⁷¹ BEAUZÉE 1989:388

⁷² BEAUZÉE 1819:390-91

Autor al articolului "Construction" din *Encyclopédie*, C. Ch. Du Marsais, își va construi demersul ca o teorie a construcției. Întrucât am lămurit, în referirea la Beauzée, sensul acestui termen, ca și distincția atent marcată dintre construcție și sintaxă, nu vom reveni asupra acestor probleme. Pentru a arăta, însă, cât de aproape de Port-Royal evoluează Du Marsais și totodată cât de explicit este – prin raport la model – ne vom opri asupra câtorva elemente din lucrarea sa, *Principes de grammaire*⁷³.

Autorul asumă, ca punct de plecare în studiul limbilor (al gramaticii, de fapt), aceeași stare de lucruri semnalată – implicit sau explicit – în toate gramaticile generale: gândirea umană fiind una și aceeași pretutindeni, iar mijloacele de a o analiza fiind multiple, există o mare diversitate de limbi; dar acestea nu trebuie să fie studiate decât din punctul de vedere al aptitudinii lor de a exprima gândirea, mai mult sau mai puțin logic.

Gramatica – spune Du Marsais – este știința sau arta⁷⁴ care tratează despre cuvinte în măsura în care acestea sunt semnele gândurilor noastre. Abordând într-o manieră oarecum confuză chestiunea distincției *gramatică 1/gramatică 2* (vezi Coșeriu, *supra*), Du Marsais vorbește și despre gramatica văzută ca artă care transmite reflecțiile care s-au făcut asupra cuvintelor și asupra modurilor de a vorbi într-o limbă⁷⁵.

Din nou, elocvent este planul de desfășurare a reflecțiilor asupra gramaticii, în general. De această dată – spre deosebire de autorul de care ne-am ocupat în paragraful anterior – primul lucru luat în considerare este

"cunoașterea propoziției și a perioadei, în măsura în care acestea au legătură cu gramatica, adică în măsura în care sunt compuse din cuvinte ale căror terminații și a căror aranjare le face să semnifice ceea ce vrem ca ele să semnifice." (DU MARSAIS 1987:62)

Urmează ortografia, prozodia, etimologia, preliminariile sintaxei (unde sunt tratate natura cuvintelor și proprietățile lor gramaticale) și sintaxa, adică studiul înlănțuirilor de cuvinte care formează un sens.

⁷³ DU MARSAIS 1987

⁷⁴ Puțin mai departe, autorul face distincția gramatică generală/gramatică particulară, dar nu-l preocupă distincția știință/artă, așa cum îl va preocupa pe Beauzée, de exemplu.

⁷⁵ DU MARSAIS 1987:61

Acest plan de desfășurare nu este întâmplător ales și găsim chiar o justificare explicită:

"diviziunea gramaticii, cea pe care am făcut-o, este aproape aceeași care era urmată de obicei de gramaticienii din secolul trecut, cu singura diferență că ei nu vorbeau de propoziție și de perioadă și confundau preliminariile sintaxei cu etimologia." (DU MARSAIS 1987:62)

Importanța propoziției este subliniată în repetate rânduri, așa cum se cuvine într-o gramatică în care limbajul este considerat ca un mijloc de reprezentare a gândirii, cât mai aproape posibil de imaginea obiectului reprezentat. Toate construcțiile din limbaj sunt făcute sub semnul raportului dintre cuvinte *în cadrul aceleiași propoziții*, susține Du Marsais, întărind:

"căci cuvintele unei propoziții nu se construiesc cu cele ale altei propoziții" (s.n., D.S.)

și, mai departe,

"pentru că nu există asamblaj de cuvinte potrivite să formeze un sens conform instituției unei limbi, decât în măsura în care există sensuri anume de exprimat" (DU MARSAIS 1987:116)

Prin "sensuri anume" (sau "particulare") trebuie înțeles gânduri concrete (judecăți, deci propoziții logice) decupate prin analiză la nivelul gândirii globale.

În fine, părăsind *Gramatica generală* și recitind articolul "GRAMATICIAN" ("GRAMMAIRIEN") din *Encyclopédie*, găsim ideea că un bun gramatician trebuie să știe că vorbirea este semnul gândirii și că, în consecință, arta de a vorbi presupune arta de a gândi. Altfel, n-am mai avea de-a face cu un "gramatician", ci cu un "gramatist".

Am evidențiat, credem, principalele idei conținute în *Gramatica generală* a lui Du Marsais, cel puțin în măsura în care ne este util, în sensul de a proba, cu câteva exemple, că ceea ce *Gramatica de la Port-Royal* conține în mod implicit se regăsește, explicit exprimat, în gramatici generale care i-au urmat, la autori care chiar s-au revendicat din aceeași filiație: cartezianismul.

O ultimă ilustrare a continuității epistemei Port-Royal-ului în analiza logică la nivel frastic o constituie *Principes de grammaire générale* a lui Silvestre de Sacy.

"Această lucrare – subliniază autorul în *Avertisment* – nu-i decât un extras din cele mai bune scrieri apărute în Franța, pe această temă și mai ales din *Gramatica de la Port-Royal*, *Gramatica generală* a lui Beauzée" (SILVESTRE DE SACY :VI).

Este limpede că suntem din nou în prezența unui autor preocupat de viziunea pedagogică în învățarea limbilor, prin care Port-Royal marcase o adevărată revoluție în domeniu. Este, de asemenea, limpede că și în lucrarea lui Silvestre de Sacy vom constata efortul de a găsi, pe calea rațiunii, principiile care fac să funcționeze și totodată explică funcționarea limbajului ca mijloc de reprezentare a gândirii.

S-ar putea ivi o întrebare: de ce mai era nevoie de încă o gramatică generală? Mai mult, de ce era nevoie de o lucrare care să adune la un loc extrase din lucrări anterioare? Ce nu era bun în acele lucrări? Ce le lipsește? Ba, mai aflăm că, la scurtă vreme după prima ediție, a apărut ediția a doua, și corectată, și adăugită! Ce i s-a adăugat?

I s-au adăugat considerațiile despre propoziții.

Ni se spune chiar în *Avis sur cette édition*: "mai trebuia să consider propozițiile, care sunt expresia operațiilor inteligenței noastre și a mișcărilor voinței noastre, mai întâi izolat, apoi sub raporturile care le leagă și le înlanțuie în discurs"⁷⁶.

Ceea ce ni se pare demn de remarcat în gramaticile generale de după Port-Royal este, cum am mai spus-o, nevoia de a exprima explicit ceea ce era doar sugerat în modelul inițial, *Gramatica de la Port-Royal*.

Într-o epocă în care Diderot scrisese vestitele-i scrisori despre orbi și despre surdo-muți, pentru a pune în evidență modul de funcționare a spiritului omenesc⁷⁷, parabolele cu handicapați ce încearcă să-și facă cunoscute gândurile sunt o prezență de înțeles în lucrările din spațiul filosofiei limbajului. *Gramatica generală* a lui Silvestre de Sacy debutează chiar cu o astfel de parabolă. Explicația o aflăm imediat: "Cuvintele de care ne folosim sunt ca și tabloul gândurilor noastre și servesc la a da celorlalți cunoștință despre obiectele care sunt prezente în spiritul nostru și despre judecățile pe care noi le facem despre aceste obiecte"⁷⁸. Din acest motiv, soluția cea mai bună la

⁷⁶SILVESTRE DE SACY 1803:XVII

⁷⁷DIDEROT 1751

⁷⁸SILVESTRE DE SACY :2-3

care ar putea apela un surdo-mut pentru a-și comunica gândurile ar fi să prezinte desenat celor din jurul său un tablou sugestiv.

Lucrurile nu sunt însă lăsate la acest nivel, ușor pueril, deși *Gramatica* lui Silvestre de Sacy este, chiar din titlu, adresată copiilor.

Logica subiectului, cea pe care o aminteam și în comentariile la *Gramatica de la Port-Royal*, este și aici prezentă. Sunt prezentate operații morale și volitive, întregul format de cele trei stări succesive: îndoială (morală), judecată (spirituală), voință (volitivă) – trebuind să fie redat de vorbire.

"Niciodată, ni se spune, nu considerăm lucrurile care intră în contact cu simțurile noastre și nu reflectăm asupra ideilor pe care le-am conceput despre aceste lucruri decât pentru a recunoaște calitățile care li se potrivesc; și acest mod de a folosi facultățile noastre are întotdeauna drept scop a ne pune în stare de a face o judecată" (SILVESTRE DE SACY :179-180).

Este vorba despre facultățile specific umane care țin de sfera moralei, judecării și voinței. Exercițiul acestor facultăți presupune doi termeni extremi – îndoiala și voința – care sunt legați prin judecată.

Ca și în *Gramatica de la Port Royal*, propozițiile din limbaj sunt considerate prin raportare la starea facultăților noastre intelectuale, întrucât ele sunt tabloul și expresia acestora din urmă. În aceste condiții, nu se poate evita abordarea temei figurilor din limbă, văzute (ca și la Port-Royal) drept o "deranjare a condițiilor naturale" (p. 238), amintindu-se că există, în fiecare limbă, resurse pentru a remedia lucrurile.

Pentru a-și lămuri mai bine cititorii, Silvestre de Sacy nu se oprește la a prezenta gramatica generală ca fiind o logică trăgându-și existența și funcționarea din chiar rolul său de a face ca limbajul să reprezinte gândirea; autorul merge mai departe, explicând în detaliu relația dintre logic și gramatical (cap. IV, p. 257). Cu scuza că este marcat de tendința scurtării cât mai mult a "zugrăvirii", pentru a apropia etalarea expresiei de instantaneitatea gândirii, limbajul operează foarte mult prin comprimare sau eliminare de termeni. O analiză atentă a funcționării lui scoate însă la iveală existența celor două planuri: al obiectelor reprezentate (*logic*: subiect, atribut, complement) și al obiectelor care reprezintă (*gramatical*: subiect, atribut, complement).

Să luăm, de exemplu, cazul subiectului. În vreme ce *subiectul logic* se compune din totalitatea ideilor care concură la determinarea naturii lucrului despre care este vorba și, deci, din *toate* cuvintele care exprimă aceste idei parțiale, *subiectul gramatical* se compune doar din cuvintele care exprimă ideea principală, cea care servește drept bază tuturor celorlalte și pe care celelalte o dezvoltă, o extind sau o restrâng (o modifică). Un subiect (sau un atribut, sau un complement) logic conține adesea una sau mai multe propoziții subordonate sau conjunctive, care nu sunt altceva decât propoziții principale, compuse din subiect-verb-atribut. Făcând o distincție clară între principiile gramaticii generale – valabile pentru toate limbile – și regulile de construcție și de sintaxă – specifice fiecărei limbi – și menținându-se în spațiul creat de mutația pedagogică definită și delimitată de Port-Royal, Silvestre de Sacy oferă una dintre cele mai explicite și clare gramatici generale și raționale:

"dacă înveți să cunoști raportul care trebuie să se găsească între elementele discursului, pentru a reda cu fidelitate legătura dintre ideile care concură la formarea judecăților spiritului nostru, atunci diversitatea mijloacelor pe care le folosesc limbile pentru a atinge acest scop nu va mai avea nimic greu pentru tine" (SILVESTRE DE SACY:III, *À mon fils*).

4.8. Importanța gramaticilor generale

După cum remarcă Donzé, "participând la lucrările lui Lancelot, era inevitabil ca Arnauld să extindă [...] spiritul cartezianismului la un domeniu pe care maestrul său nu-l abordase: studiul limbii"⁷⁹. Ce a rezultat de aici? O lucrare a cărei valoare în sine nu a fost depășită decât de implicațiile pe care le-a avut în toată istoria ulterioară a științelor limbajului. Meritele *Gramaticii de la Port-Royal* trebuie, deci, considerate pe două paliere: cel intrinsec și cel al influențării evoluțiilor ulterioare.

La nivelul dintâi, se poate aprecia că, punând în comparație limbi moarte și limbi moderne – deși nu destul de multe –, autorii acestei gramatici au

⁷⁹DONZÉ 1967:25

reușit să arate ce grad de generalitate pot atinge anumite procedee de exprimare, presupuse a fi conforme cu operațiile spiritului și, pe de altă parte, care sunt obstacolele naturale de care se lovesc aceste procedee generale de exprimare în practica utilizării limbajului și ce concluzii se pot trage de aici referitor la uzaj⁸⁰. Criteriul utilizat în realizarea demersului a fost cel a reciprocității între caracterul general și raționalitatea analizei, așa cum am găsit semnalat și de Michel Foucault.

Începând cu Port-Royal, gramaticienii-logicieni din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea au socotit categoriile gramaticale ca aflate în dependență imediată față de categoriile logice. În concepția lor, gramatica exprimă în mod natural operațiile spiritului așa cum au ele loc în mintea oricărui subiect. De aici, ideea că gramatica – și înțelegem că *gramatica* nu poate fi decât una singură – este universală și rațională și că există grade de perfecțiune a limbilor (o limbă este cu atât mai aproape de perfecțiune cu cât este – cum avea să spună Humboldt – mai "informată" de gramatică).

Plecând de la aserțiunea că procesele lingvistice și cele mentale sunt virtual identice, *Gramatica de la Port-Royal* deduce, din modul în care se combină conceptele în cadrul judecății, ceea ce ea consideră a fi general pentru orice gramatică posibilă și, întemeindu-și demersul pe cele trei operații logice ale spiritului uman, elaborează structura de bază universală, cea care dă "maniera naturală în care ne exprimăm gândurile".

Situarea faptelor de limbă pe cele două niveluri de existență și funcționare a limbajului constituie baza pe care se articulează întreaga construcție a gramaticilor generale și raționale. Este esențial să înțelegem că aspectul perceptibil al unei construcții lingvistice corespunde unei organizări de profunzime care reproduce exact ceea ce respectiva construcție lingvistică evocă în spirit. Orice construcție lingvistică este o secvență sonoră (aceasta constituie aspectul exterior, fizic, de suprafață), legată de un aspect interior, mental, același în toate limbile și care este reflectarea formei gândirii.

Din abordarea în paralel a studiului limbajului și a studiului proceselor mentale, a rezultat descoperirea unor principii universale capabile să dea o explicație – chiar și parțială – pentru fapte lingvistice particulare, care ar putea fi prezentate ca instanțe specifice ale caracteristicilor genera-

⁸⁰cf. DONZÉ 1967:37

le ale limbajului. La rândul lor, caracteristicile generale pot fi explicate pe baza presupunerilor generale despre procesele mentale ale omului sau despre contingentele uzajului. *Gramatica de la Port-Royal* reprezintă esențialmente – remarca N. Chomsky – o încercare de a face din studiul limbajului un fel de "filosofie naturală", în opoziție cu cei care vedeau în el doar o istorie naturală (Vaugelas, de exemplu).

4.9. Influența *Gramaticii de la Port-Royal* asupra evoluțiilor ulterioare ale cercetărilor de gramatică generală

Gramatica de la Port-Royal a "debutat" strălucit și și-a văzut strălucirea sporită de apariția *Logicii de la Port-Royal*. Dominația instalată în 1660 a durat până la începutul secolului următor, adică vreme de mai bine de 50 de ani. Deși criticile s-au făcut auzite încă de la începutul secolului al XVIII-lea, *Gramatica generală și rațională* a lui Arnauld și Lancelot a avut continuatori în toate timpurile care au urmat, până în zilele noastre.

Sunt autori (precum Harnois) care consideră că lucrarea a avut mai multă influență decât a avut recunoaștere în sine.

"Începând din 1660 și ținând vreme îndelungată, a existat pentru toți cei preocupați de chestiunile legate de limbaj o carte de referință. Această carte este citită, comentată, i se adaugă observații, până către sfârșitul secolului al XVIII-lea" (HARNOIS :17).

Importanța influenței *Gramaticii de la Port-Royal* vine și din conștiința tuturor urmașilor că, dacă scriu, contribuie la întărirea unei științe care dăduse deja opera fundamentală. Mai erau lucruri de spus, patrimoniul științei despre limbaj mai trebuia îmbunătățit, dar știința se născuse odată cu opera sa de temelie și exista prin identitatea obiectului tuturor demersurilor, începând cu Port-Royal (1660) și mergând până la *Cartesian Linguistics* a lui Chomsky.

Gramatica de la Port-Royal, prin modul nou de apariție a obiectelor gramaticale, inaugurează un nou spațiu epistemologic, face să apară un

nou statut pentru analiza obiectelor, un nou mod de a forma concepte⁸¹. Ea dovedește că un demers vizând construirea unei gramatici *generale* și *raționale* asigură accesul la un nivel la care nici o limbă nu poate ajunge prin ea însăși, nivel ce nu poate fi evidențiat decât trecând de la limba uzajelor la aceea a evidențelor – care poate fi gramatical identică cu prima⁸².

Din punctul de vedere al construcției pe care încercăm să o articulăm, *Gramatica de la Port-Royal* servește, împreună cu toate celelalte gramatici generale de mai târziu (dintre care am prezentat doar pe acelea care au excelat – în opinia noastră – prin caracterul explicit al expunerii⁸³), exact din cele două perspective pe care le urmărim: al tipului de analiză și al dimensiunii obiectului concret pe care se face analiza. Toate gramaticile generale urmăresc impunerea analizei logice asupra unor unități de discurs ce nu transcend fraza. Legând, în manieră carteziană, *rațiunea* și *aptitudinea discursivă*, Arnauld și Lancelot, iar după ei, ceilalți autori de gramatici generale și raționale, au pus studiul propoziției în centrul gramaticii, ca obiect, emiterea de propoziții constituind elementul rațional al practicii limbajului. Tot o teorie carteziană – cea despre judecăți – furnizează gramaticienilor chiar planul gramaticilor generale, cu deosebire în părțile care tratează despre "diversele forme de semnificare ale cuvintelor".

⁸¹cf. FOUCAULT 1969:XXVI

⁸²cf. FOUCAULT 1969:XXVII

⁸³Vezi și SAINTE-BEUVE 1901:v.3, 539–540

5. Analiza semiotică la nivel frastic: Saussure

5.1. Contextul manifestării

Într-un moment în care principiile de bază ale gramaticii universale și ale gramaticii generale erau puse sub semnul întrebării de gramaticienii secolului luminilor – de studiile filologice și de pozițiile enciclopediștilor, mai ales – o nouă soluție părea să apară pentru o corectă abordare a studiului despre limbaj: comparatismul.

Gramaticile generale erau fondate pe ideea că limbajul are în principal o funcție de reprezentare a gândirii, idee care aduce în centrul atenției nu atât actul de a comunica, cât, mai ales, natura a ceea ce este comunicat, adică gândirea cu structura și funcționarea ei. Gândirea, a cărei *formă logică fundamentală este judecata*⁸⁴, prezintă, în viziunea carteziană a gramaticii generale, o structură necesară a ideii. În viziunea, dominată de apriorism, a concepțiilor logice față de reprezentarea lor în utilizarea limbajului, structura ideii constituie organizarea profundă a enunțului. Această organizare nu este niciodată abolită, dar rămâne ascunsă percepției prin limaj din cauza transformărilor la care este supusă. Înțelegând astfel esența naturii limbajului, gramaticienii din această orientare trec și la aplicarea gramaticilor generale în studiul diferitelor limbi (cum ar fi, de exemplu, franceza, latina, italiana) și stabilesc chiar grade de adecvare a limbilor (care *reprezintă*) la gândire (care *este reprezentată*).

Studiile de tip filologic asupra limbajului au scos în evidență asemănările

⁸⁴cf. *Gramatica de la Port-Royal*:47.

de tip etimologic dintre termeni din diferite limbi, pentru ca, mai târziu (în secolul al XIX-lea), să fie elaborată o adevărată metodologie – comparatismul care viza stabilirea unor corelații formale între două sau mai multe limbi. În lingvistică, această metodologie a primit și numele de *gramatică comparată* și urmărirea constituirea unui model tipologic față de care limbile considerate nu erau decât variabile. Axată pe analiza cuvintelor în morfeme, lingvistica comparată (gramatica comparată) constituie o cotitură extrem de importantă în evoluția studiului limbii către ceea ce este lingvistica actuală. Cu toate acestea, ea nu este decât un *calcul lingvistic*, iar limbii i se recunoaște funcția de reprezentare ca funcție primordială, cea de comunicare nefiind acceptată decât ca secundară, anexată oarecum celei dintâi, improprie, parazită. Mai mult, procesele de comparare sunt tributare unor asocieri mai mult sau mai puțin aleatorii și care nu sunt previzibile pornind de la mulțimea proprietăților unui termen, de unde imposibilitatea de a le da o definiție matricială. Doar datele extralingvistice – concursul de împrejurări istorico-culturale – care au privilegiat ocurența expresiei lingvistice justifică comparația.

5.2. «Enfin Saussure vint»

Formulând sinteza lingvisticii comparative și punând bazele teoretice ale lingvisticii structurale, Ferdinand de Saussure marchează ridicarea lingvisticii la rangul de disciplină științifică.

Am văzut că, în perspectiva mimetică, limbajul apare ca un mediu transparent, prin care realitatea poate fi *re-prezentată*, iar realitatea, care este coerentă și se conține pe ea însăși, transcende formulările sale în cuvinte. Am văzut că experiența umană este anterioară expresiei sale în limbaj, iar limbajul este conceput ca simplu instrument utilizat pentru a exprima modul în care experiența este percepută și interpretată de individ.

Saussure, în efortul de a fundamenta serios lingvistica (în calitate de știință), a fost preocupat de delimitarea obiectului acestei științe și de afirmarea autonomiei acestui obiect și a caracterului său formal. Pentru Saussure, limbajul nu este o simplă unealtă concepută pentru *re-prezentarea* unei realități *pre-existente*. El este mai degrabă o parte constitutivă a acestei realități, profund implicată în modul în care lumea este construită ca având sens. Limbajul nu este pur și simplu un proces de numire. El nu operează

numind lucruri și concepte care au o existență dotată independent cu sens, ci operează decupaje în lumea reală și abia rezultatele acestor decupaje au sens.

Dar ceea ce aduce ca noutate determinantă Ferdinand de Saussure în studiul limbii este asumarea acesteia sub o perspectivă diametral opusă atât celei a gramaticilor generale cât și celei comparatiste: funcția esențială a limbii – funcție care este în egală măsură și principiu constitutiv, și principiu permanent de arbitrar – redevine comunicarea. Limba, așa cum o prezintă Saussure, este un sistem care se constituie elaborându-și unitățile la contactul dintre două mase amorfe: cea a sunetelor și cea a ideilor.

În cadrul comunicării este transmisă relația care leagă *un concept* de *o imagine acustică* (un *semnificat* de un *semnificant*, în terminologia saussuriană) și care se numește *semnificație*. Această definiție apropie conceptul de *semnificație* de cel de *valoare* (tot în terminologia din *Cursul* lui Saussure) și aceasta pentru că ambele concepte prezintă două caracteristici comune: aceea de a putea fi "schimbate" contra unui obiect de natură diferită, dar mai ales aceea de a se constitui prin raporturile care le leagă de unități de același fel. Relația de semnificare nu înseamnă nici spiritualizarea sunetelor, nici materializarea ideilor, ci combinarea arbitrară, nemotivată, a elementelor de două ordine diferite, combinare care "produce o formă, nu o substanță"⁸⁵.

Vestitor al iminentei apariții a unei științe despre semne în comunicarea umană – pe care o numește *semiologie*, căreia îi prevede un viitor extraordinar și pe care o vede subsumând lingvistica – Saussure realizează, independent de orice influență în plan european, ceea ce Ch. S. Peirce realizase peste ocean. În efortul său de a constitui lingvistica, între alte științe ale omului, ca știință cu un obiect bine delimitat, el tratează o sumă de chestiuni menite să clarifice natura și esența raportului posibil între limbaj, limbă și gramatică, raportul dintre gândire și materia fonică, dar și să clarifice chestiuni legate de semn și de sens. Le vom prezenta în cele ce urmează, punând în evidență acele aspecte care sprijină argumentarea demersului nostru.

⁸⁵ SAUSSURE 1922:157

5.3. Limbaj–limbă – «parole»

Istoria doctrinelor gramaticale arată că teoria lingvistică își impune să rezolve distorsiunile perceptibile la nivelul expresiei lingvistice. Admite, deci, ipoteza unei regularități fundamentale pe care este doar vorba de a o restitui, dar acest efort de restituire trebuie mereu reluat din cauza caracterului extrem de neregulat al fenomenelor. Avem ca punct de plecare tema opoziției *regulat/neregulat* (1. limbajul este fundamental regulat; 2. limbajul se prezintă observației imediate ca neregulat) și o concepție analogistă, strict *intra-lingvistică*, dezvoltată chiar de Saussure⁸⁶ în capitolul IV al *Cursului*, unde reușește regăsirea uzajului vechi și precis al termenului (ca la Aristotel, unde *analogia* desemna toate cazurile în care al doilea termen este pentru primul ceea ce al treilea este pentru al patrulea)⁸⁷

Sprijinindu-ne pe partiția coșeriană a logicii (vezi *supra*) înțelegem mai ușor cum vede Saussure caracterul regulat al limbii (ca o organizare, un sistem, asemănător cu o parte din logica 2A) și înțelegem și de ce autorul *Cursului* elimină din alcătuirea obiectului complex care este *limbajul* acele elemente care l-ar menține în zona acelei "Smolensky gap", a "catastrofei" despre care am vorbit în secțiunea *Distincții metodologice* a acestei lucrări. Saussure știe că limbajul nu este unitar din punct de vedere structural, că este un fenomen prea abundent în aspecte care nu pot fi cuprinse de o singură știință, dintr-o singură perspectivă.

"Luat în întregul său, limbajul este multiform și eteroclit; încăle-când mai multe domenii, și fizic, și fiziologic, și psihic, el mai aparține, în egală măsură, și domeniului individual și domeniului social; el nu

⁸⁶În continuare, pentru termenul saussurian «*parole*» vom utiliza românescul «*vor-bire*», cu precizarea că termenii se referă la același concept. De altfel, nu facem decât să-l urmărim pe Saussure. În *Curs*, la pagina 31, după ce explică distincția *limbă/vorbire*, el spune: "am definit lucruri și nu cuvinte; distincțiile stabilite nu au deci a se teme de ambiguitatea unor termeni care nu se acoperă de la o limbă la alta. [...] orice definiție făcută în legătură cu un cuvânt este inutilă; este o metodă proastă să plecăm de la cuvinte pentru a defini lucruri."

⁸⁷N.B. Am spus că nu este nimic *extra-lingvistic*, întrucât Saussure abordează semnul lingvistic cu caracteristicile sale și cu funcționarea sa *strict în interiorul limbii*, independent de relația semnului cu obiectele lumii reale.

se lasă clasificat în nici o categorie a faptelor umane pentru că nu știm cum să-i degajăm unitatea.” (SAUSSURE 1922:25)

În consecință, din cele două părți pe care le-ar presupune studiul limbajului (una psihică, esențială, având drept obiect limba; cealaltă, psiho-fizică, secundară, având ca obiect vorbirea) Saussure propune ca lingvistica să fie prima dintre ele, dar nu integral, ci doar cu dimensiunea socială (partea executivă trebuie să lipsească întrucât execuția nu este făcută de mase, ci de individ). Trebuie găsită, așadar, în ansamblul limbajului, sfera care corespunde *limbii*, or, pentru aceasta, trebuie să ne plasăm dinaintea actului individual care permite reconstituirea *vorbirii*. Odată găsită *limba*, trebuie ”să o luăm drept normă a tuturor celorlalte manifestări ale limbajului”⁸⁸, acceptând, așa cum am văzut, că obiectul integral al lingvisticii nu ni se oferă dintr-o unică perspectivă. Pentru a ”găsi” limba, Saussure propune delimitarea ei în limbaj – ”limba este, pentru noi, limbajul minus vorbirea”⁸⁹ – ca parte esențială, determinantă a acestuia. Limba este un produs social al *facultății de limbaj* la care se adaugă o mulțime de convenții necesare, adoptate de societate pentru a permite indivizilor exercitarea acestei facultăți. Limba se află ”sub discurs”, va comenta Ch. Serrus, ea ”trebuie abstrasă *vorbirii*, ca o schemă care nu are sens în ea însăși, dar este un instrument al semnificării”⁹⁰. Pentru a descoperi limba, Serrus invită la eliminarea contingentelor discursului⁹¹.

Acceptând doar parțial punctul de vedere al americanului Whitney, Saussure spune că limba este o instituție socială, dar precizează că nu o putem considera asemănătoare cu celelalte instituții. Este de reținut în poziția lui afirmarea explicită a faptului că limba este o convenție și că natura semnului lingvistic este indiferentă. Revenind la efortul de determinare a obiectului lingvisticii, în noianul de fenomene complexe care alcătuiesc limbajul uman, Saussure ajunge până la a spune că

”nu limbajul este specific omului, ci facultatea acestuia de a constitui o limbă”

(SAUSSURE 1922:26)

⁸⁸ SAUSSURE 1922:25

⁸⁹ SAUSSURE 1922:112)

⁹⁰ SERRUS 1933:47

⁹¹ DUCROT 1968:16 ssq.

pentru ca, mai apoi, să argumenteze în sprijinul atribuirii primului loc în studiul limbajului limbii, spunând că

"facultatea – naturală sau nu – de a articula cuvinte nu se exersează decât cu ajutorul instrumentului creat și pus la dispoziție de colectivitate" (SAUSSURE 1922:27).

Lingvistica, având ca obiect limba, va trece dincolo de simpla constatare a faptului că există ființe care vorbesc și va pune problema că acele ființe vorbesc o limbă sau alta, deci va studia ce anume face ca limbile, atât de diverse, să constituie o clasă omogenă; dar poate cea mai importantă chestiune care-i revine lingvisticii este de a considera drept dat de bază, drept fapt primitiv ideea că orice limbă este gramaticalizabilă, adică în orice limbă se pot atribui proprietăți unui segment oarecare indiferent de cine îl rostește, de destinatar sau de circumstanțe. Altfel spus, există posibilitatea unei activități gramaticale, prin care se evidențiază existența unor proprietăți constante ale expresiilor lingvistice. Doar noțiunea de limbă (în opoziția saussuriană *langue-parole*) permite scoaterea la lumină a ipotezei pe care o presupune chiar și cea mai neînsemnată practică gramaticală: posibilitatea de a atribui proprietăți unui enunț, deși el este deconectat de enunțare (altfel spus, posibilitatea *exemplului* ca atare). Or, activitatea gramaticală, vizând reprezentarea teoretizată a unei realități, presupune existența substanțială a acelei realități. Aceasta este organizarea internă a limbii, căreia Saussure îi surprinde valențele de *sistem*. Descoperirea acestei organizări interne, specifice limbii, este treaba lingvisticii, fără însă a fi vorba de căutarea unei legalități conferite de judecarea în termenii logicii a unei construcții verbale.

5.4. Limba, sistem de semne

Am văzut că, la Saussure, limba este construcția psihică încadrabilă – cu limite – în sfera instituțiilor sociale. Am văzut și cât de important este să cuprindem limba între instituțiile sociale. De aici se înțelege că ea este o convenție care funcționează într-o comunitate umană dată. Am văzut, de asemenea, că limba, ca obiect al lingvisticii, este înțeleasă ca abstrasă actualizării în vorbire, ca o virtualitate (vezi și Coșeriu, *supra*), ca obiect în

sine, fără raportare la utilizatorii concreți dintr-un moment sau altul și fără nici o relație cu realitatea din afara ei.

Pentru a fi înțeleasă natura specială a limbii, între alte instituții sociale funcționând ca sisteme, Saussure o prezintă ca fiind "un sistem de semne care exprimă idei" (precizând că este cel mai important dintre sistemele cunoscute de semne servind acestui scop), pentru ca să sugereze apoi necesitatea apariției unei "științe care să studieze viața semnelor în sânul vieții sociale"⁹². Lingvistica este văzută ca o parte a acestei științe, studiind *limba ca mijloc de semnificare*.

Mecanismul semnificării se bazează întotdeauna pe o asociere de lucruri eterogene. Raportul de cauzalitate care se distinge în activitatea simbolică convențională lasă individualizate lucrurile pe care le pune în relație, ceea ce dă nota dominantă de *contingență* raportului de semnificare.

Lucrurile distincte care intră în relație în cadrul raportului de semnificare, așa după cum le distingem în *Cursul* lui Saussure, sunt *sensul* și *imaginea acustică*. Limba este, deci,

"un sistem de semne unde nimic nu este esențial în afară de unitatea sensului și a imaginii acustice și unde cele două părți ale semnului sunt deopotrivă psihice" (SAUSSURE 1922:32).

Sensul este, aici, o realitate *intra-lingvistică*, fără raportare la obiecte din realitatea *extra-lingvistică*, dar care asigură descoperirea modului de determinare a referinței, aceasta fiind un obiect extra-lingvistic. În terminologia *Cursului*, sensul este numit *semnificat*, iar imaginea acustică este numită *semnificant*. Ca elemente psihice, ele nu au nimic de-a face cu sunetele vocii (elemente fizice), nici cu mișcările fonatoare (elemente fiziologice), nici cu obiectele extra-lingvistice la care se referă. *Sensul* (*semnificatul*) este definit ca o mulțime de trăsături distinctive, ca un sistem de criterii pe care limba le reține pentru a ne da posibilitatea de a recunoaște un anumit tip de obiecte între toate celelalte din realitatea înconjurătoare (reiese de aici și calitatea de *principiu de clasificare* a limbii, semnalată explicit în *Curs*).

Opoziția saussuriană *semnificat/referință* evocă opoziția *Sinn/ Bedeutung* a lui Frege. Pentru logicianul german, cunoașterea sensului (*Sinn*) unei

⁹²SAUSSURE 1922:33

expresii face parte din cunoașterea limbii, în vreme ce cunoașterea referinței (*Bedeutung*) este o chestiune extra-lingvistică. Trebuie însă precizat din nou că avem de-a face cu un sistem *convențional*. De aceea, *semnificatul* lui Saussure, ca și *sensul* lui Frege, sunt departe de a corespunde *comprehensiunii* din logică: ele rețin din tot ce ar cuprinde comprehensiunea numai acele trăsături care, într-o limbă dată, servesc la reperarea referinței.

Abstrasă comunicării efective – al cărei instrument este! – și funcționând la nivel psihic, limba este cea care dă unitatea limbajului⁹³. Studiarea esenței și a funcționării ei se poate face doar prin considerarea stării *unei* limbi *la un moment dat*. Această *lingvistică sincronică* (sau, poate, mai exact, *idiosincronică*) este sociologică prin definiție, și-și degajează principiile din valoarea semnului. Dimpotrivă, studiarea actelor de limbaj este diacronică, întrucât aceste fapte nu pot fi considerate decât în timp.

Dihotomiei *limbă/vorbire* îi corespunde la nivelul științei despre limbaj o posibilă angajare pe una din cele două căi: o *lingvistică sincronică*, chemată să dea seamă de un model colectiv, plasat dincolo de voința indivizilor vorbitori; o *lingvistică diacronică*, menită să studieze suma actelor lingvistice concrete dintr-o comunitate și dintr-o perioadă anume, cu tot ceea ce prezintă ele ca rezultat al voinței individuale, atât în privința alegerii unor anumite combinații de semne, cât și în privința actelor de fonație⁹⁴.

Saussure nu rămâne doar la a evidenția distincția dintre limbă și vorbire, distincție, în mod clar, metodologică. El atrage atenția asupra interdependenței dintre cele două părți ale limbajului, limba fiind și instrumentul și produsul vorbirii. Aparentul aspect circular al acestei aserțiuni este "spart" de explicația cu caracter istoric: "din punct de vedere istoric, actul de vorbire precede întotdeauna. Cum am putea asocia o idee unei imagini verbale dacă nu am surprinde mai întâi această asociere într-un act de vorbire"⁹⁵. De altfel, așa cum am mai spus, pentru a surprinde *limba*, trebuie să ne plasăm în orizontul *vorbirii*, al actului individual concret, considerat ca *document de limbă*. În *Curs*⁹⁶, apare chiar schema care redă ceea ce autorul dă drept forma rațională pe care trebuie să o ia studiul lingvistic:

⁹³ SAUSSURE 1922:27

⁹⁴ cf. SAUSSURE 1922:37-38

⁹⁵ SAUSSURE 1922:37

⁹⁶ SAUSSURE 1922:39

$$\text{Limba} \left\{ \begin{array}{l} \text{Limbă} \\ \text{Vorbire} \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} \text{Sincronie} \\ \text{Diacronie} \end{array} \right.$$

unde trebuie înțeles că tot ce este diacronic în limbă este doar prin intermediul vorbirii.

Abordată astfel, limba se dezvăluie ca un sistem de valori pure, determinate doar de starea de moment a termenilor săi⁹⁷. Termenul de *sistem* nu trebuie luat doar cu sensul de tot coerent, ale cărui elemente depind unul de altul. La Saussure, conceptul de *sistem* este mai bogat: *limba ca sistem* este considerată ca o mulțime de câmpuri asociative, ai căror termeni întrețin între ei raporturi asociative care pun în evidență atât asemănările care îi unesc, cât și diferențele care îi opun. Fiecare termen al unui câmp asociativ (*paradigmă*, în terminologia actuală) se definește negativ – prin tot ceea ce acel termen nu este – și se opune, în același timp, mulțimii celorlalți termeni. În acest sistem, asemănările care reunesc termeni în paradigme constituie trăsătura diferențială prin care o paradigmă – în ansamblu – se opune alteia, luată de asemenea în ansamblu. De aici, funcționarea limbii ca sistem semiotic apare limpede, cu condiția să nu pierdem din vedere că în limbă nu există date *a priori* prezente.

Spuneam mai sus că limba este constituită din valori. Ea este un "sistem de valori pure"⁹⁸, o "algebră care are doar termeni complecși"⁹⁹, sistem de relații (la care se adaugă o clasificare). Demersul lui Saussure constă în a arăta cum se recunoaște organizarea internă a sistemului (presupusă ca o ordine în orice stare lingvistică) în organizarea elementului și cum se recunoaște elementul în organizarea sistemului.

Cum sistemul lingvistic nu este construit prin asamblarea unor elemente preexistente, descoperirea componentelor reali ar însemna aflarea relațiilor lor reciproce și apoi recunoașterea unei organizări, adică găsirea elementului urmată de actul de a presupune, în element, sistemul.

Dacă limba se constituie elaborându-și unitățile la contactul dintre două

⁹⁷ SAUSSURE 1922:116

⁹⁸ SAUSSURE 1922:155

⁹⁹ SAUSSURE 1922:51

mase amorfe (cea a sunetelor și cea a ideilor), recunoașterea acestor unități se face prin două operații succesive aplicate oricărui discurs considerat ca enunț în sine, abstras enunțării concrete:

1. segmentarea discursului în componenți și
2. căutarea pentru fiecare component a ocurențelor și chiar a contextelor diferite în care poate să apară.

1. Pornim de la a asuma originalitatea ordinii lingvistice, așa cum apare ea în cazul oricărei limbi considerate. Elementele acelei limbi se definesc prin raporturile pe care limba respectivă le instituie între ele, existența lor fiind contemporană cu acea limbă și neputând fi determinate printr-o reflecție extralingvistică. Punând la lucru atenția și obișnuința, un membru al unei comunități lingvistice date poate delimita, în curgerea lineară a limbii respective, unități. O unitate nu are caracter fonc special și singura sa definiție este: "o felie de sonoritate care este, prin opoziție cu ceea ce o precede și cu ceea ce îi urmează, semnificantul unui anume concept"¹⁰⁰. Gândirea, haotică prin natura sa, nu are nimic delimitat în ea și, deci, este forțată să se precizeze descompunându-se. "Gândirea-sunet"¹⁰¹ implică diviziuni și astfel limba își elaborează unitățile. O limbă nu are, deci, nici idei, nici sunete preexistente, ci doar diferențe conceptuale și diferențe fonice provenite din sistemul lingvistic însuși. În limbă, ca în orice sistem semiologic, semnul este constituit de ceea ce îl distinge de vecinătățile sale. Rezultat al combinației unui semnificant și a unui semnificat – ambele, diferențiale și negative – semnul este un fapt pozitiv și constituie un segment, o diviziune, o unitate a lanțului vorbirii.

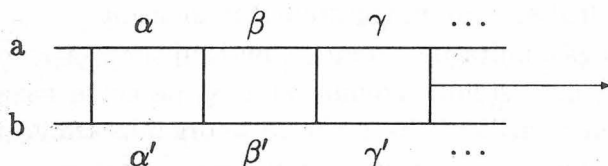
Metoda de delimitare a unităților limbii, așa cum este prezentată în *Curs*¹⁰², are o mare valoare sugestivă și, prin aceasta, ajută la înțelegerea naturii semnului lingvistic (și a limbii, implicit). Ea constă în reprezentarea discursului (a vorbirii, luată ca document de limbă) "prin două lanțuri paralele, al conceptelor (a) și al imaginilor acustice (b)" și la stabilirea unei

¹⁰⁰ SAUSSURE 1922:146

¹⁰¹ SAUSSURE 1922:156

¹⁰² SAUSSURE 1922:146 ssq.

corespondențe între diviziunile stabilite pe (b) și cele de pe (a), conform schemei:

Abia în analiza făcută referitor la dificultățile practice care apar în aplicarea metodei de delimitare, Saussure ridică problema echivalenței dintre "unitate de limbă" și "cuvânt", arătând că cele două noțiuni sunt incompatibile. "Trebuie să căutăm unitatea concretă altundeva decât în cuvânt", spune Saussure¹⁰³.

Pentru a constata și verifica *principiul de coincidență* (coincidența între pozițiile efectiv ocupate și proprietățile poziționale) și *principiul de plenitudine* (*ca fundament al literalizării oarbe, fără de care lingvistica nu este știință*), se recurge la operația a doua.

2. Trebuie puse în evidență relațiile sintagmatice în care apare unitatea, cât și categoriile paradigmatică cărora le aparține. Acesta este aportul original al lui Saussure în chestiunea delimitării unităților concrete ale limbii. El se bazează pe asumarea unei organizări (paradigmatică și sintagmatică), integrată într-o organizare mai generală (cea a limbii ca sistem), și se concentrează în următoarea observație: sintagmele sunt analizabile numai pentru că expresia poate fi clasificată în interiorul a diferite grupe și pentru că fiecare unitate a expresiei își datorează individualitatea faptului că reprezintă unul din aceste grupuri. Realitatea proprie a fiecărei unități de limbă este inseparabilă de situația sa în sistem (sau *valoarea sa*), ceea ce încadrează *semnul lingvistic*, în teoria identității, la *identitate relațională* și nu la *identitate materială*.

În concluzie, limba este un sistem de semne, guvernat de legi proprii, cu o alcătuire lineară, pe care trebuie să ne-o imaginăm ca o serie de subdiviziuni

¹⁰³ SAUSSURE 1922:148

(unități, elemente, semne) contigue, desenate pe două planuri. A cunoaște o limbă înseamnă a recunoaște corespondențele dintre segmentele din planul conceptelor și cele din planul imaginilor acustice, dar și a recunoaște elementul în cadrul sistemului și sistemul în element.

Pentru a găsi unitățile *autentice*, nu-i suficient să asumăm ideea că există o organizare, un sistem. Trebuie aflat și pe ce se bazează această organizare, care sunt relațiile pe baza cărora se organizează datul lingvistic. Astfel ajungem din nou la perspectiva saussuriană conform căreia limba este un instrument folosit de oameni pentru a-și transmite gândurile, o convenție socială necesară comunicării între indivizi. În acest spațiu se instalează un alt concept fundamental: *arbitrariul lingvistic*.

5.5. Arbitrariul lingvistic

După ce vorbește despre iminența apariției unei științe despre semne¹⁰⁴, căreia îi găsește și un nume adecvat (semiologie) și în spațiul căreia încadrează lingvistica (cu o poziție privilegiată și cu un rol deosebit de important), Saussure începe ceea ce ar fi *cursul propriu-zis de lingvistică* din perspectiva semiotică. Stabilirea principiilor generale ale științei despre limbaj, debutează în partea întâi¹⁰⁵ cu precizări asupra naturii semnului lingvistic și caracteristicilor acestuia.

Semnul lingvistic este o asociere între un concept și o imagine acustică, ceea ce Saussure numește *signifié* (semnificat) și, respectiv, *signifiant* (semnificant). Fiind o *asociere*, semnul astfel definit nu are existență decât în cazul coprezenței celorlalte elemente, fără a se confunda cu vreunul dintre ele. Pe de altă parte, existența fiecăruia dintre celelalte elemente este condiționată de coprezența celuilalt: nu poate exista un semnificant căruia să nu-i corespundă nici un semnificat, dar nici un semnificat fără semnificantul său. Fiecare operează decupaje în domeniul celuilalt, iar asocierea dintre ele operează decupaje în lumea fenomenelor, articulând-o prin concepte specifice limbii. Dar, limba fiind o convenție comunitară necesară comunicării, decupajele acestea din urmă diferă de la o limbă la alta, ceea ce duce la con-

¹⁰⁴SAUSSURE 1922:32 ssq.

¹⁰⁵SAUSSURE 1922:97 ssq.

cluzia că fiecare limbă utilizează, în decupajul operat în realitatea concretă, semnificanți, dar și semnificați diferiți.

Acest lucru se explică prin una dintre caracteristicile "primordiale"¹⁰⁶ ale semnului lingvistic: *arbitrariul*. Realitatea lumii înconjurătoare fiind una singură, specia umană fiind una și aceeași pretutindeni pe pământ, iar diferențele de decupaj de la o limbă la alta fiind evidente, în ciuda faptului că mecanismul percepției senzoriale este în mare măsură același, nu ne rămâne decât să acceptăm acest adevăr cuprins în principiul numit "arbitrariul lingvistic": nu există legătură inteligibilă (și, deci, explicabilă rațional) între realitatea fonică a termenilor dintr-o limbă oarecare și semnificația lor.

Deși, atunci când fondează arbitrariul lingvistic, Saussure rămâne în tradiția comparatiștilor (proiectul său fundamental fiind de a scoate la lumină acele proprietăți ale limbajului care fac posibilă gramatica comparată), el refuză imaginea lumii de dinainte de Babel, când exista "limba primordială", limba ai cărei termeni reprezentau realitatea, întrucât materialul fonic era acordat cu semnificațiile și, mai ales, cu referințele extralingvistice. Autorul *Cursului* nu acceptă nici existența unei perioade de "depravare" a acelei "limbi a păsărilor". Bazată pe arbitrariul semnului lingvistic, limba este totodată protejată de același principiu contra oricărei tentative de modificare și, deci, de reală "depravare". Arbitrariul nu trebuie, așadar, considerat ca o libertate totală a oricărui vorbitor de a-și alege orice suită de sunete pentru a comunica cu cei din jur. Ideea de arbitrar al semnului lingvistic este precizată de remarca:

"Nu trebuie ca termenul de *arbitrar* să ne facă să credem că semnificantul depinde de libera alegere a subiectului vorbitor [...]; vrem să spunem că el este *nemotivat*, adică arbitrar față de semnificat, cu care nu are nici o legătură naturală în realitate" (SAUSSURE 1922:101).

Reformulând, putem spune că relația care unește semnificantul cu semnificatul nu poate fi interpretată în termeni de cauzalitate. Este important, însă, să remarcăm că este o relație de necesitate (sau «*presupoziție reciprocă*», cum o va numi Hjelmslev). Aceasta este funcția semiotică și, când are loc, ea definește actul de limbaj. Această concepție despre semnul lingvistic a făcut să fie fondată autonomia limbii, considerată ca formă.

¹⁰⁶SAUSSURE 1922:100

Construcție autonomă și coerentă și, totodată, principiu de clasificare, limba este un sistem a cărui organizare se regăsește în fiecare din elementele sale, după cum și fiecare element nu se află decât în cadrul sistemului. Organizarea limbii – am văzut – nu copie un model preexistent. Ea este originală și, pentru fiecare limbă istorică dată, introduce o clasificare a lumii care nu poate fi justificată în afara respectivei limbi. Considerată, însă, independent de universul semantic cu care este încărcat *codul*, care este limba, funcția de comunicare cere doar existența caracterelor distinctive, necesare analizei în unități a lanțului vorbirii. Alegerea în urma căreia un decupaj în continuumul de imagini acustice este asociat unui decupaj în nebuloasa gândirii este, cum am văzut, arbitrară. Necesară, dar arbitrară. Acest arbitrarie al raportului semnificant/semnificat dezvăluie însă un arbitrarie de profunzime, fundamental: arbitrarul lingvistic. Acesta ține de faptul că limba este un sistem autonom, cu o ordine proprie, ordine pe care și-o impune asupra datelor experienței, atât în domeniul semnificațiilor (de exemplu, mulțimea nuanțelor semantice care constituie un semnificat), cât și în domeniul fonic (de exemplu, mulțimea pronunțiilor posibile care constituie un semnificant). Arbitrarul lingvistic își pune amprenta și pe obiectul comunicării, și pe instrumentul acesteia. Desigur, dacă semnificatul – ca mulțime a nuanțelor semantice – și semnificantul – ca mulțime a pronunțiilor – nu sunt unități naturale, ci sunt decupaje arbitrare operate în două mase amorfe, atunci este de la sine înțeles că unirea lor în semn nu ține, nici ea, de vreo ordine naturală. Nimic din existența lumii reale, așa cum poate fi ea înțeleasă rațional, nu justifică organizarea și funcționarea limbii. Aici, principiile fundamentale sunt arbitrarul și convenția socială. Elementele care au existență prin convenție pot fi unite numai prin convenție, iar rezistența în timp a convenției este asigurată chiar de caracterul arbitrar al alegerii (*"immutabilité du signe"*).

Schimbările în limbă – clamate de comparațiști ca "depravare" a limbii și la care Saussure se referă prin conceptul de *"mutabilité"* – nu pot fi decât rezultatul erodării sub acțiunea timpului.

"Continuitatea în timp a semnelui, legată de alterarea acestuia în timp, este un principiu al semiologiei generale" (SAUSSURE 1922:111).

Așadar, indivizilor nu le este dat să influențeze starea limbii de care se folosesc în comunicare. O spune explicit autorul *Cursului*:

"situată deopotrivă în masa socială și în timp, nimeni nu poate să schimbe nimic în ea [în limbă] și, pe de altă parte, arbitrariul semnelor sale aduce cu sine, teoretic, libertatea de a stabili orice raport între materia fonică și idei. Aceasta înseamnă că cele două elemente unite în semne își păstrează fiecare propria viață într-o proporție necunoscută în altă parte [în alte instituții sociale] [...]" (SAUSSURE 1922:110–111).

Schimbările lingvistice provocate de funcționarea limbajului, adică de utilizarea codului de către subiecți vorbitori pentru nevoi de comunicare, nu privesc organizarea însăși a limbii, bazată pe (și protejată de) arbitrariul lingvistic.

Revenind la ideile de bază prezentate până acum (limba este un *sistem* autonom a cărui funcție fundamentală este funcția de comunicare; limba este o *formă* născută din asocieri arbitrare între segmente din domeniul imaginilor acustice și segmente din domeniul conceptelor), vom arunca o privire asupra soluției saussuriene la problema analizei lingvistice, a delimitărilor unităților lingvistice.

5.6. Semnul lingvistic la Saussure

Dacă limba (o limbă istorică oarecare) se prezintă în orice moment al existenței sale ca o organizare, dacă această organizare nu se datorează decât funcției de comunicare pentru care limba este instrument și dacă această stare de lucruri nu se bazează pe date apriorice ci este o convenție fondată pe arbitrar, atunci elementele limbii nu apar ca niște *date*. Altfel spus, nimic nu distinge în mod evident, în experiența lingvistică, elementele puse în joc de o limbă dată.

După ce am înțeles că sistemul limbii "transpare" în fiecare element al său, care, la rândul-i, nu are existență decât în cadrul sistemului, ne va fi ușor să urmărim analiza în elemente a limbii. "Elementele lingvistice nu au identitate independent de sistem" înseamnă: ceea ce vom numi o *unitate lingvistică* se definește ca o *valoare*, adică un obiect care, pe de o parte, poate fi schimbat cu un obiect de natură diferită și a cărui putere de schimb, pe de altă parte, este condiționată de raporturi fixe dintre ea și obiectele de

aceeași natură. Aici intră în discuție caracterul linear al semnificantului lingvistic¹⁰⁷ și mecanismul de funcționare a limbii, cu prezența simultană a celor două ordine de grupare: solidaritățile sintagmatice și grupurile asociative (paradigmele).

Analiză lingvistică

Pentru determinarea unei unități de limbă dintr-o limbă dată (a *semnului lingvistic*, care este, cum am văzut, o valoare într-un sistem de valori), ea trebuie, întâi degajată din lanțul vorbirii (și aici intră în joc obișnuința de a utiliza acea limbă și atenția), după care unitatea trebuie pusă în raport cu celelalte unități care ar putea-o înlocui în acel punct al sistemului și considerată de asemenea în cadrul organizării de ansamblu a acestuia. Atât partea conceptuală (ideea), cât și partea materială (sunetul) ale unui semn din limbă sunt constituite din raporturi și diferențe.

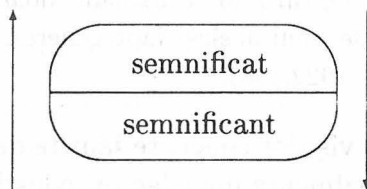
"În limbă, ca în orice sistem semiologic, ceea ce constituie un semn este ceea ce îl distinge [de rest]. Diferența este cea care dă caracterul, precum și valoarea și unitatea" (SAUSSURE 1922:168).

Activitatea aceasta de determinare a semnelor dintr-o limbă (analiza în unități semnificative a limbii) este o activitate foarte complexă, complicată și, cum am mai arătat, indirectă, întrucât trebuie evidențiate deopotrivă și semnele și sistemul care le conferă valoare. În cadrul acestei activități, unde criteriul valabil nu este *asemănarea*, ci *corespondența*, rolul determinant îl are operația de identificare, care are la bază conceptul de identitate funcțională. Identificarea este recunoașterea, în ansamblul limbii, a unui element, unul și mereu același, în multiplele-i utilizări, în contexte și situații diferite, mereu distinct prin raportare la elementele din jur și păstrându-și *valoarea*, acea putere de semnificare care-l constituie și care este strict condiționată de celelalte semne ale limbii, astfel că nu poți surprinde semnul decât plasându-l într-o rețea de relații intralingvistice.

¹⁰⁷ SAUSSURE 1922:103

Valoare, unitate, element concret

Valoarea, am văzut, nu este confundabilă cu semnificația. Ea este *putere de semnificare* și, pentru a face distincția aceasta delicată mai limpede, Saussure recurge la schema pe care o propusese și mai înainte pentru semnificație ¹⁰⁸:

precizând că semnificația nu este altceva decât contra-partida imaginii auditive. Conceptul simbolizează semnificația.

Revenind însă la noțiunea de *valoare*, vom reține că ea există doar în și prin sistem: limba este un sistem de valori generat de punerea în contact a unor decupaje acustice cu tot atâtea decupaje operate în masa nebuloasă a gândirii. Este greu, în aceste condiții, să vorbim despre elementele *concrete* ale limbii. În repetate rânduri ni se atrage atenția în *Curs* că limba este *formă* și că e o greșeală să pornim, în lingvistică, de la supoziția – de altfel involuntară – că ar exista vreo substanță în fenomenul lingvistic. Și, totuși, pentru a analiza un întreg în părțile sale componente, trebuie să existe mai mult decât *negativitate* și *diferență*; trebuie să fie și o existență pozitivă. Acesta este semnul. Alcătuit din unitatea unui semnificat (definit prin ceea ce nu sunt ceilalți semnificați din jur și în compensație cu aceștia) și a unui semnificant (definit în același mod, dar în cadrul unui alt ordin de existențe psihice), semnul lingvistic este un element concret, un segment de limbă cu existență pozitivă.

Spre deosebire de alte instituții semiologice, limba nu oferă observației, dintru început, entități perceptibile și distincte. De aceea, unitatea de limbă va purta amprenta jocului de valori din care este născută,

¹⁰⁸vezi și SAUSSURE 1922:99.

"orice noțiune primordială depinzând direct de ideea pe care ne-o facem despre unitate și chiar confundându-se cu ea" (SAUSSURE 1922:150).

Nevoia de a ne sprijini spiritual, în demersul nostru în spațiul lingvisticii, pe ceva concret ne împinge să trecem de dificultatea care rezidă în faptul că

"și unitatea, și faptul gramatical sunt doar nume diferite pentru aspectele diverse ale unui același fapt general, jocul opozițiilor lingvistice" (SAUSSURE 1922:168).

Gramaticienii oferă lingviștilor concepte făurite de ei, dar nu putem fi siguri că acestea corespund realmente unor factori constitutivi ai sistemului limbii. Aceste concepte servesc în clasificarea faptelor lingvistice, care – din nou! – sunt dependente de o matrice fonică decupată în elemente semnificative, fiind entități cu existență concretă.

Care sunt, deci, unitățile în care s-ar putea împărți lanțul vorbirii?

Saussure menționează *fraza*, ca impusă oarecum de "o teorie destul de răspândită":

"vorbim prin fraze și abia după aceea extragem din ele cuvintele" ·
(SAUSSURE 1922:148)

și se știe clar că analizele îl au în vedere pe Saussure și observațiile sale din *Curs*. Poate că nu sunt necesare trimiteri atât de numeroase, de ordinul sutelor?! Dar fraza, ca segment de discurs, aparține vorbirii și nu limbii. Atunci?!

Trebuie găsit ceea ce stă la baza diviziunii în *cuvinte*. "Cuvântul se impune spiritului ca unitate"¹⁰⁹, deși ridică dificultăți atunci când încercăm să-l definim. Nu este vorba doar de a stabili dacă ceea ce numim *forma de plural* a unui substantiv este *același cuvânt* modalizat cu "plural" sau este *un alt cuvânt* (întrucât atât decupajul fonc, cât și cel conceptual sunt diferite de cele care generează cuvântul considerat ca *formă de singular* (vezi opoziția *cheval/chevaux*, luată ca exemplu). Este vorba și despre (sau mai ales despre) caracterul arbitrar al uniunii care generează semnul. Or, dacă

¹⁰⁹SAUSSURE 1922:154

semnul este *cuvântul*, este imposibil de explicat de ce nu există corespondență biunivocă între cuvintele aparținând unor limbi diferite. Și aceasta, în condițiile în care o caracteristică fundamentală a limbilor istorice este că stau la baza unor construcții perfect traductibile dintr-o limbă în alta.

Cu toate acestea, *cuvântul* acoperă convenabil noțiunea de *unitate* (de importanță capitală în analiză), de *entitate concretă* și de *valoare* (noțiune fundamentală, de la care și în jurul căreia se organizează studiul limbii).

Articularea elementelor limbii

În desfășurarea lanțului vorbirii, în discurs, cuvintele se înlănțuie pe suportul linear care este întinderea, iar combinațiile dintre ele, numite *sintagme*, sunt analizabile în două sau mai multe unități consecutive. Fiecare unitate (cuvânt) evocă, în același timp, spiritului, una, două sau mai multe serii de cuvinte în care ea s-ar putea găsi inclusă conform unui principiu de clasificare sau altuia. Aceste *serii asociative* (paradigme) împreună cu sintagmele (analizate în unități constitutive) dau seamă despre fiecare termen din limbă, scoțând în evidență raporturile care-l leagă de sistem.

"Întotdeauna este vorba despre unități mai mari, compuse din unități mai mici, și unele și celelalte aflându-se într-un raport de solidaritate reciprocă" (SAUSSURE 1922:177).

Limba, în viziunea saussuriană, ar putea fi numită "domeniul articulațiilor"¹¹⁰: fraza, tipul de sintagmă prin excelență, se articulează în sintagme, care se articulează în cuvinte. Saussure refuză să admită, în aceeași ordine de idei, articularea cuvintelor în silabe, întrucât silaba este o secvență sonoră, însă ei nu-i corespunde nimic distinct la nivelul conceptelor. Altfel spus, silaba, ca decupaj sonor, nu corespunde unui decupaj semnificativ la nivelul gândirii¹¹¹.

¹¹⁰ Avem o trimitere intra-textuală, la p.26, unde găsim: "fiecare termen lingvistic este un membru, un *articulus*, unde o idee se fixează într-un sunet și un sunet devine simbolul unei idei."

¹¹¹ În legătură cu această chestiune, clarificările lui André Martinet, cuprinse în două lucrări (a) *La double articulation linguistique*, în *Travaux du Cercle linguistique de Copenhague*, vol.5, 1949, pp.30-37 și b) *Arbitraire linguistique et double articulation*, în *Cahiers*

Apare aici necesitatea de a segmenta lanțul vorbirii, delimitând unitățile, pentru a descoperi semnele minimale. Odată găsite, semnele minimale trebuie comparate cu altele pentru a vedea dacă sunt într-adevăr elementare. Această a doua operație trimite la ansamblul limbii, întrucât se pune problema recunoașterii unui element, unul și mereu același, în contexte și situații diferite (operații de *identificare*). De fapt, se identifică *valoarea* cuvântului (ca semn-tip) în cadrul sistemului limbii, or noțiunea de *valoare* se confundă cu cea de *identitate* (identitate relațională și nu materială), operantă în sistemele semiologice (cum este și limba) în care elementele se mențin reciproc în echilibru, după reguli determinate¹¹². Problema *identității* se regăsește pretutindeni și se confundă parțial cu cea a *identităților și a unităților*. Confuzie, de altfel, fecundă, semnalează Saussure¹¹³.

Delimitarea unei unități – în condițiile în care atât universul fonic (de unde limba își ia semnificații), cât și cel semantic (de unde-și ia semnificații) sunt continue și este imposibil de găsit în aceste universuri frontiere naturale (care să delimiteze zone fonice/semantice) – impune clasificarea ei împreună cu cele care, prin sunet sau prin sens, constituie frontierele sale. Solidaritățile sintagmatice și grupurile asociative dau seamă de organizarea

F. de Saussure, nr.15, 1957, pp.105–116) sunt fundamentale pentru domeniu. O primă *articulare* este cea care lasă să fie recunoscute semnele (cuvintele) distincte într-un enunț; a doua articulare, cea care decupează enunțul într-o suită de sunete individuale distincte nu mai are drept rezultat evidențierea unităților așa-zis semnificante, ci a unor unități ne semnificante, fonemele. Scoțând în relief semnificația funcțională a celor două tipuri de articulări, A. Martinet oferă un instrument științific de stabilire a distincției dintre limbi și celelalte mijloace de comunicare prin semne (unde articularea nu poate trece mai departe de unități minimale semnificante). Criteriul instrumental, care are la bază natura lucrurilor luate în studiu, servește și la distincția între lingvistică și semiologie. Pe de altă parte, stabilirea acestui criteriu operator dezvăluie principiul care asigură prodigioasa capacitate combinatorică a limbajului. Întrucât – arată Martinet – un sistem de semne în care n-ar exista și articularea la nivelul unităților ne semnificante ar trebui să tot adauge, la infinit, semnificanți distincții capabili să asigure distincția între mulțimea de semnificații. Mai mult, e semnalat faptul că, dacă într-un sistem de semne fonice semnificatul distinct ar avea un semnificant distinct, "arbitrariul semnului ar fi în scurt timp sacrificat pe altarul 'expresivității' – după expresia lui Martinet însuși, a cărei concluzie este că "fonemele, produse ale celei de-a doua articulări lingvistice, se dovedesc a fi garanții arbitrariului semnului".

¹¹²SAUSSURE 1922:153–154

¹¹³SAUSSURE 1922:151

internă a fiecărei limbi, constituind totodată un suport în segmentarea lanțului vorbirii și în identificarea unităților în care acesta este articulat. Mai mult, ele "temperează" și "controlează" arbitrariul lingvistic, introducând acea notă de "relativ motivat", prezentă și necesară în orice limbă naturală.

5.7. Concluzii

La Saussure, întâlnim probleme noi puse cu pertinentță, soluții clare la probleme demult frământate și chiar abordarea vizionară a unei științe care urma să apară: semiologia.

Reținem, mai întâi, opțiunea autorului celebrului *Curs* pentru limbă, ca fiind componenta cea mai stabilă a limbajului și, de aceea, recomandabilă pentru a fi obiectul unei științe despre limbaj. Opoziția limbă/vorbire (întregul fiind limbajul) s-a dovedit clarificatoare și fertilă, mai ales cu precizarea autorului că înțelegerea acestei opoziții trebuie să se facă dincolo de nivelul termenilor, la nivelul conceptelor.

Reținem, apoi, că limba este un sistem de semne creat de o comunitate determinată pentru comunicare între indivizi. De aici, caracterul arbitrar al semnului lingvistic și dificultatea segmentării limbii în unități. Semnul, arbitrar și autonom, este semnificativ numai în virtutea diferențelor de sens și de formă care se pot constata între el și alte semne din limbă. Or, semnele neavând nici un contact necesar între ele, diferențele se constată prin asociere de idei combinată cu asociere de sintagme (segmente de discurs, unitare din punct de vedere al sensului). Așa ajungem la ideea, dragă lui Saussure, că existența semnului presupune sistemul: nu se poate vorbi despre termenii dintr-o limbă fără a admite o ordine existentă între ei. Determinarea câmpurilor semantice este simultană cu recunoașterea unităților, iar surprinderea elementului presupune deja integrarea lui în sistem. Pe de altă parte, limba este declarată ca "domeniu al articulărilor". În această formă, născută din uniunea a două ordine diferite (deși, ambele, de natură psihică: imaginea sunetelor și a conceptelor), unde nimic nu este substanță (ni se atrage atenția să nu confundăm imaginile sunetelor cu suportul lor substanțial, fizic – sunetele însele), ceea ce identifică unitățile este valoarea acestora în sistem, care este pur opozitivă și relațională. Pentru a avea, totuși, existențe concrete, entități cu care spiritul să poată opera, se acceptă

ideea că "în materie de limbă, lumea s-a mulțumit întotdeauna să opereze cu unități insuficient definite"¹¹⁴. Așa se face că ar putea fi considerată fraza ca unitate – fiind, cum am văzut, tipul de sintagmă prin excelență – pentru ca apoi ea să fie analizată în cuvinte. Sunt, apoi, preferate cuvintele: acestea,

"fără a acoperi exact definiția unității lingvistice; dau despre aceasta o idee aproximativă care are avantajul de a fi concretă; le vom lua, deci, ca specimene echivalente termenilor reali ai unui sistem sincron" (SAUSSURE 1922:158).

Avem, așadar, limba ca partea cea mai stabilă și mai proprie studiului din tot cea ce este limbajul. Avem limba privită ca o convenție, de pe pozițiile stabilite cumva "avant la lettre" ale științei numite semiologie. Avem, în fine, articularea domeniului limbii în unități care, oricum, nu transcend nivelul frastic. Avem, în concluzie, motive pentru a-l încadra pe Ferdinand de Saussure în clasa *analiză semiotică/nivel frastic* din clasificarea pe care o propunem. "A-l încadra" este însă puțin impropriu, pentru că Saussure are valoarea unui *cap de serie*. Acesta este și motivul pentru care am folosit reprezentativitatea sa și am considerat suficientă prezentarea concepțiilor sale pentru a construi perspectiva semiotic/frastic a prezentei sistematizări.

¹¹⁴SAUSSURE 1922:154

6. Analiza logică la nivel transfrastic: Oswald Ducrot

6.1. Tendințe actuale în lingvistică

Se poate spune că preocupările actuale în lingvistică tind să acorde importanță mai mare chestiunii *sensului* în detrimentul aspectului formal al limbii. Consecința principală este că semantica este văzută ca singura capabilă să permită explicarea unor funcții sintactice (ceea ce sintaxa nu putea rezolva singură) și astfel să devină componentă principală a limbii. Această schimbare aduce cu sine o revizuire a concepțiilor asupra funcționării limbajului, noua poziție axându-se pe statutul pe care îl ocupă noțiuni ca: *enunțarea*; *instanțele enunțative*; *condițiile de enunțare*; *contextul*; *implicit* și *explicit* în limbaj; *presupozițiile*; *referința* și *sensul*; *lexicul*, *fraza*, *enunțul* și *discursul*; *conținutul semantic*, *categoriile*, precum și alte noțiuni ce derivă din acestea. În acest context asistăm și la renașterea unor teorii care-și au perioada de început în epoca antichității și cunosc iarăși gloria în cadrul filosofiei clasice, teorii conform cărora limba este văzută ca *reflectare* sau *descriere* a realității în termeni de *adevăr* și *falsitate*. Apar însă și noi teorii lingvistice a căror principală caracteristică este considerarea, într-o măsură mai mare sau mai mică, a *subiectivității* în limbaj.

Nu trebuie să înțelegem că ar fi vorba de o deplasare a obiectului de studiu, cât mai degrabă de o revizuire a ipotezelor despre limbaj și a perspectivelor din care acesta trebuie studiat. Prin urmare, avem de-a face cu o transcendență a problemelor din cadrul lingvisticii și se observă că există un ecou extrem de important pe care chestiunile din spațiul studiului limbii îl

produc în sânul unor științe precum logica, matematica, filosofia, sociologia, antropologia, psihologia, științe care, la rândul lor, își caută un loc în câmpul lingvisticii.

Plecând de la două concepții despre limbaj – și anume, considerarea funcției semantice și/sau pragmatice a limbajului – putem distinge diferite tendințe în lingvistica actuală; am putea vorbi, între altele, despre *o semantică logică*, *o pragmatică intențională*, *o semantică formală* și *o semantică integrată*, tendințe cu evoluții când paralele, când suprapuse¹¹⁵.

Semantica logică, construită pe o bază verifuncțională, consideră limba ca o descriere a realității. Noțiunile de *sens* și *adevăr* sunt intim legate între ele, prin principiul după care o frază care nu are sens nu are valoare de adevăr. Urmând idei din filosofia clasică, semantica logică acreditează teza conform căreia a specifica sensul unui enunț înseamnă a stabili condițiile în care acel enunț poate fi adevărat sau fals. Este evident că aceasta duce la evaluări în plan extralingvistic; mai exact, este vorba de o evaluare a unei stări de lucruri din realitate, independent de orice act de enunțare. Reapar, dezvoltate, noțiuni deja prezente la Leibniz, ca cea de *lumi posibile* sau cea de *universuri de credință* și ni se propune o *semantică verirelațională*. Întrucât logica verifuncțională nu are drept obiect adevărul Universului, ci adevărul unui model, semantica verirelațională propune ca factorul extralingvistic să fie reprezentat de judecata pe care un locutor competent o formulează asupra relației de adevăr dintre fraze. Noțiunile care constituie fundamentul acestei teorii sunt cele de *adevăr indefinit*, *lumi posibile*, *univers de credință* și *analiticitate* (sau adevăr prin definiție). Cei aparținând acestei tendințe (Frege, Russell, Wittgenstein, Hintikka, Robert Martin) susțin că, în perimetrul semanticii pe care o propun, apar clar *funcția frastică* și *funcția discursivă* a limbajului, dar că se poate delimita domeniul semanticii de cel al pragmaticii, trecând de la frază la enunț.

Paralel cu această concepție fundamental-descriptivă asupra limbajului, se dezvoltă o tendință ce poate fi numită *pragmatică intențională* și care-și are originea în lucrările filosofilor Școlii de la Oxford. Mai întâi, Strawson introduce conceptul de *presupoziție*, încorporând astfel recursul la *implicit* în analiza *explicitului*¹¹⁶.

¹¹⁵cf., între alții, MARTA TORDESILLAS 1994

¹¹⁶cf. DUCROT 1968:cap al II-lea

Lărgind breșa deschisă de Strawson, Austin¹¹⁷ vorbește despre o componentă subiectivă a limbajului, arătând că aspectul declarativ al multor enunțuri nu e decât o mască ce ascunde o funcție fundamentală a limbajului, mult diferită de simpla constatare a unor fapte/stări de lucruri/evenimente, funcție pe care o putem numi *intenționalitate*. Cu aceasta, limba încetează de a mai avea funcție de reprezentare. Autorul descrie sensul unui enunț drept aplicarea unei *forțe ilocuționare* la un *conținut propozițional* și stabilește astfel o limită între obiectiv și subiectiv. Pentru orice enunț, sunt puse în evidență existențe care-și manifestă prezența în proporții variabile: un *act de locuție* (materializat printr-un conținut propozițional), un *act ilocuționar*, care permite, prin rostire, realizarea unei *forțe ilocuționare*¹¹⁸.

Plasându-se între descriptivism și cognitivism, D. Sperber și D. Wilson¹¹⁹ definesc aspectul informativ al limbajului în termenii unui proces de implicație (inferență), idee reluată de Grice¹²⁰, care pune în circulație noțiunea de *implicat* (engl. *implicature*): informația comunicată prin intermediul conținutului implicit. Tot Grice lansează termeni ca *principiu de cooperare* (înțeles drept condiția de bază care guvernează conversația a doi sau mai mulți interlocutori), *maxime conversaționale* (concepute ca principii descriptive care domină comportamentul lingvistic), după cum distinge și între *semnificat natural* (sau al enunțării) și *semnificat nenatural* (sau al conținutului). Pe această bază se face împărțirea *implicațiilor* în două categorii: convenționali (ale căror semnificații sunt asociate unor expresii concrete) și conversaționali (ale căror semnificații reies din uzul limbajului într-un context real, în discurs). Această ultimă clasă constituie un tip special de inferență pragmatică care se bazează pe anumite asumptii contextuale puse în relație cu cooperarea interlocutorilor și pe care le autorii în atenție le numesc *presupoziții*.

O altă tendință, cu manifestare în paralel cu cele descrise până acum, s-ar putea numi *semantică formală* iar ea se caracterizează prin aceea că fundamentează un principiu integrator pentru sintaxă, semantică și pragmatică.

¹¹⁷AUSTIN 1970

¹¹⁸Această *forță ilocuționară* este cea care dă sensul enunțului și o aceeași frază sau structură sintactică e susceptibilă de a primi sensuri diferite, în funcție de context.

¹¹⁹SPERBER 1989

¹²⁰GRICE 1989:269-282

Această tendință e considerată a fi precursora științelor cogniției, iar în cadrul său, limbajul e văzut prin prisma diversității limbilor și nivelurilor de limbă, căutându-se omogenitatea în această impresionantă heterogenitate. Ca teorie a obiectului și a observației, semantica formală se structurează în trei niveluri. În primul nivel, se întâlnesc *reprezentările mentale*, prin care ne reprezentăm realitatea; este așadar o realitate imaginară accesibilă doar prin limbaj. Al doilea nivel conține *textul*, adică ceea ce asigură relația cu nivelul 1. Nivelul al treilea este constituit de un *sistem de reprezentare metalingvistică* și se află în relație cu al doilea. Este alcătuit astfel un instrument metalingvistic pentru reprezentarea fenomenelor textuale printr-un sistem de reguli și operații, încât să se poată da seamă de posibilitatea ca un text să aibă un anume tip de enunț.

Iată-ne ajunși la ceea ce am denumit deja o *semantică integrată* (dar care ar putea fi tot atât de bine numită o *pragmatică integrată*¹²¹). În această tendință se înscriu teoriile care susțin că nu *obiecte* sunt subiacente vorbirii, ci *scenarii*. Caracterul dinamic al limbajului se manifestă prin *puncte de vedere argumentative*, subiacente enunțului. Se generează astfel o dinamică discursivă. Punctul de plecare în dezvoltarea acestei tendințe este afirmarea subiectivității din limbaj, așa cum apare la E. Benveniste¹²². Găsim la p. 260: "Or, noi pretindem că această «subiectivitate», [...], nu este decât emergența în ființă a unei proprietăți fundamentale a limbajului. Este «ego» cine SPUNE «ego» (s.n., D.S.). Aici găsim noi fundamentul «subiectivității», care se determină prin statutul lingvistic al «persoanei».", iar dezvoltări dintre cele mai notabile ale teoriei din acest spațiu aparțin lui J.-C. Anscombe și – să spun oare "mai ales"? – lui Oswald Ducrot.

6.2. "Traectoria" cercetărilor lui Oswald Ducrot

Citim pe dosul paginii de titlu a lucrării *Dire et ne pas dire* o prezentare a autorului, așa cum era posibil să fie prezentat Oswald Ducrot în 1972:

¹²¹ În ultimă analiză, într-o definiție recursivă, pragmatica integrată nu este altceva decât semiotica însăși.

¹²² Cf. BENVENISTE 1966:Tome I,258–266

"... Primele sale lucrări au avut drept obiect istoria lingvisticii, mai ales a lingvisticii structurale. În prezent, cercetările sale privesc esențialmente un domeniu lingvistic încă puțin explorat, semantica. El încearcă, pe de o parte, să integreze acestui domeniu teoria enunțării, care se degajă din filosofia analitică engleză și, pe de altă parte, să instituie o confruntare între limbaj și logică, care să nu fie nici reducerea uneia la cealaltă, nici, mai ales, constatarea unei heterogenități radicale."

"Stagiul" de istoric al lingvisticii și-a pus o benefică amprentă pe tot ce avea să urmeze în activitatea de cercetător a lui Ducrot, mai ales că, așa cum am văzut, în atenția sa a stat cu precădere structuralismul lingvistic. Apar, de altfel, explicit formulate în *Le structuralisme en linguistique*¹²³, câteva idei pe care Ducrot le-a decelat în manifestările de factură structuralistă ale altor lingviști și care se vor regăsi în toate scrierile sale ce tratează despre logică și limbaj. Citim la pagina 102, în lucrarea mai sus menționată: "Cum se întâmplă că limbajul, de fapt, servește la exprimarea – sau la comunicarea – gândirii, se pare că bunul simț ne impune să încercăm a-l înțelege pornind de la aceste funcții, pe care le vom numi cu un termen global «intelectuale»". Iată, deci, «prelucrată», ipostaza limbajului ca mijloc de comunicare. «Prelucrată» va însemna «îmbunătățită», pentru că, din exprimarea redată mai sus, limbajul nu mai apare ca un *cod*, ca un *mijloc* oarecare folosit în transmiterea unor mesaje, ci ca ceva complex, capabil să *redea* ceva la fel de complex: spiritul uman. Mai mult, explică mai apoi autorul, limbajul e capabil să instaureze raporturi între indivizi și acest fapt, departe de a fi o consecință secundară a utilizării limbajului, constituie una dintre funcțiile sale primordiale. Comentând raportul dintre sensul și semnificația unor construcții lingvistice enunțate în anumite circumstanțe și în anumite contexte, Ducrot semnalează faptul că semnificația lor nu poate fi izolată de raporturile pe care ele le instituie între indivizi. O altă idee, legată de combinatorica de factură hjelmsleviană, propune o combinatorică semantică, mai proprie pentru a da seamă de structuralismul lui Hjelmslev, folosind ca bază de plecare capitole din *Sémantique structurale* a lui Greimas¹²⁴. În acest context este readus în discuție conceptul de *presupoziție lingvistică*,

¹²³ DUCROT 1968

¹²⁴ GREIMAS 1966

deja prezentat pe larg în *Dire et ne pas dire*¹²⁵ (și asupra căruia vom reveni) și se reia ideea că limba e mai degrabă *regula* unui joc, *modul de a exista* al participanților la joc, decât jocul însuși. Sau, și una și alta, conform viziunii saussuriene despre limba ca un tot. Aici se înscrie și refuzul lui Ducrot de a accepta opoziția între *sensul enunțului* și *valoarea enunțării*, altfel spus, între *conținutul informativ* și *valoarea argumentativă* a enunțului; sau, în ultimă analiză, între semantică și pragmatică. Filosoful francez nu se arată interesat de concluziile ce s-ar putea extrage – prin raționament – dintr-un enunț oarecare, ci de modul în care poate fi întrebuințat acel enunț într-un discurs argumentativ, înțelegând prin aceasta că înlănțuirea enunțurilor are o origine internă, fiecare din ele conținând o aluzie la o eventuală, posibilă continuare. Revendicată din *Topica* aristoteliciană, teoria argumentativă a lui Oswald Ducrot – pe care acesta o numește "structuralism al discursului ideal"¹²⁶ – prezintă entitățile lingvistice ca extrăgându-și realitatea din discursul în care își au locul (nu ca discurs care le încorporează, ci ca discurs care le impune, le revendică). Parcursul urmărit de Ducrot în cercetarea lingvistică și în filosofia limbajului – parcurs pe care am încercat să-l schițăm mai mult prin însiruirea ideilor directe și a noțiunilor de bază întrebuințate – descrie perspectiva în care s-a plasat cercetătorul pentru a încerca să explice ce este și cum funcționează limbajul natural. Observăm că se distinge o tendință "logicizantă". În *Avant-propos* la cartea *La preuve et le dire. Langage et logique*¹²⁷, autorul distinge trei posibile maniere de a aborda relațiile dintre logică și limbaj: (a) prima, maniera "reducționistă", constă în a considera că vreunul din sistemele logice existente constituie structura profundă a limbilor naturale; (b) a doua manieră presupune compararea realității lingvistice cu sistemele logice, în speranța că această confruntare va da la iveală trăsături ascunse ale limbii; (c) în fine, este vorba de încercarea de a constitui o logică nouă, care să fie mai adecvată fenomenelor de comunicare verbală, altfel spus, căutarea unei *logici a limbajului*¹²⁸.

¹²⁵ DUCROT 1968:cap. al II-lea

¹²⁶ DUCROT 1980c:11

¹²⁷ DUCROT 1973a

¹²⁸ cf. DUCROT 1973a:8

6.3. Logică și limbaj la Oswald Ducrot

Dintre cele trei moduri de a considera relația "logică și limbaj" – între care unul ar fi o reconstrucție într-un limbaj formal a corpusului lingvistic, altul, construirea unui model formalizat care să descrie fenomenele lingvistice cât mai adecvat posibil, iar al treilea, o combinație a primelor două – Ducrot îl propune pe cel din urmă ca cel mai bine adaptat descrierii limbajului, fără însă a neglija pe celelalte. În fond, această a treia perspectivă se bazează pe diferențele existente între modul de a funcționa al rațiunii, explicitat de logică, și cel al activității de discurs, reprodus de gramatici, diferențe mai greu de surprins din cauza asemănărilor între categoriile și schemele cu care operează aceste științe.

"Pentru mine – avea să declare Ducrot – *raționament și argumentare* (s.n.) țin de două ordine complet diferite, ordinul a ceea ce se numește de obicei «logică», și ordinul a ceea ce eu voi numi «discurs» (cf. DUCROT 1980c:10)".

Așadar, studiul argumentării va ține de logica limbajului, acea sumă de determinări interne discursului care fac ca enunțurile dintr-o limbă să-și aibă sensul în însăși enunțarea lor. Cum am mai spus, intră în discuție relațiile dintre enunțurile care pot fi enunțate într-o limbă pentru că *bunul simț* funcționând într-o societate și într-o epocă date le consideră verosimile. Când vorbim de verosimilitate, referirea este extra-lingvistică, întrucât se face apel la auditoriu și la *fapte* din sfera realității. Or, când ne plasăm în orizontul teoriei argumentării, vom considera faptele din cadrul discursului (ceea ce locutorul *dă* ca atare) și nu pe cele din domeniul realului (al realității extra-lingvistice). Faptele din discurs vizează eficacitatea enunțării, nu cunoașterea adevărului, valoarea argumentării depășind-o pe cea informativă. Nu trebuie însă lăsată să stăruie confuzia între proprietățile argumentative ale enunțurilor și strategiile persuasive. Primele sunt ipoteze interne (anumite cuvinte trebuie descrise prin efectul lor argumentativ), iar celelalte sunt ipoteze externe, ținând de observație (experiență). Desigur, forța argumentativă explică efectul persuasiv (aici aflându-se justificarea teoriei argumentării), dar descripția argumentativă (sau, mai degrabă, explicația

argumentativă) presupune acceptarea unei distincții între argumentare și persuasiune.

Se impune aici lămurirea unei probleme de concepte, pentru a evita eventuale confuzii în cele ce urmează. Ducrot preia din gramaticile de tip generativ distincția între *enunț* și *frază*, dar dă celei dintâi o accepțiune diferită: valoarea unui enunț e dată de ceea ce urmează după el, deci *enunț* devine o extensie a noțiunii de *frază*.

"Fraza este – conform convenției terminologice pe care o propune Ducrot – o entitate lingvistică abstractă, pur teoretică, în acest caz o mulțime de cuvinte combinate după regulile sintaxei, mulțime luată în afară de orice situație de discurs". (DUCROT 1980b:7)

Și, imediat, autorul precizează:

"ceea ce produce un locutor, ceea ce aude un auditor nu este o frază, ci un *enunț* anumit al unei fraze."

Mai mult, în timp ce fraza este alcătuită din *segmente materiale* (ea însăși fiind un segment material din care este alcătuit textul), enunțul conține *entități semantice*, iar raportul dintre segmentele materiale și entitățile semantice este foarte indirect.

Originalitatea și transcendența pe care le aduce teoria lui Ducrot în studiile de lingvistică generală constă în a considera că limba este în mod fundamental *graduală* (conceptul de bază al acestei teze fiind *gradualitatea*) și *dinamică* (această caracteristică fiind manifestată prin punctul de vedere argumentativ, subiacent enunțului). Intră în discuție aici observarea înlănțuirilor discursive și mai ales a *operatorilor* și *conectorilor* discursivi, precum și observarea incidenței lor în dinamica discursivă. Astfel, lingvistica devine sursă de strategii ipotetice pentru interpretarea discursului, iar interesul merge către studierea relațiilor dintre entitățile semantice. Dacă distingem între fraze – unități lingvistice din care e alcătuită *limba* – și enunțuri – care, prin înlănțuire, alcătuiesc *discursul* – constatăm apariția a două probleme: pe de o parte, e greu de spus unde se oprește un enunț în cadrul discursului; pe de altă parte, se construiește o nouă noțiune de *frază*, care nu prea are ceva comun cu noțiunea sintactică de *frază*. Teoria argumentării din limbaj se bazează pe ideea că cuvintele, atunci când "pretind" a reprezenta

sau a caracteriza lucrurile, au de fapt o valoare fundamental argumentativă. Cuvintele noastre sunt entități de limbă – deci, realități abstracte – și realizări concrete în discurs. Revenind la opoziția dintre valoarea argumentativă și cea informativă sau descriptivă a limbajului, vom spune că vorbirea are valoare argumentativă atunci când caracterizează obiectul prin aceea că indică posibilitatea (sau imposibilitatea) altor cuvinte de a o face referitor la respectivul obiect. Cu aceasta, discuția ajunge să "intersecteze" domeniul semanticii vericondiționale, unde prin funcția descriptivă a limbajului se înțelege că acesta caracterizează obiectul în sine, independent de orice discurs ulterior real sau virtual asupra respectivului obiect. Altfel spus, o frază poate fi descrisă semantic prin condițiile sale de adevăr. De fapt, când se enunță o frază, se indică faptul că au fost realizate condițiile de adevăr necesare enunțării acelei fraze.

Relația dintre valorile informativă și argumentativă ale unui enunț cunoaște în teoria discursului argumentativ patru niveluri de fundamentare:

- (a) există valori argumentative care se derivă dintr-o valoare informativă (ceea ce permite, de exemplu, explicarea diferenței dintre *puțin* și *un pic* – fr. *peu* vs *un peu*: amândouă expresiile au aceeași valoare informativă, dar nu și aceeași valoare argumentativă);
- (b) valoarea argumentativă nu se derivă niciodată din valoarea informativă;
- (c) valoarea informativă se derivă (uneori) din valoarea argumentativă¹²⁹;
- (d) nu există valoare informativă.

În modul de a concepe textul argumentativ, Ducrot vădește o apropiere de teoria ilocuțiunilor a lui Austin¹³⁰: orice enunț are o funcție interactivă fundamentală; orice enunț este realizarea unui act de limbaj și nu este reprezentativ decât într-o manieră derivată (reprezentarea lumii se derivă din actul de limbaj).

¹²⁹De exemplu, în cazul construcțiilor de tipul "cam (aproape) + exprimarea cantității": "cam (aproape) Q". În descrierea informativă, aceasta înseamnă "mai puțin decât Q". În descrierea argumentativă trebuie imaginat un discurs de forma

E... aproape Q.

E'...Q...

unde E este un argument care face ca E' să aibă concluzia R, vizată și de E și de E'.

¹³⁰cf. AUSTIN 1970

Suntem din nou la intersubiectivitatea semnalată de E. Benveniste (vezi *supra*)? Ori este vorba despre statutul pragmaticii care ar apărea ca limitată la studiul interacțiunilor prezentate cu ajutorul limbajului? Dacă e vorba de acest al doilea caz, Ducrot nu împărtășește nicidecum ideea!

În primul caz, discuția plecând de la analiza pe două coordonate ale enunțului (conținutul său propozițional¹³¹ – forța sa ilocuționară), se pune problema de a stabili natura conținutului propozițional, care, în teoria lui Searle¹³², este informativă (ba chiar e folosit și termenul *veritativ*). Dar Ducrot semnalează faptul că argumentarea este *marcată* în limbă, adică anumite cuvinte au între funcțiile lor lingvistice intrinseci pe aceea de a indica argumentarea din discursul în care sunt utilizate. De exemplu, cuvinte ca: *dar, chiar și, deci, căci, totuși, puțin, un pic* dau conținutului propozițional o natură mai degrabă argumentativă decât informativă și lăasă să se remarce independența valorii argumentative prin raport la cea informativă a discursului (b). Suntem, așadar, în prezența unei pragmatici integrate limbii. Ducrot consideră, am ai spus-o, că activitatea lingvistică este o activitate intențională, încadrabilă în studiile generale despre argumentare. Semanticii vericondiționale – care asimilează sensul unui enunț ansamblului condițiilor sale de adevăr – Ducrot îi opune *semantica intențională* (sau *pragmatica integrată*), care definește sensul unui enunț prin referire la intențiile afișate lingvistic, în mod deschis, de către locutor.

În această viziune, sensul nu se mai definește ca "stare de lucruri", "image mentală" sau "conținut cognitiv" – desigur, de o altă natură, pe un alt plan decât cel al discursului însuși –, ci ca mulțime de continuări discursive accesibile pornind de la respectivul enunț.

Pragmatica integrată (sau semantica intențională sau semantica integrată), după cum reiese, înlocuiește semantica în compartimentările tradiționale ale descrierii lingvistice. De altfel, maniera în care Ducrot respinge pozitivismul este de a nu subscrie la tripartiția metodologică a domeniului lingvistic în niveluri autonome și ierarhizate: sintaxă, semantică, pragmatică. Pragmatica integrată (sau *semantica intențională*, sau *semantica pragmatică*)

¹³¹cf. SEARLE: sensul unui enunț este aplicarea unei forțe ilocuționare pe un conținut propozițional; această forță îi dă un sens spunerii (enunțării) și, astfel, o structură sintactică poate primi diferite sensuri, după context.

¹³²SEARLE 1972

este intrinsecă limbii și opusă pragmaticii externe; este o pragmatică saussuriană, care tratează despre *parole*, adică despre utilizarea unei limbi definite independent de condițiile sale de punere în practică. În fine, dezvoltând teoria *punctului de vedere*, Ducrot pune sub semnul întrebării teoria actelor ilocuționare. Într-un cuplu de enunțuri ca:

(1) P l-a întâlnit pe J

(2) J l-a întâlnit pe P,

comentariul experienței nu poate fi făcut decât păstrând același punct de vedere asupra întâlnirii (conform teoriei empatiei, cel al subiectului), câtă vreme condiția de adevăr e aceeași în (1) și în (2). Este deci necesar ca, pe lângă valoarea ilocuționară a afirmației, să facem loc punctului de vedere, deși acesta nu are nici un fel de raport cu afirmația. Putem spune că cel mai adesea noi nu afirmăm nimic, ci reprezentăm lumea.

6.4. Teoria lui Oswald Ducrot despre argumentarea în limbaj

Desigur, nu urmează să retrăsăm liniile fundamentale ale construcției teoretice a lui Ducrot în domeniul logicii limbajului. Avem în vedere modul în care teoria argumentării în limbaj servește drept argument în favoarea clasificării pe care o propunem. Într-o primă abordare, vom vedea că avem de-a face cu o construcție care se înscrie în intersecția "abordare logică - nivel frastic".

Aflați în câmpul comunicării verbale, este inerentă abordarea chestiunii sensului. Dacă această abordare se face din perspectiva celor deja amintite despre viziunea propusă de Ducrot - comunicăm prin *enunțuri* și nu prin *fraze*; comunicarea lingvistică este marcată de *subiectivitate* și *intenționalitate* -, vom observa că postulatul fundamental al teoriei argumentării s-ar putea exprima astfel: activitatea de argumentare este coextensivă cu activitatea de vorbire (*parole*, în spiritul saussurian); a argumenta înseamnă a vorbi și nu poți vorbi fără să argumentezi.

Pe baza aceasta, *forța argumentativă* a unui enunț este înțeleasă ca fiind *orientarea* acestuia (trădând *intenția* enunțiatorului); altfel spus, *sensul*

acelui enunț. După cum găsim, explicit formulat în *Avant-propos* la cartea *L'argumentation dans la langue*¹³³,

"sensul unui enunț comportă, ca parte integrantă, constitutivă, această formă de influență numită forță argumentativă. Pentru un enunț, a semnifica înseamnă a orienta".

Iată, deci, de unde vine echivalența dintre *forța argumentativă*, *orientare* și *sens*, când este vorba despre un enunț. Iată de ce orice enunț este văzut ca un *argument*¹³⁴. De aici, se pot găsi trei definiții – corespunzătoare – pentru ceea ce ar fi concluzia vizată de un argument: ca expresie a conținutului semantic al frazei, concluzia ar putea fi *o continuare posibilă a frazei P*; concluzia poate fi *ceea ce vizează intenționat P*; ea poate fi însă, pur și simplu, *o concluzie sprijinită de P*. "A vorbi despre valoarea argumentativă a unei fraze – afirma Ducrot¹³⁵ – înseamnă a vorbi despre continuarea pe care acea frază o are în vedere (fr. *envisage*, n.n., D.S.)". Exprimând acest lucru în limbajul curent, am spune că a înțelege pe cineva (a-i înțelege enunțurile) înseamnă a înțelege "unde bate" acel cineva. Ceea ce contează în decelarea intenției locutorului este să înțelegem care este, în structura argumentativă a unui enunț dat, argumentul cel mai "tare", cel care orientează înțelegerea lui. Dar, determinarea aceasta nu are la bază nici o caracteristică naturală a argumentelor, nici una rațională: ea este înlesnită de poziția argumentelor în enunț, deci de o sintaxă-semantică a frazei enunțate, dar o sintaxă-semantică integrând o pragmatică, alta decât cea externă. Vorbim, ~~ășadar~~, despre *conținuturi* și despre *fraze*. În consecință, ne situăm la nivelul ~~frastic~~ al analizei logice. Spunem "analiză logică" pentru că este o analiză a conținutului și nu pentru că *argumentarea din limbaj* s-ar putea confunda cu *argumentarea logică*. Cel puțin nu în cadrul teoriei lui Ducrot¹³⁶. În vreme ce *argumentarea logică* are la bază doar *demonstrația*, *argumentarea din limbaj* nu are nimic de-a face cu aceasta, ea având valori mergând de la prezente și explicare, până la

¹³³ ANSCOMBRE, DUCROT 1983

¹³⁴ *Argument*, adică *enunț*, adică enunțarea unei fraze *P*.

¹³⁵ DUCROT 1980a:11-60

¹³⁶ Facem cuvenita precizare că teoria argumentării în limbaj este dezvoltată, în spațiul francez, de o întreagă școală, în fruntea căreia îl găsim pe Oswald Ducrot și printre reprezentanții căreia se distinge J.C. Anscombe.

justificare sau expresia opoziției. Prima este verifuncțională, cea de-a doua are funcții de orientare dintre cele mai diferite. În cazul celei dintâi, valoarea compusului este dată de valoarea compuşilor; în cazul celei de-a doua, valoarea compusului este dată de orientarea pe care o impune conținutul compuşilor la care se adaugă sensul *conectorilor*.

6.5. Funcțiile conectorilor lingvistici în argumentarea prin limbaj

O privire de ansamblu asupra lucrărilor lui Oswald Ducrot – ca autor unic sau în colaborare – duce la concluzia că argumentarea din limbaj este descrisă într-o teorie care are ca noțiuni centrale pe cea de *conectori argumentativi* (sau pragmatici) și pe cea de *polifonie*.

Spre deosebire de *conectorii logici*, din limbajele formalizate, care operează pe propoziții definite ca suite bine formate de "cuvinte", *conectorii pragmatici* nu leagă cuvinte, ci conținuturi semantice, articulând informațiile și argumentările din enunț și punând informațiile în slujba intenției argumentative globale. Studiind ceea ce va numi "cuvintele discursului" (*mais, d'ailleurs, puisque, décidément*, etc.), Ducrot le surprinde funcționalitatea complexă, arătând că ele au, în același timp, funcție de legătură (pentru conținuturi semantice, cum am mai subliniat) și funcție de orientare. Aceste funcții iau în calcul sensul enunțului, dar și intențiile care cad sub acel enunț.

Din cele de mai sus înțelegem că un conector nu poate fi descris izolat. Întrucât el stabilește o legătură între două entități, trebuie mai întâi determinate acele entități și apoi descris conectorul care le leagă. Pentru aceasta, avem nevoie de *semnificația frazei enunțate*. Or aceasta este suma de "instrucțiuni date celor ce vor trebui să interpreteze enunțul frazei, cerându-le să caute în situația de discurs un anume tip de informație, pe care să o utilizeze într-un anume fel pentru a reconstitui sensul vizat de locutor"¹³⁷. Dar, faptul că ne reprezentăm semnificația ca pe un ansamblu de directive privind modul în care trebuie luată în calcul situația nu implică ideea că semnificația frazei ar determina, pentru un enunț, într-o situație dată, un singur sens. Sensul este, e drept, influențat de structura semantică a frazei,

¹³⁷ DUCROT 1980a:12

dar îi revine interpretului rolul să aleagă, în modul său propriu, din multitudinea de compuși situaționali, pe cei pe care-i va crede relevanți pentru interpretare.

Revenind la conectori și la funcțiile acestora de a articula segmente de discurs – adică ocurențe de fraze gramaticale – vom face remarcă, pe care Ducrot ne-o propune¹³⁸, și anume că elementele pe care le articulează conectorii sunt de natură foarte diferită: propoziții (nu gramaticale, ci acele *entități semantice* despre care am mai vorbit), acte ilocuționare (actul de enunțare și enunțul, împreună, consistă din înfăptuirea unor acte ilocuționare *à propos* de entitățile semantice) și acte de enunțare (acele evenimente pe care semantica lingvistică le descrie drept *realizarea unor fraze*).

6.6. Teoria interpretării la Ducrot

În această situație, nu i se poate atribui unui conector o "valoare" unică. Studiul trebuie deplasat într-un orizont mai generos, în care vom face să intervină nu doar contextul explicit, ci și intențiile inter-locutorilor, judecățile lor implicite asupra situației și atitudinile pe care și le atribuie unii altora prin raport la situație. Ar rezulta o clasificare a ocurențelor fiecărui conector, ceea ce ar constitui punctul de plecare în a demonstra că diversitatea "valorilor" unui conector nu este decât aparentă, ea reducându-se la o diversitate a condițiilor de utilizare¹³⁹. Astfel, se obțin datele pe baza cărora se pot caracteriza conectorii prin natura raporturilor și înălțărilor pe care le introduc și nu prin conținutul a ceea ce îi înconjoară în fraza actualizată prin enunțare. Această transcendere a semnelui, această plasare a funcționării conectorilor pragmatici dincolo de structura sintactică în care apar – adică într-un plan al conținuturilor de gândire – ne îndreptățește să vedem în Oswald Ducrot un reprezentant al orientării logic-transfrastic din clasificarea pe care o propunem. Rezumându-i teoria interpretării construită pe raportul dintre limbă și discurs, spunem că interpretarea unui enunț este găsirea răspunsului la întrebarea "Ce pretinde locutorul că a spus? (sau măcar ce

¹³⁸ DUCROT 1980b:cap.VI

¹³⁹ DUCROT 1980b:94

trebuie el să recunoască a fi spus?)”¹⁴⁰. Pentru a ajunge aici, însă, trebuie să intri în jocul ”*convențiilor conversaționale*” ale lui Grice (în limbajul lui Ducrot, trebuie să construiești o teorie, ipoteză internă, care să explice fenomenele de argumentare deschisă). La baza acestei teorii găsim o *lege generală de decodare*, conținută sub formă de aluzie de chiar fraza gramaticală subiacentă enunțului. Atunci, a interpreta înseamnă a atribui frazelor o orientare argumentativă, calculabilă după reguli explicite, făcând în așa fel încât orientările frazelor să permită a se prevedea care sunt/pot fi valorile argumentative deschise ale enunțurilor lor. Cu această teorie, nu mai suntem ”prinși” în clasică tripartiție a semioticii, pe nivelul semanticii pur și simplu; ne găsim în câmpul unei semantici integrate în care se pot stabili propoziții precum ”o anumită descriere a frazelor unei limbi antrenează o anumită interpretare a enunțurilor lor reale sau virtuale”¹⁴¹. În concluzie, remarcăm din nou aici existența a două tipuri de ipoteze: (i) *externe* (legate de observarea faptelor) și (ii) *interne* (legate de mecanismele construite în vederea simulării).

Oricărui discurs putem face să-i corespundă una sau mai multe interpretări. Pentru a spune ”acest discurs înseamnă x ”, trebuie să știm că x este o entitate exprimată în discurs, dar care nu este ea însăși un discurs. De aici, înțelegem că a interpreta un discurs D înseamnă a găsi un x despre care să putem susține – sprijinindu-ne pe totalitatea materialului lingvistic al discursului D și pe situația de discurs – că D înseamnă x .

Explicarea interpretării unui discurs D are trei faze succesive: (1) determinarea materialului lingvistic al lui D (cuvinte, relații sintactice); (2) determinarea *semnificației* acestui material, altfel spus, atribuirea unei valori semantice materialului lingvistic, luat *in sine*, independent de situația de discurs; (3) punerea în acțiune a semnificației în interiorul situației de discurs pentru a produce, prin această interacțiune, interpretarea lui D , adică determinarea sensului¹⁴².

Avem de-a face cu trei componente – sintaxă, semantică lingvistică și

¹⁴⁰ DUCROT 1980b:28

¹⁴¹ DUCROT 1980b:31

¹⁴² N.B. – Ținând seama că pot fi determinate mai multe semnificații pentru un același discurs, vom trage concluzia că trebuie, după caz, acceptat faptul că pot fi determinate mai multe sensuri prin interacțiunea dintre aceeași situație și diferitele semnificații.

semantică situațională – din punctul de vedere al *descrierii semantice* și nu din punctul de vedere al modului în care procedează subiecții vorbitori, ca utilizatori ai discursului. Legat de această precizare se impune o dublă remarcă: noțiunea de *situație de discurs* nu reprezintă totalitatea elementelor care alcătuiesc situația reală în care se află interlocutorii, semnificația însăși a materialului lingvistic fiind cea care indică ceea ce este pertinent în cadrul situației pentru interpretarea discursului.

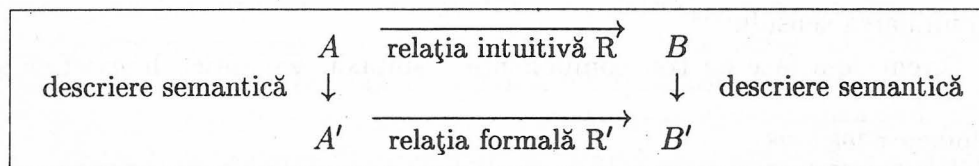
Se constată că ipotezele interne apar din necesitatea de a segmenta discursul, în cadrul analizei, de a-l decupa într-o serie de segmente (enunțuri) a căror reuniune va trebui să conducă la interpretarea sa.

La Ducrot, descrierea semantică se propune a fi făcută pe modele structuraliste, preluate de la Saussure¹⁴³, conform cărora aceasta este o traducere într-un limbaj universal (L') – care funcționează ca metalimbaj – a enunțurilor dintr-un limbaj dat (L), la care se adaugă indicarea pentru fiecare ocurență a unui enunț a relațiilor paradigmatică și sintagmatice pe care acesta le are în cadrul discursului analizat și care-i dau *valoarea*. Din rațiuni de economie internă a teoriei, Ducrot propune ca metalimbajul L' să se constituie după nevoile fiecărei limbi descrise, pe măsură ce avansează cercetarea. Într-o primă viziune, am avea de-a face cu o schemă de tipul:

Fie A, B două enunțuri din limbajul L

Fie A', B' traducerile lui A și, respectiv, B , în metalimbajul formalizat L' .

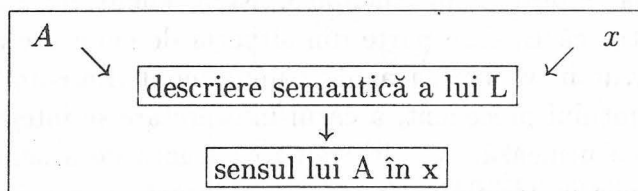
Avem atunci posibilitatea de a face o interpretare a discursului A, B din L prin formalizare în L' , în urma descrierii semantice¹⁴⁴.

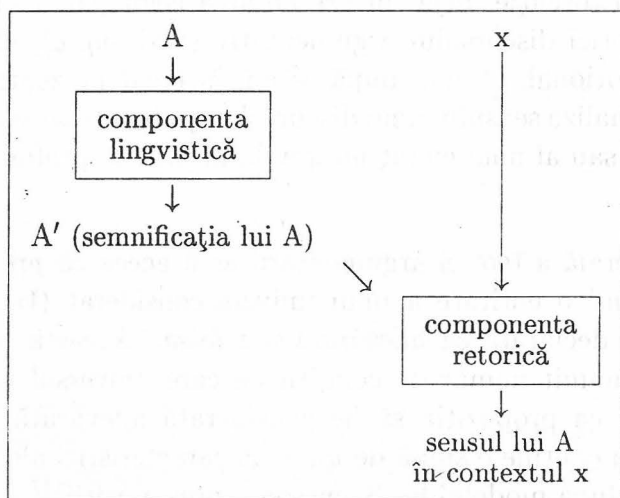
¹⁴³cf. DUCROT 1968

¹⁴⁴cf. DUCROT 1968:109.

Schema simplă a unei descrieri semantice a unui enunț A, din limbajul L, enunțat în situația x ar fi¹⁴⁵:

Ținând seama de faptul că semnificația este independentă de context, putem considera cele din dreptunghiul de mai sus structurate distinct în jurul a două componente: o componentă lingvistică și una retorică: prima ar fi cea care atribuie o semnificație lui A (A' =semnificația lui A); componentei retorice i-ar reveni să extragă sensul efectiv al lui A în x, bazându-se pe semnificația A' și pe circumstanțele x.

Pentru evitarea heterogenității, Ducrot propune analiza completă a discursului după componentele amintite anterior: cea sintactică, cea de semantică lingvistică și cea de semantică situațională (sau retorică).

¹⁴⁵cf. DUCROT 1968:109.

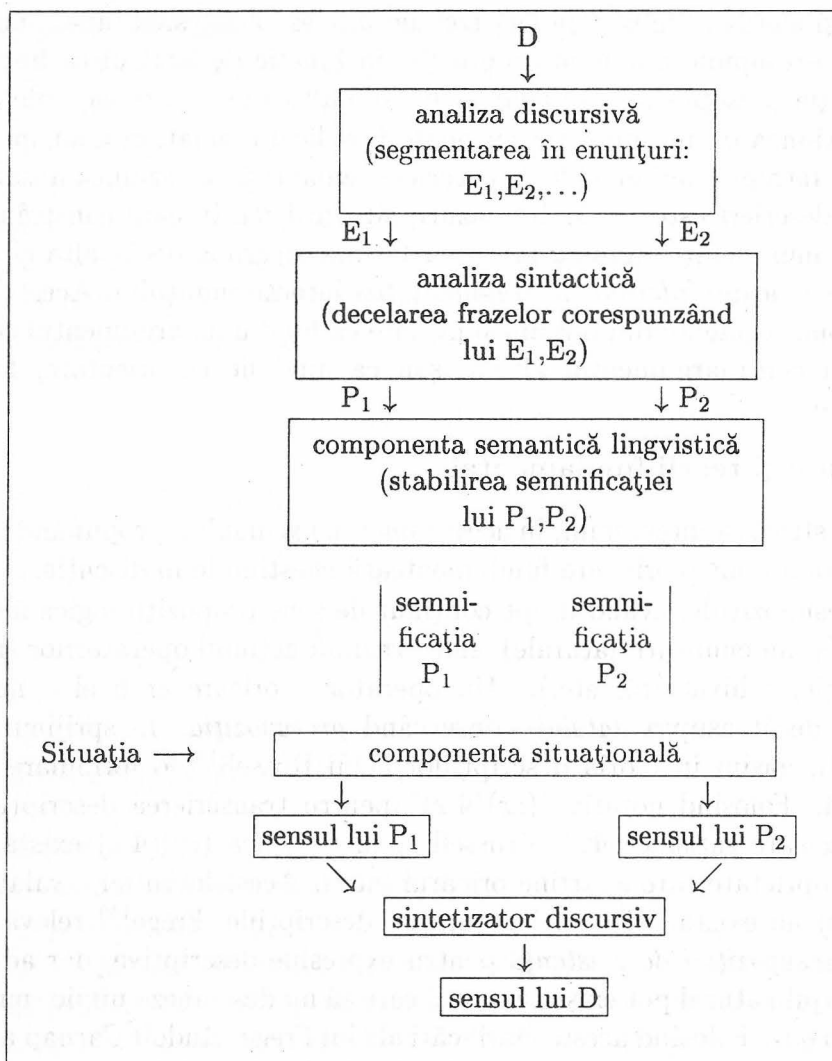
Ținând cont de accețiunea noțiunii de frază așa cum este ea sugerată la Ducrot (ca material lingvistic subiacent fiecărui enunț), s-ar putea dezvolta următoarea schemă de analiză a sensului unui discurs *D*, din care nu se înțelege, însă, faptul că în calculul sensului enunțului *E*₂ intră și sensul lui *E*₁, pentru că *E*₁ face parte din situația de enunțare a lui *E*₂. Trebuie, așadar, avut în vedere că analiza unui enunț dintr-un discurs obligă la relectura enunțului precedent, a cărui interpretare se integrează în interpretarea celui ce urmează. O altă remarcă legată de schema de mai sus vizează chestiunea materialului lingvistic subiacent enunțurilor din discurs. Considerând că segmentarea unui discurs într-o serie de enunțuri se face conform unităților comunicative¹⁴⁶, se pune problema dacă schema presupune că enunțurile realizează tipurile de fraze din limbaj. Pentru a găsi o soluție, două strategii sunt posibile: fie să considerăm că, în general, decuparea discursului în enunțuri se fondează pe tipurile de fraze prestabilite în limbaj; fie să încercăm să "descoperim" o frază dedesubtul fiecărui enunț, în acest caz, frazele din segmentarea operată nefiind asemănătoare cu frazele gramaticale.

Am adus în discuție, deja, în prezentarea celor patru niveluri de fundamentare a teoriei discursului argumentativ (vezi *supra*), chestiunea conținutului propozițional. Acum, după ce am încercat prezentarea teoriei lui Ducrot despre analiza sensului unui discurs dat, putem trage concluzia că sensul unui discurs sau al unui enunț nu are, la nivelul de profunzime, conținut propozițional.

O idee generală a teoriei argumentării ar fi aceea că *propoziția* trebuie acceptată ca fiind o entitate a unui univers considerat (*U*), în raport cu care ea poate fi declarată ca *adevărată* sau *falsă*. Aceasta înseamnă că se presupune un anumit număr de condiții pe care universul *U* trebuie să le satisfacă pentru ca propoziția să fie considerată adevărată și, pe de altă parte, propoziția conține o sumă de *aluzii* la caracteristici ale universului *U*, aluzii numite – după modelul lui Strawson – *presupoziții*¹⁴⁷.

¹⁴⁶cf. DUCROT 1968:cap.I

¹⁴⁷cf DUCROT 1968:cap. al II-lea

Presupoziția este un act de vorbire care se deosebește de celelalte acte de vorbire prin aceea că nu se adaugă din exterior structurii lingvistice, ci este implicată în organizarea internă a enunțului și, mai ales, prin faptul că ea nu afectează decît o parte a conținutului semantic. Spre deosebire de celelalte acte de vorbire, care pot fi descrise în cadrul descrierii lingvistice a enunțului și care iau drept obiect tot restul acestuia, presupozitia apare doar ca o condiție a locutorului, ca putere juridică dată locutorului asupra destinatarului în cadrul aceluia cod de raporturi inter umane înscris în chiar

lexicul și sintaxa limbii. De aici trebuie înțeles că folosirea unei anume exprimări presupune o anume propoziție, în funcție de instituirea lingvistică. Propoziția presupusă poate apărea, într-un alt enunț, cu trăsăturile *datului*.

Noțiunea de presuposiție nu poate fi aplicată izolat, ci doar în interiorul unei întreprinderi globale de descriere semantică. Coeziunea ansamblului acestei descrieri este, în multe cazuri, singurul motiv care constrânge la a atribui unui enunț o anume presuposiție mai degrabă decât alta și această coeziune vine din *înlănțuirile argumentative* interne enunțului. Acestea există când două segmente din discurs sunt date ca fiind unul argumentul celuilalt, ori unul contraargumentul altuia, sau ca fiind fie co-orientate, fie anti-orientate.

Concepte și teorii fundamentale

Nu strică să intervenim, în acest punct al excursului, propunând trecerea în revistă a unor teorii care fundamentează chestiunile în discuție.

Presuposițiile, având drept conținut de sens propoziții logice metalingvistice (și nu enunțuri naturale), sunt în afara acțiunii operatorilor (negație, implicație, echivalență, etc.). Un operator – oricare ar fi el – nu poate acționa decât asupra *datului*, conservând *presuposiția*. În sprijinul acestei afirmații, găsim în teoria descripțiilor a lui Russell¹⁴⁸ o formulare extrem de clară. Folosind notația " $(\iota x)(\Phi x)$ " pentru transcrierea descriției "termenul x care satisface Φx ", Russell spune: "Dacă $(\iota x)(\Phi x)$ există, el are orice proprietate care aparține oricărui lucru. Acest lucru nu e valabil când $(\iota x)(\Phi x)$ nu există." Tot în legătură cu descripțiile, Frege¹⁴⁹ relevă necesitatea *presuposiției de existență* pentru expresiile descriptive, dar admite că în limbajul natural pot exista expresii care să nu desemneze nimic (nu au nici un *descript*). Folosind aceste clarificări ale lui Frege, Rudolf Carnap a propus "metoda lui Frege pentru descripții", aplicabilă la interceptarea descripțiilor individuale în cazuri de neunicitate și care ar consta în alegerea o dată pentru totdeauna a unui individ, care este luat ca descript pentru orice asemenea cazuri¹⁵⁰. Pentru cazul comun tuturor descripțiilor care nu satisfac condiția de unicitate, descriptul se notează cu a^* , iar formularea regulii ar fi: *sau*

¹⁴⁸ WHITEHEAD 1925:vol. 1, 173–186

¹⁴⁹ FREGE 1966:54–79

¹⁵⁰ BALAIȘ 1986:13–25

există un individ y astfel încât y este singurul individ pentru care ...y... și ...x...; sau nu există un astfel de individ și ...a....* Prin aceasta se asigură presupuziția de existență pentru descripții și, mai mult, se asigură un sens descripției, chiar dacă descriptul nu există (ceea ce nu se întâmplă în cazul numelor, dacă acestea nu denumesc un lucru care există). Acceptarea presupuzițiilor este condiția recunoașterii valorii de adevăr a întregului enunț. Pentru a demonstra, de exemplu, ceva de forma A deci A', ne sprijinim pe un principiu, numit *garant*, care permite, de exemplu, în cazul unei condiționări suficient necesare, să concluzionăm A' pornind de la A. Aceasta s-ar putea scrie:

$$A \text{ (și } A \rightarrow A') \text{ deci } A'$$

sau
$$[(A \rightarrow A') \ \& \ A] \supset A'$$

sau
$$\frac{A \rightarrow A'}{A} A'$$

6.7. Teoria toposurilor

Să încercăm acum să explicăm ce sunt toposurile în discursul argumentativ, din perspectiva propusă de Ducrot.

Garanții sunt referenți de inferență, ei sunt *toposurile*, acele principii prezentate ca admise, ca împărtășite de colectivitate în cadrul căreia are loc o argumentare discursivă. Chestiunea nu mai este privită prin prisma concepției binare – în termeni de adevărat și fals – ci prin prisma unor anume viziuni asupra realității. Teoria toposurilor distinge trei niveluri în domeniul observabilului: (i) fenomenul (ceea ce observăm în jurul nostru); (ii) faptele (ipoteze externe) și (iii) teoria (ipoteze interne). Ducrot știe că nu explicăm (iii) fenomenele (i), ci faptele (ii) și atunci actele ilocuționare nu sunt înțelese în maniera lui Austin¹⁵¹, ca introducând obligații față de destinatar, fiind acte fondate pe extralingvistic; actele ilocuționare au doar *pretenția* de a crea obligații, ceea ce implică faptul că locutorul se *prezintă* ca abilitat să

¹⁵¹ AUSTIN 1970

o facă (situație foarte diferită de cea în care el este efectiv și socialmente recunoscut ca atare). *Fenomenele* sunt observații făcute cu ajutorul unor ipoteze care există în automatismele de gândire¹⁵². Faptele sunt construite pe baza fenomenelor (și fiecare fapt trebuie susținut de un fenomen), grație propriilor ipoteze din teoria explicativă. Vom înțelege, așadar, de ce, de pildă, asteriscul (vezi *supra*) la Ducrot se va găsi situat la nivelul faptelor, și nu al fenomenelor.

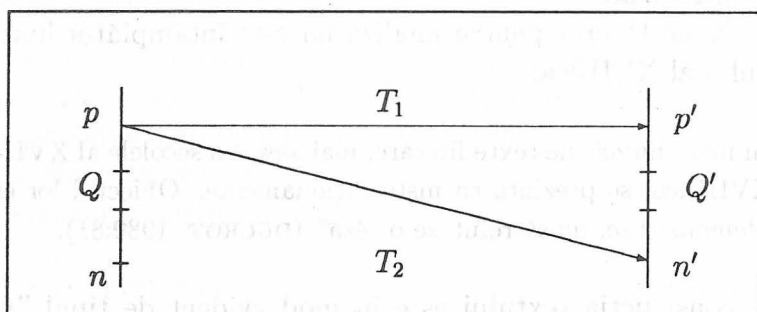
În teoria toposurilor, limbajul apare cu două trăsături fundamentale: el e dinamic și gradual. Caracterul dinamic se manifestă prin punctele de vedere argumentative, subiacente enunțării. Apare clar funcția argumentativă a limbajului din observarea înlănțuirilor argumentative discursive și mai ales din observarea operatorilor și conectorilor argumentativi. În acest cadru teoretic, *toposul* ar fi un mod de a vedea lucrurile, o percepere argumentativă a realității, situându-se în afara oricărei judecăți de valoare de adevăr. Grație toposurilor avem posibilitatea de a *crea* o realitate și putem să o descriem, pornind de la un anumit număr de discursuri posibile despre ea. Gradualitatea toposurilor – legată de relația dintre predicate definite independent și graduale, la rândul lor – permite orientarea către concluzia vizată. Aici intră în discuție și faptul că, în cazul unor toposuri, condițiile de aplicare au forma unui prag, în sensul că, după un anumit grad, evoluția în același sens pe scara argumentativă antrenează ieșirea în afara zonei de aplicabilitate. De exemplu, o evoluție în sens negativ pe scara lui "e cald" va duce la un punct după care nu mai poate fi acceptat enunțul "e cald". Un topos în discurs poate sta ca *garant* pentru mai multe înlănțuri argumentative. Această idee intuitivă antrenează pe aceea că, atunci când există o înlănțuire argumentativă discursivă, se convoacă un topos sub una din cele două forme topice pe care le poate avea și care sunt contrare, în sensul că în cadrul lor acționează *forțe topice*¹⁵³ reciproce. Considerând, de exemplu, două predicate Q și Q' , se constată că două toposuri sunt posibile:

T_1 : Q este favorabil lui Q' ; T_2 : Q este defavorabil lui Q' ;

¹⁵²H. Laborit, în *La nouvelle grille*, Lafont, Paris, 1974 (cf. J.B. Grize, *Logique et langage*, p.45), definește automatismele de gândire ca fiind constituite de ansamblul judecăților de valoare și al prejudecăților unei societăți și ale unei epoci.

¹⁵³Forța topică trebuie înțeleasă ca forța internă unui topos care asociază sensul de evoluție graduală a unui predicat, prin implicație, cu sensul de evoluție graduală a altui predicat.

or, fiecare predicat este gradual, adică în cadrul lui putem evolua gradat în sens pozitiv sau negativ. Revenind la toposurile în discuție, vom spune că T_1 asociază *sensuri de evoluție*¹⁵⁴ de același semn (p și p' , respectiv n și n'), iar T_2 asociază sensuri de evoluție opuse (p și n' , respectiv n și p').

Un punct asupra căruia insistă Ducrot în scrierile sale legate de teoria argumentării în discurs este pericolul de a comite eroarea care constă în apropierea dintre *înlănțuirea argumentativă discursivă* și *inferența logică*, pornind de la faptul că în ambele cazuri este vorba de "a trage o concluzie" sau de a-l obliga pe interlocutor să admită o concluzie. De fapt, atrage atenția Ducrot, când spunem că în ambele cazuri se întâmplă că "*dacă o situație S, aparținând unui tip Q, este realizată, se poate concluziona că o situație S' a unui tip Q' este sau va fi realizată*", trebuie să ținem seama că Q și Q' sunt scări argumentative gradate și nu mulțimi logice. Se detașează de aici ideea că, într-o înlănțuire argumentativă, argumentarea se poate defini independent de concluzie și că ea nu este doar de tipul "A deci C", întrucât tot reprezentative sunt și cele de tipul "A totuși C" sau "A dar C". Toposul nu este un principiu de trecere de la premise către o concluzie, ci poate fi înțeles ca un "rezumat" al discursului.

Propunem, în continuare, urmărirea încercării de sistematizare pe care Ducrot o face în *Anexa 4* de la *Les Echelles Argumentatives* (Paris, Minuit, 1980, pp. 81–96). Textul reia capitolul XI, *Montesquieu et l'esclavage* (II) din O. Ducrot, *La preuve et le dire. Langage et logique* (Mame, 1973). Vom regăsi aici principalele linii ale teoriei filosofului francez, așa cum le-am prezentat în rândurile de mai sus. Suntem dinaintea analizei detaliate a unui text de

¹⁵⁴În traducere literală, ar fi *ordine*

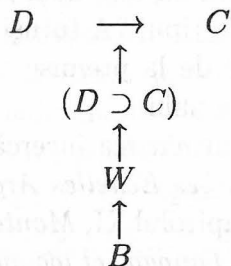
Montesquieu (din *L'Esprit des lois*), text în care este refutat unul dintre argumentele avansate de juriștii romani în favoarea sclavagismului. Nu este lipsit de interes să menționăm și faptul că textul a stârnit critica vehementă a unor lingviști și a fost amendat ("ameliorat") de logicieni, în ceea ce privește prezentarea formalizată¹⁵⁵.

Textul ales de Ducrot pentru analiză nu este întâmplător luat din literatura secolului al XVII-lea:

"un mare număr de texte literare, mai ales din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, se prezintă ca niște raționamente. Obiectul lor este, fie să demonstreze, fie să refuteze o teză" (DUCROT, 1980:81).

Așadar, construcția textului este în mod evident de tipul "premise – demers argumentativ – concluzii". Supus analizei logice, el va lăsa să se vadă ce rezultă din confruntarea dintre demersul argumentativ subiacent unui text și diversele moduri de raționament formalizat din logică. Pentru ca analiza logică să poată fi urmărită cu ușurință, a fost scos din text tot ceea ce ține de convingere și persuadare, adică efectele stilistice necesare pentru a asigura eficacitatea discursului. Desigur, această măsură indică drept necesară efectuarea, în complementaritate, a unor studii de stilistică, retorică etc.

Prezentarea textului și a încodării acestuia nu comportă noutăți față de, să zicem, o descriere formalizată de frază. O secvență argumentativă de discurs se poate traduce în limbajul formalizat al silogisticii urmând schema:

unde concluzia C este adevărată numai dacă:

¹⁵⁵cf. DUCROT, 1980c:81, nota 1

- D este condiție suficientă pentru C (cu D se notează *datele*)
- W este adevărată (cu W se notează *justificarea*)
- B este, cu adevărat, un suport ontologic al aplicabilității lui W (cu B se notează *rațiunea, temeiul*)

Ne vom opri, așa cum propune Ducrot, la un singur caz din cele trei în care avem de-a face cu sclavagismul, conform textului lui Montesquieu, și anume la prizonierii de război păstrați ca sclavi de către învingători. Iată textele din Montesquieu:

Raționamentul juriștilor:

"Nu s-ar crede nicicând că mila a fost cea care a instituit sclavagismul și că, pentru aceasta, ea a acționat în trei moduri.

Dreptul oamenilor a vrut ca prizonierii să fie sclavi, pentru ca să nu fie uciși (...)

Nu este adevărat că ar fi permis să ucizi în război altminteri decât în caz de necesitate; dar, de îndată ce un om l-a făcut sclav pe un altul, nu se poate spune despre el că s-ar fi găsit în nevoia de a-l ucide, întrucât nu a făcut-o. Singurul drept pe care-l poate da războiul asupra captivilor este de a avea grijă de ei pentru ca să nu mai poată face rău. Omuciderile făcute cu sânge rece de către soldați și după focul luptei sunt respinse de toate națiunile lumii."

Refutarea lui Montesquieu:

"(a) Nu este adevărat că ar fi permis să ucizi în război altfel decât în caz de necesitate.

(b) Dar, de îndată ce un om l-a făcut pe un altul sclav, nu poți spune că s-ar fi găsit în necesitatea de a-l ucide, de vreme ce nu a făcut-o.

(c) Singurul drept pe care îl poate da războiul asupra captivilor este de a avea atâta grijă de persoana lor încât să nu mai poată face rău.

(d) Omuciderilor făcute cu sânge rece de către soldați și după focul luptei sunt respinse de toate națiunile lumii."

În acest caz, teza care exprimă poziția sclavagistă poate fi: "mila este cea care a instituit sclavagismul". Această teză a juriștilor romani poate fi exprimată prin formula

$$E_{xyt} \Rightarrow P_{xyt}$$

unde E și P stau pentru sclavagism (fr. *esclavage*) și, respectiv, milă (fr. *pitié*), în vreme ce x și y sunt personajele angajate, iar t este momentul în care se produce punerea în stare de sclavie a lui y de către x .

Demersul analitic devine și mai interesant când sunt luate în discuție ipotezele implicite ale juriștilor.

Ai dreptul de a ucide prizonierii ($PR_{xyt} \Rightarrow DT_{xyt}$, în notația lui Ducrot¹⁵⁶ și *a nu ucide pe cineva pe care ai dreptul de a-l ucide înseamnă a face un act de milă* ($(DT_{xyt} \wedge \sim T_{xyt}) \Rightarrow P_{xyt}$, în notația lui Ducrot) sunt ipotezele implicite care fac valid raționamentul juriștilor. Acest raționament face trecerea de la ideea "sclavii sunt prizonierii pe care nu i-am ucis" la ideea "Sclavii își datorează condiția milei pe care am avut-o pentru ei".

Refutarea poziției sclavagiste de către Montesquieu nu poartă asupra propozițiilor din raționamentul juriștilor, ci asupra ipotezelor implicite, ca etape intermediare ale raționamentului sclavagist. Se poate astfel înțelege unitatea textului și se poate, reconstituind demersul pro-sclavagist, înțelege cum de răspunsul lui Montesquieu constituie o refutare a tezei aceluia demers.

În concluzie, Ducrot reamintește faptul că, în analiză, s-a simplificat mult textul, neglijând elementele care nu aveau de-a face cu argumentarea urmărită. Justificarea demersului trebuie prezentată în raport cu economia de ansamblu a textului și nu la nivelul frazelor. Or, înțelegerea discursului, raționamentul, "de îndată ce are drept suport limbajul, trece cu mult

¹⁵⁶În ipoteza lui Ducrot, textul lui se articulează în jurul a șase relații a căror reprezentare simbolică este:

x îl ucide pe y în momentul t	T_{xyt}
x este nevoit să-l ucidă pe y în momentul t	NT_{xyt}
x are dreptul de a-l ucide pe y în momentul t	DT_{xyt}
lui x îi este milă de y în momentul t	P_{xyt}
x l-a făcut prizonier pe y înainte de momentul t	PR_{xyt}
x îl face sclav pe y în momentul t	E_{xyt}

dincolo de imaginea ideală a demonstrației”, spuneau Denis Apothéloz și Jean-Blaise Grise. Reconstituirea demonstrației se poate realiza doar de la nivelul textului, ne spune Ducrot, adăugând ipotezele implicite, ca pe niște segmente lipsă din șirul de propoziții gramaticale din text. Sensul se găsește la nivelul transfrastic, la nivelul textului, și nu este rezultatul însumării sensului fiecărei propoziții ce alcătuiește textul. Dimpotrivă, asumând sensul textului și alegând ipotezele implicite de lucru convenabile pentru coerența raționamentului, se poate afla sensul frazelor din text.

Dacă, în cadrul operației de analiză logică făcută pe un text, se constată inadvertențe în corespondența dintre schema argumentativă a celui text și structura de raționament căreia îi aparține, explicația trebuie căutată în faptul că există situații discursive în care gândirea umană depășește cadrele analiticității. Atunci, modalitatea de a aduce dinaintea spiritului operațiile de ordin logic prin care se fundamentează argumentarea desfășurată în perimetrul limbajului natural este așezată în sfera în care interferează cele trei planuri care asigură integralitatea discursului argumentativ: sintacticul, semanticul și pragmaticul. Aici, textul este un tot, cu un înțeles, iar analiza lui este posibilă în lumina unor ipoteze implicite.

6.8. Concluzii

Se pare că semantica secolului nostru joacă – după o expresie a lui Jean Claude Anscombe – pe Aristotel contra lui Aristotel, pe cel din *Analitica* contra celui din *Topica*. Pentru Aristotel, logica (ceea ce el avea să numească ”analitica” înainte de a-i spune chiar ”logica”) nu era un obiect al cunoașterii, ci un instrument (”organon”) pentru studiul diferitelor ramuri ale științei. Dar chiar la Aristotel logica avea să devină o ramură a științei vizând: (a) noțiunea de adevăr; (b) codificarea propozițiilor pe care le putem considera adevăruri logice; (c) aplicarea punctelor precedente pentru a testa validitatea unor raționamente, mai ales în științe. Se vede, deja, profilându-se ceea ce va fi studiul limbii, în măsura în care acesta trimite la o tratare în termeni de valori de adevăr. Pe de altă parte, în *Topica*, Aristotel tratează tocmai despre raționarea în limbaj natural, arătând că aceasta nu e de natură analitică, ci topică.

Ceea ce ne-a interesat, însă, în prezenta lucrare, au fost teoriile despre sens

care să îmbine reducționismul de tip logic cu metodele simulării și care să admită, în principiu, că nici propozițiile nu au un sens literal, nici cuvintele nu sunt constante semantice. La această mare întretăiere de tendințe, de idei și de teorii, se află creația lui Oswald Ducrot. Găsim la el și o fericită confluență de curenți de sorginte diversă: Școala de la Oxford, gramaticile generative ale lui Chomsky, structuralismul de tip saussurian...

Am încercat să prezentăm contribuțiile lui Ducrot la studiul relației "logică și limbaj", începând cu argumentarea în limbaj și sfârșind cu teoria toposurilor. Am exclus cu bună știință prezentarea construcțiilor formalizate care servesc la analiza unor texte și care exemplifică, prin contrast, textul a două cărți semnate de Ducrot: *Les échelles argumentatives* și *La preuve et le dire*. Am făcut-o, pe de o parte, pentru că schemele de analiză sunt deja clar prezentate în chiar cele două lucrări și, pe de altă parte, pentru că argumentarea din limbaj presupune capacitatea vorbitorilor de a construi discursul prin aplicarea unei operații care poate fi analizată în maniera expansiunii russeliene, dar care pare a fi opusul acesteia.

Ar fi, poate, util să includem teoria toposurilor într-o teorie mai vastă, cea a *stereotipurilor*¹⁵⁷, în care sensul nu e văzut ca o stare mintală și în care se consideră că semnificația lexicală nu poate furniza condițiile necesare și suficiente pentru a identifica referentul unui nume sau al unui grup nominal. Altfel spus, se refuză cognitivismul și ipoteza după care semnificația ar fi o conjuncție a unui număr finit de trăsături lexicale.

În plus față de teoria stereotipurilor, cea a toposurilor, am văzut, postulează faptul că sensul unui cuvânt este un fascicul deschis de relații graduale care îl leagă de alte cuvinte. Cât despre proprietățile frazelor care compun un *stereotip*, se observă că acestea pot fi calificate drept generice.

În final, aș aprecia că șansa celui care se apleacă asupra creației științifice a lui Oswald Ducrot rezidă în aceea că e ținut la curent cu o mulțime variată și complexă de dezvoltări în științele limbajului, în logică și în filosofie și că are acces la unele dintre cele mai credibile teorii în aceste domenii: ale lui Ducrot însuși.

¹⁵⁷ Un stereotip este o suită deschisă (ne-finită) de proprietăți lingvistice atașate unui nume și care compun semnificația aceluiași nume; de aici, sensul unui cuvânt este alcătuit din relațiile privilegiate pe care acesta le întreține cu anumite fraze din limbă; stereotipul constrânge la anumite continuări în discurs.

7. Analiza semiotică la nivel transfrastic

7.1. Surse și evoluții ale semioticii

În a doua jumătate a secolului nostru și mai ales în deceniul șase, în plin avânt al structuralismului – dar și la limita poststructuralismului –, asistăm la o reluare a distincției saussuriene, *limbă* versus *vorbire* (*parole*): este epoca în care științele limbajului își mută atenția de pe obiectul *limbă* pe obiectul *vorbire*. Astfel are loc deplasarea de la o lingvistică a frazei către o lingvistică a enunțării. Dacă la Saussure limba era limbajul minus vorbirea, înțelegem că noua orientare va avea în vedere vorbirea, adică, în termenii saussurieni, "latura executivă", "individuală" a limbajului. Avem de-a face, desigur, nu doar cu limba ca instrument de comunicare, ci cu actualizările limbii în acte concrete de discurs, cu comunicarea.

Mentînându-ne în orizontul teoriei saussuriene, unde lingvistica (știința al cărei obiect este limba) este văzută ca parte a unei științe înglobatoare despre semne (semiologia) și unde studierea celorlalte aspecte ale limbajului nu se poate face decât în acord cu metodele și adevărurile lingvisticii (deci, din nou, ale semioticii), putem afirma că studierea limbajului funcționând în actele concrete de discurs se poate face dintr-o perspectivă semiotică.

Așa cum am mai arătat, analiza sau metoda semiotică este o "strategie a construcției științifice" și ea "trece pragul conștientizării de sine a construcției teoriilor științifice"¹⁵⁸. Analiza semiotică investighează o producție discursivă din perspectiva instrumentului cu ajutorul căruia aceasta este edificată: sem-

¹⁵⁸ BOTEZATU 1982:44

nul. Este o analiză mediată de context, de tot ceea ce ține de împrejurările în care este produs discursul-obiect. Urmărind să determine și să propună reguli ale semnului și ale operațiilor cu semne, analiza semiotică a producțiilor discursive are în vedere funcționarea semnului lingvistic într-o triplă relaționare: cu alte semne (și aici se constituie perspectiva sintactică), cu realitatea pe care o reprezintă (și aici avem perspectiva semantică) și cu subiectul care utilizează sistemul de semne (constituindu-se aici perspectiva pragmatică).

Faptul de a ne referi la situația actuală din științele limbajului, și mai ales la situația din spațiul francez, ne obligă să ne gândim că ne aflăm dinaintea unui cadru de evoluție complex și eterogen. Deși eterogen, acest cadru permite să fie remarcat un *numitor comun* al investigațiilor realizate și anume studiul configurației sensului și al statusului acestuia în cadrul limbajului. De mai bine de treizeci de ani, interesul pentru înțelegerea și descrierea componentei semantice a dobândit din ce în ce mai mult un rol relevant în cadrul analizei lingvistice. Întâietatea altor componente (în special cea sintactică, a cărei poziție primordială a părut mult timp incontestabilă) a fost "tulburată" de încorporarea semanticii și mai apoi a pragmaticii. Acest ultim aspect, cu precădere, îmbogățește descrierea lingvistică, favorizând totodată complexitatea și eterogenitatea acesteia, fie că e considerată drept componentă independentă a semanticii, fie parte integrantă a acesteia. Astfel, pasul către lingvistica actuală îl constituie preocuparea pentru sens în procesul de utilizare a limbii în discurs, și de aceea, mai ales după Benveniste (din perioada care începe în 1957-58 și duce până la publicarea celor două volume de *Problèmes de linguistique générale*, 1966 și, respectiv, 1974), studiile din spațiul științelor limbajului sunt stăpânite de noțiuni precum: enunțare, instanțe enunțative, condiții de enunțare, context, implicit și explicit, presuposiție, referință și sens, lexic, frază, enunț, discurs. Nu este vorba de o simplă deplasare a materiei de observat: de la limbă văzută ca reflectare sau descriere a realității în termeni de adevăr și fals, la inserția subiectivității în limbă. Asistăm, mai degrabă, la reculul din ce în ce mai pronunțat al obiectivismului și la efectul de problematizare pe care îl are contextul.

Lingvistica este fără îndoială singura disciplină contemporană care plasează realul în afara obiectului său. În vreme ce științele au drept scop să permită obiectivarea critică a câmpului lor, lingvistica se menține la

distanță de acest scop. Această externalizare a realului are în vedere o situație a acestuia, fie în spirit, fie în lumea exterioară spiritului. Pornind de la această situație a realului, lingvistica construiește teorii ale enunțării sau ale referinței și chiar combinații ale celor două. Precum gramaticile generale de odinioară, unele gramatici cognitive încearcă astăzi să concilieze teorii ale enunțării și teorii ale referinței. Utilizarea actuală a noțiunii de context devine astfel tributară ambiguității create de situarea teoriilor undeva între fenomenologie și încercarea de descriere transcendentă a schemelor "imaginației pure".

Mai mult invocat decât definit, contextul marchează de fapt o ruptură față de principiul compoziționalității, introducând problema situației, ceea ce dovedește recunoașterea locală și parțială a problemei interpretării. Reflecția asupra chestiunii contextului permite punerea în opoziție a tradiției logico-gramaticale (centrată pe semn) și a tradiției retorico-hermeneutice (centrată pe text)¹⁵⁹.

Trecând dincolo de distincția dintre gramaticile independente de context (*context free grammars*) și gramaticile de tip cognitivist, o altă disjuncție duală ne atrage atenția în pluralitatea studiilor despre limbaj: pe de o parte, există studii despre cuvânt și despre frază, pe de altă parte, există studii care fac să intervină o dimensiune semantică suplimentară care dă seamă de interpretarea vorbirii umane înscrise într-o materialitate exterioară, cea a situației de enunțare. Teoriile angajate pe cele două direcții au fost tematizate de François Rastier, care numește cele două curente "logico-gramatical" și, respectiv, "retorico-hermeneutic".

În interiorul acestuia din urmă și reluând firul tradiției criticii – care stabilește textele – și a hermeneuticii – care degajează semnificația acestora –, se elaborează o *concepție textuală a semnificației*. Dacă demersul este legat de gramatică și de retorică, el ține în același timp și de luarea în calcul a istoricității și a subiectivității în limbaj. În cercetările sale, Benveniste consideră limba drept fundament al relațiilor intersubiective generate în discurs, iar subiectivitatea este văzută ca fiind însuși fundamentul limbii. Cuvântul cheie este *intenționalitatea*, or aceasta aduce discuția în planul pragmaticii, instituind, cum am mai spus, o lingvistică a enunțării.

¹⁵⁹ RASTIER 1998:97

7.2. Enunț și enunțare sau "pourquoi j'aime Benveniste"

Aportul lui Benveniste este imens. El joacă rolul unui comutator care schimbă radical direcția de angajare a studiilor despre limbaj.

Enunțarea – această "punere în funcție a limbajului printr-un act individual de utilizare"¹⁶⁰ – este o întâmplare care comportă trei parametri: un enunțiator (eu), un spațiu (aici) și un timp (acum). Recunoscând clasa de elemente numite de Jakobson "*shifters*" (fr. *embrayeurs*), Benveniste vorbește despre *deictice*. Acestea sunt elemente al căror sens derivă din situația de enunțare. Prin aceasta, lingvistica enunțării își plasează obiectul în lingvistic și în nonlingvistic deopotrivă. Pe când, în lingvistica limbii, unitatea maximală – fraza – nu avea nici o semnificație, răspunzând doar unor criterii de bună formare, în lingvistica enunțării, virtualitățile din limbă capătă semnificații în procesul actualizării lor în discurs, iar enunțarea devine responsabilă de promovarea la existență a unor clase de semne nedecelabile în afara ei. Originalitatea constă în concepția despre limbaj, care este văzut nu ca obiect static, ci ca o relație dialectică între lingvistic și extralingvistic, justificând relația dintre lingvistică și alte discipline (psihologie, psihanaliză, teoria ideologiilor etc.) și punând dialogul ca dimensiune fundamentală a comunicării. Astfel, în plin curent structuralist, apar premisele dezvoltării școlii de analiză a discursului. Focalizându-ne pe domeniul francez, putem fi de acord și cu ideea că aceasta a fost o reacție la școala americană de analiză a conținutului, deși ni se pare mai credibilă ipoteza unei evoluții interne, nelegate de întâmplări din spațiul nord-american. Argumentăm reluând un pasaj din Roland Barthes:

"... mai întâi sufocat de caracterul heteroclit al limbajului uman, Saussure [...] a decis să aleagă un fir, o pertinentță (cea a sensului) și să depene acest fir: așa s-a construit un *sistem* al limbii. Tot astfel, deși la nivelul secund al discursului, textul desfășoară coduri multiple și simultane [...]. Față în față cu fenomenul textual, resimțit ca o bogăție și o natură (două motive bune pentru a-l sacraliza), cum să faci să reperezi, să tragi de un prim capăt de fir, cum să detașezi primele coduri?" (BARTHES 1972: 145–146).

¹⁶⁰ BENVENISTE 1966

7.3. După Benveniste

Restul este evoluție firească: curente precum cel pragmatic (mai ales pragmatica conversațională a Școlii de la Geneva), cele semiotice sau cele socio-lingvistice pot creiona direcțiile cele mai importante născute din prolificul deceniu șase francez. Și aceasta, fără a mai aminti de o întreagă paradigmă de studii psiholingvistice și de numeroasele cercetări din domeniul lingvisticii textuale.

Remarcabilă, în spațiul francez, este direcția care înglobează cercetările asupra textului, cu referire în special la textul literar. De aceea, *retorica lingvistică* a fost cea care a impus literatura ca știință a vorbirii (*parole*) și a discursului (T. Todorov) sau ca plan general al limbajului comun tuturor discursurilor (R. Barthes). Retorica lingvistică pune în evidență o idee care, fără să fie nouă, fusese uitată: literatura este, înainte de toate, limbaj. Ceea ce distinge discursul artistic, literar, de celelalte tipuri de discurs ar fi figurile (Genette, Groupe μ).

Însumând opiniile celor mai importanți cercetători din deceniul șase al spațiului francez și pe cele ale cercetătorilor care au comentat studiile celor dintâi, ajungem la o aceeași concluzie: analiza discursului trebuie să se definească prin raport la lingvistică. Se știe că, conform tradiției, limita obiectului lingvistic este fraza¹⁶¹. Gramaticile clasice, din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, limitau deja studiul limbii la frază, și, mai precis, la propoziție, care era aceea care exprima operația fundamentală a spiritului, judecata¹⁶².

Suntem oare în prezența unei dificultăți capabile să pună în impas cercetările asupra limbajului, în condițiile în care referirea se face la nivel transfrastic? Desigur, nu. Strategii posibile au fost imaginate chiar de la început. Cum discursul – ca actualizare a unui text, adică a unui segment lingvistic diferit față de frază – nu poate fi redus la "obiectul lingvisticii" și definit ca

¹⁶¹ cf. BLOOMFIELD, L., *Le langage*, pag.161–161: "Fraza este o formă lingvistică independentă, care nu este închisă într-o formă lingvistică mai întinsă, în virtutea vreunei construcții gramaticale.", și cf. BENVENISTE, E., *Problèmes de linguistique générale*, pag. 128–129: "Cu fraza se trece de o limită, intrăm într-un nou domeniu [...]. Nu există nivel lingvistic dincolo de nivelul categorematic."

¹⁶² Pentru un tablou complet și clar al situației științelor limbajului în spațiul francez din anii 60, cf. *Introducere la semiologia literaturii* de Maria Carpov (lucrare a cărei valoare de referință rezidă și în calitatea notelor și în dimensiunile bibliografiei: 145 de titluri).

simplă succesiune lineară de fraze, după cum nu este posibilă nici excluderea discursului din ceea ce ar fi "obiectul lingvisticii, hotărând că nu ține de limbă, ci de vorbire ("*parole*")", rămâne să mergem pe urmele lui Greimas și să suprapunem lingvisticii o știință a discursurilor. Cele două științe ar avea un obiect real identic, însă obiectul cunoașterii lor ar fi diferit. Greimas considera că structurile discursive nu sunt propriu-zis obiectul lingvisticii, ele ținând de o semiologie sintagmatică, iar textul lingvistic nu este decât locul manifestării acestor structuri discursive.

Text – manifestare – discurs – semiologie – sintagmatică: este limpede că suntem în afara tradiției logico-gramaticale și ne înscriem în curentul retorico-hermeneutic. Fără nici o ezitare putem vorbi despre o abordare filologică în noile cercetări. Înțelesul termenului de "filologie" nu trebuie sprijinit pe înțelesul pe care l-a avut în vremea gramaticilor secolului trecut. De data aceasta, termenul de "filologie" devine sinonim cu "erudiție apăsătoare"¹⁶³ și este locul unei reflecții asupra limbajului.

Filologia are de-a face cu limbajul sub formă de texte, pe care le studiază ca pe niște cazuri particulare, dezvoltând o raționalitate inversă celei din gramatici. Filologia ca demers de reconstituire a sensului ia drept obiect nu sistemul limbii, ci una din realizările particulare ale limbii, un text la care avem acces, desigur, doar prin transmiterea lui. Or, transmiterea textului este chiar ceea ce-l alterează: ceea ce este spus se găsește contrazis de faptul de a fi spus. Am găsit această opinie la Ducrot, o găsim și la alți autori care-și înscriu cercetările asupra limbajului în analiza discursului. Se naște de aici întrebarea: "Cum poate un discurs să aibă sens?" Discuția ne întoarce în timp, în antichitatea greacă, acolo și atunci când *logosul* nu era nici rațiune, nici verb, ci *discurs*, adică discursul luat în tensiunea lui constitutivă dintre *spunere* și *spus* (adică dintre faptul de a spune și ceea ce este spus).

În articolul menționat mai sus¹⁶⁴, examinarea tradiției teoriilor referitoare la accesul la înțelesul unui text aduce în discuție o altă dificultate: raționalitatea hermeneutică se înscrie în structura ambiguă a *cercului*. Iată despre ce este vorba, în câteva cuvinte: pentru a interpreta un segment de limbaj (actualizat în discurs), trebuie să se țină seama de un context mai larg, iar contextul respectiv nu poate fi înțeles decât luând ca punct de

¹⁶³THOUARD 1998:64

¹⁶⁴THOUARD 1998

plecare mulțimea părților din care este compus. Ideea de *cerc* indică absența a ceea ce ar fi un început absolut. În schimb, există faptul că părțile se presupun reciproc. Or, această situație, în care termenii sunt relativi și ceea ce contează este raportul pe care acești termeni îl întrețin între ei în interiorul unui sistem nu este altceva decât existența textului în interiorul intertextului și influențarea reciprocă a acestora.

Ca recompunere semnificantă – unde ceea ce contează este variația unică a regulilor de compunere a textelor – textul intră într-un dialog cu tradiția contemporană din spațiul cultural dat și cu tradiția anterioară. Textul propune argumente care permit măsurarea pertinentei relative a apropiierilor al căror obiect este. Dar – și aici este punctul important: întâlnirea perspectivei filologice cu cea semiotică! – textul, ca totalitate separată, pune criteriile inteligibilității sale. Spunem "textul ca individualitate separată" pentru a semnala, o dată în plus, componenta individuală a semnificației: pentru orice text, semnificația poate fi dezvăluită doar plecând de la enunțarea respectivului text, enunțare care pune în lumină proiectul reflexiv al locutorului și care participă la structurarea în adâncime a textului însuși. Nu este vorba de actualizarea vreunui model dintr-un set de modele de texte. Este o structurare dinamică, operată *în* și *de* actul enunțării și care asigură individualitatea textului, caracterul inedit al semnificației fiecărui text, pretenția textului la o *valoare* (în sensul dat de Saussure).

Textul se singularizează în actul «*ieșirii lui în lume*» (enunțarea), lucrând materia pe care i-o oferă tradiția culturală și alegând din posibilitățile expresive conținute de aceasta pe cele care convin propriului proiect. Astfel se realizează condiția producerii unei noi semnificații, din dialogul dintre tradiție și inovație (altfel spus, dintre intertext și text). În acest dialog, textul se situează prin raport la tradiție, iar aceasta îl situează, înglobându-l. Individualitatea textului, acea capacitate a lui de a se smulge din curgerea continuă a tradiției, nu este decât o distanțare recurentă, menită să-i asigure textului *valoarea*; și aceasta, la fiecare enunțare, când textul este re-actualizat prin interpretare. Constrângerile contextuale, structurale și cele ale situației de discurs asigură libertatea fiecărui text de a institui semnificații noi la fiecare nouă ocurență, de a avea de fiecare dată o altă valoare.

În virtutea relației dintre pretenția textului la universalitate și particularitatea modului său de înscriere în această universalitate (intertextul cul-

tural), problema sensului capătă noi fațete atunci când transpare în text faptul că gândirea a devenit conștientă de mijloacele sale sau că textul însuși pune criteriile pe care se vor fonda posibilele sale lecturi. Pentru că, în actul reconstruirii semnificației – a semnificației intenționale, conform teoriei enunțării –, nu se asigură reconstruirea intenției autorului textului, ci a intenției așa cum apare ea conform regulilor lingvisticii și pragmaticii. Altfel spus, nu avem niciodată acces la stările intenționale exprimate de lanțul semnificant. Semnificația nu este *dată* în enunț, fiind necesară reconstruirea ei de către receptor, pe baza semnalului fizic, care este lanțul vorbirii. De aceea, reconstrucția aceasta stă sub semnul probabilului și are drept rezultat, nu *semnificația* textului, ci *semnificanța*¹⁶⁵ acestuia, adică punerea în relație a semnificației cu preocupările, interesele, modurile de a vedea lucrurile, etc., ale receptorului¹⁶⁶.

7.4. Textul și analiza semiotică

Ne-am întors, deci, la dominantele chestiunii în discuție: *textul* (ca organizare gramaticală a discursului, conținând germenii a ceea ce acesta va semnifica în prezența limbii), *enunțarea* (ca funcție, numită "intenționalitate" și având drept obiect enunțul/discurs), *contextul* (ca orientare intralingvistică a lecturii) *situația*¹⁶⁷ *de discurs* (ca orientare extralingvistică în înțelegerea mesajului) și *analiza semiotică* (ca o activitate vizând recunoașterea unui anumit tip de relație – excluzându-le pe altele, desigur – la un anumit nivel de relevanță).

Fie că vorbim despre investigațiile asupra limbajului ca sistem semnificant, făcute de lingviști precum Greimas, Benveniste, sau Kristeva, fie că vorbim despre cele întreprinse de filosofi precum Lacan, Derrida sau Barthes, ne situăm în planul analizei semiotice a discursului. Dacă adăugăm la contribuțiile autorilor evocați și producțiile Grupului μ și ale unor repre-

¹⁶⁵cf. KRISTEVA 1969: "semnificanța, prin definiție, este activitatea de diferențiere, stratificare și confruntare care are loc în limbă și care depune pe linia subiectului vorbitor un lanț semnificant comunicativ și structurat din punct de vedere gramatical" (p.9).

¹⁶⁶cf. DUCROT 1972a:87

¹⁶⁷Situația nu este o simplă stare de lucruri, ci trebuie înțeleasă ca ocurența unei practici sociale.

zentanți ai Școlii de la Bruxelles, dobândim un tablou bine conturat al preocupărilor de acest tip din ceea ce am hotărât să numim "spațiul francez". În toate aceste cazuri, găsim aceleași coordonate majore: în comunicare, interacționează două subiectivități într-un proces de producere/receptare de semnificații în baza unui strat cultural comun. Promovând subiectivitatea ca trăsătură esențială a limbajului în acțiune și legând sistemele semnificante (între care, limbajul) de practicile social-istorice, perspectiva comună tuturor teoriilor din analiza discursului impune considerarea textului ca productivitate și ca loc geometric al recurenței elementelor semantice (izotopii). Reluând de la Hjemslev ideea că textul desemnează o mărime considerată înainte de analiza sa, cercetătorii din spațiul francez vor menține definirea textului ca totalitate a unui lanț lingvistic, ca prezență plină, de neînlocuit, având o organizare proprie care însă se situează în afara lui.

Pe de altă parte, punerea în funcțiune a relației scriitură-lectură, ca relație dintre două productivități care se întretaie și care, astfel, creează un spațiu, construiește viziunea despre text ca productivitate. Pentru Barthes, Derrida, Sollers, Kristeva, "textul apare ca un *câmp transgresiv* față de sistemul conform căruia avem organizate percepția, gramatica, metafizica și chiar și știința"¹⁶⁸. Textul opune idealismului unui sens anterior a ceea ce îl exprimă, materialismul unui joc semnificant, infinit, decupat în *lexii*¹⁶⁹. Acest decupaj trebuie imaginat ca operându-se după un număr infinit de direcții, date de diferitele combinații și întretăieri din planul semnificatului și favorizând o infinitate de lecturi. Textul conține deci germenele mobilității în enunțare iar enunțarea variază după reorganizările enunțului. Vedem textul ca pe o existență spațială, el fiind "terenul pe care *se joacă, se practică și se prezintă* remanierea epistemologică"¹⁷⁰.

Cu o dublă orientare, către sistemul semnificant în care se produce (limba și limbajul unei epoci și ale unei societăți anume) și către procesul social la care participă ca discurs, textul se refuză înțelegerii ca ansamblu de enunțuri, împiedicând totodată identificarea limbajului cu un sistem de *comunicare* a sensului:

¹⁶⁸ DUCROT 1972a:444

¹⁶⁹ Despre *lexii* Barthes afirmă că ar fi cel mai bun spațiu posibil unde pot fi observate sensurile.

¹⁷⁰ KRISTEVA 1969:16

"... fără a fi la originea limbajului, textul sapă în suprafața vorbirii o verticală unde se caută modele ale semnificanței pe care limbajul reprezentativ și comunicativ nu le recită, chiar dacă le marchează. Textul ajunge la această verticală prelucrând semnificantul" (KRISTEVA 1969:9).

În aceste condiții, analizei semiotice a discursului îi revine sarcina de a afla sensul spus și receptat – deci, *comunicat* – al textului. Pentru aceasta trebuie înțelese legile discursurilor existente pentru a pregăti terenul în vederea producerii/receptării unor noi discursuri. Cu dubla lui ancorare în lingvistic și în extralingvistic, textul își află semnificația (desigur în condițiile existenței *totalității de semnificație* (Greimas) și aflării unor echivalențe în planul realității).

Pentru a relua în câteva fraze cele spuse despre orientările din spațiul francez în ceea ce privește studiul noțiunii de text, ne vom referi la *Dicționarul Ducrot-Todorov*¹⁷¹: "prin jocul semnificantului, fără început, sfârșit sau interioritate, textul propune o reflecție asupra scriiturii (*gramatologie*); el propune o reinserare a practicii sale semnificante într-un tot articulat, cel al procesului social al practicilor transformative, ceea ce asigură conceptului de *text* o valoare operativă". Tot dicționarul evocat mai sus pune în evidență faptul că, prin utilizarea conceptului de text se reușește substituirea unității "semn" printr-un ansamblu semnificant minimal. Textul – ni se spune – înlocuiește o ordine ale cărei părți se înscriu într-o ierarhie variabilă "în funcție de condițiile de utilizare". Și încă o precizare: discursul – care este actualizarea unui text ca ocurență – nu este închis, ci este informat de alte texte pe care, la rândul său, le informează. Cu acestea deschidem abordarea noțiunilor de enunțare, context și situație de discurs. Textele, ca realități deschise și problematice, care se înscriu în continuități și situații de comunicare, au fost obiectul unor abordări care au pus în discuție valoarea în discurs a textului dar și valoarea discursului prin text. Ne referim la naratologie, la perspectivele discursive, la tentativele de a da seamă de literatură în termenii lingvisticilor pragmatice și chiar la retorica lingvistică¹⁷².

¹⁷¹ DUCROT 1972a:444ssq.

¹⁷² Cf. GROUPE μ 1977:21: "conceptul fiind golit de conținutul literar exclusiv și adus la generalitatea sa, trecem de la elementele mesajului retoric – figuri, punctuale sau nu, cuprinse la nivelul nuclear, adică independent de realizarea lor în exemple concrete – la textul retoric în întregul său."

Cum cele trei noțiuni pe care le luăm în discuție sunt integrabile în subiectul mai larg al intersubiectivității, perspectiva în care ne situăm aduce în discuție deopotrivă producerea și lectura textului ca operații complementare care-i stabilesc sensul, în funcție de coerența dintre text și intertextul comun, dar și în funcție de libertatea lăsată de restricțiile impuse de situația de discurs. Lectura – și, deci, valoarea discursului – ”va fi considerată satisfăcătoare dacă în urma ei nu rămân conflicte semantice și dacă permite integrări izotopice coerente”¹⁷³. Lectura unui mesaj înseamnă găsirea ansamblului ierarhic de semnificații din textul mesajului și stabilirea continuităților izotopice care constituie fasciculul de posibilități de înțelegere. În actul lecturii, spiritul sesizează sensurile prezente ca repetări ale unor sensuri trecute care se propagă și către înainte. Această mișcare, deși pare lineară, este, de fapt, o mișcare în cicluri, neuniformă, cu reveniri, reevaluări și progresări, fiind în același timp retrospectivă și prospectivă. În această imagine de succesiune de mișcări ciclice se poate întrezări interacțiunea reciprocă dintre text și intertext și implicit dintre discurs și situația de discurs văzută ca o scenă a existenței social-istorice. Deși, cu începere de la teoriile gestaltiste despre percepție, se consideră că perceptul evocă conceptul, constatăm că, prin retroacțiunea sensului, perceptul este remodelat de concept, interpretările fiind orientate către modele culturale imanente (percepția dinamică). Din această perspectivă, limbajul poate fi analizat în dihotomia limbă/vorbire, unde limba nu mai trebuie văzută ca o ”provizie de materiale” ci ”aria unei acțiuni”, ”un orizont”, ”definiția și așteptarea unui posibil”,

”locul geometric a tot ce n-ar putea [...] spune fără a pierde – asemenea lui Orfeu care se întoarce – semnificația stabilă a demersului său și gestul esențial al sociabilității sale” (BARTHES 1972:11).

Dar, gândind la funcționarea limbajului în cazul producerii/receptării de discursuri (prin retroacțiunea creatoare a unui lanț de reevaluări), își face loc și noțiunea de *model*. Deși nu este văzut ca entitate inertă din ”magazia de provizii” (limba), modelul introduce ideea de *previzibil* în cadrul contextului și pentru un tip dat de situație de discurs. El înlesnește urmărirea continuității de semnificație (pe o anumită izotopie), ca normă de coerență

¹⁷³ GROUPE μ 1977:114

a discursului, lăsând să se distingă, totodată, variația izotopică prezentă în orice text¹⁷⁴.

O reevaluare a modurilor în care poate fi tratat un text – ca volum de pagini scrise cu care se presează o plantă pentru ierbar, ca mărturie istorică, ca act cu valoare juridică sau ca document lingvistic utilizat în cercetare sau ca reper didactic – ne aduce din nou dinaintea ideii că, fără lectură, producția de texte rămâne simplă intenționalitate. Semnificația nu trece în semnificanță decât prin "macularea" pe care i-o produce lectura. Cum nu există "limbaj inocent"¹⁷⁵ pentru creatorul de text, nu există nici lectură naivă, spontană, pentru receptor. Ceea ce decodează receptorul, însă, este limbajul transgresat, textul, în care, la întretăierea orizontului limbii cu verticala stilului, se află o realitate formală pe care Barthes o numește *scriitură*¹⁷⁶. Scriitura, spune Barthes, este "alegerea ariei sociale în care scriitorul decide să situeze Natura limbajului său".

7.5. Funcțiile conceptului de *scriitură* la Barthes

Văzută ca o funcție – raportul dintre creație și societate –, scriitura este prezentată de Roland Barthes ca o realitate ambiguă. Ea are o finalitate socială (fiind născută din confruntarea autor-societate), dar chiar această finalitate îl trimite pe autor la sursele creației sale. Este șansa spiritului creator de a se privi pe sine însuși și de a regăsi în creație (text) amintirea unor uzaje anterioare ale limbajului. Este modalitatea spiritului autorului de a-și conștientiza demersul ca pe un compromis între o libertate și o amintire. Scriitura este pentru scriitor o "morală a formei".

"Neputând să-i ofere un limbaj liber consumat, Istoria îi propune [scriitorului] *exigența* unui limbaj *liber* produs" (s.n.D.S.) (BARTHES 1972).

¹⁷⁴"Trăind din codul pe care-l transgresează, limbajul mărește, pe de o parte, numărul restricțiilor, îl micșorează, pe de altă parte, și impune poli-izotopie în locul izotopiei unice" (GROUPE μ 1077:162).

¹⁷⁵BARTHES 1972:16

¹⁷⁶BARTHES 1972:14

În jocul aparent paradoxal (*exigență/libertate*), recitim o întreagă teorie, la care ne-am referit mai sus: orizontala restricțiilor controlează verticala libertăților. Nu mai avem, în cazul textului, restricții doar de ordin sintactic. Oricum, acestea au deja o importanță mai mică față de cele semantice. Pe de altă parte, libertățile sunt, de asemenea, mai mari și aceasta mai ales în cazul textelor literare. Numai că, la acest nivel, scriitura acționează, atât la producere cât și la lectură, ca produs al ambiguităților, fiind totodată un produs care-și trădează sursa:

"fie că e vorba despre experiența imanentă a poetului, fie că e vorba despre minciuna credibilă a romancierului, sinceritatea are nevoie de semne false, false în mod evident, pentru a dura și pentru a fi consumată" (BARTHES 1972:32).

Textul privindu-se pe sine, limbajul conștientizându-și mijloacele, discursul descriindu-se, ca într-o semioză infinită (pentru că e angajată în rotiri ciclice), spiritul receptor (și invers), pe fundamentul unui intertext cultural comun și cu medierea scriiturii.

7.6. Un exemplu de analiză aplicată:

"Par où commencer ?"

Considerând, însă, că această trecere în revistă a liniilor de forță care se conturează în spațiul francez pe direcția investigațiilor reunite în ceea ce am numit *analiza semiotică a unităților transfrastice* nu poate servi construcția pe care o încercăm fără a-i adăuga un exemplu, vom continua cu o discuție în marginea unei analize semiotice pe care o face Roland Barthes într-unul din eseurile critice publicate în partea a doua a volumului care debutează cu *Gradul zero al scriiturii*¹⁷⁷.

"Par où commencer ?"

Textul pe care îl are în atenție Barthes este romanul *Insula misterioasă* al lui Jules Verne.

¹⁷⁷ BARTHES 1972:145-155

Să ne amintim, mai întâi, *povestea*:

În timpul Războiului de Secesiune, cinci nordiști (inginerul Cyrus Smith însoțit de câinele său Top, reporterul Gedeon Spillet, negrul Nab, marinarul Pencroff și tânărul Harbert), prizonieri ai trupelor separatiste, au reușit să fugă într-un balon. Surprinși de o furtună, ei eșuează pe o insulă pustie, în mijlocul Oceanului Pacific. Ingenioși și perseverenți, cei cinci se organizează imediat și, deși furtuna îi lăsase fără nimic, reușesc în scurt timp să atingă un nivel de viață convenabil. De altfel, insula – pe care ei o botează Lincoln – le oferă resurse, pe cât de neașteptate, pe atât de bogate. În cursul peripețiilor pe care le au în anii petrecuți pe insulă, cei cinci ajung să creadă, datorită unor coincidențe tulburătoare, în prezența unei puteri misterioase. Este ca și cum cineva le-ar pândi mișcările și le-ar supraveghea existența, intervenind benefic în cazuri limită, dar și forțându-i să urmeze anumite căi, în anumite momente. Altfel spus, cineva care și-ar fi asumat rolul Destinului pentru naufragiații transformați în coloniști. Misterul se dezvăluie celor cinci: undeva, în adâncurile insulei, își crease un refugiu în care să-și aștepte sfârșitul însuși căpitanul Nemo, personaj controversat, despre isprăvile căruia aflăm că s-a scris o carte intitulată *Douăzeci de mii de leghe sub mări*. Aflat pe moarte, Nemo le dăruiește celor cinci un cuțar conținând comoara agonisită de el, în ideea că ei vor ști, la momentul cuvenit, să utilizeze imensele valori pentru a face bine. În fine, din cauza erupției unui vulcan aflat la o extremitate a insulei, aceasta este spulberată, dar personajele noastre sunt salvate de un vas și, folosind bogățiile primite de la Nemo, își cumpără pământ în statul Iowa și reușesc să transforme ferma lor – tot prin organizare și muncă sârguincioasă – într-o insulă misterios de prosperă în plină Americă aflată încă în căutarea căii spre bunăstare generală.

Istoria, ca atare, nu este incredibilă, deși este extra-ordinară. Spusă (scrisă) și receptată, ea poate, la un prim nivel, să furnizeze informații despre pățaniile (verosimile ale) unui grup (verosimil) de americani, într-o epocă destul de recentă și, oricum, bine cunoscută nouă.

Să vedem, însă, ce se poate "extrage" din acest text printr-o lectură semiotică.

De unde începe Barthes?¹⁷⁸

Eseistul și filosoful francez își începe "demonstrația" cu o referire la scrierile lingvistului I.I. Revzin¹⁷⁹, pentru că intenția lui este de a trata problematica textului abordând problema elaborării, a lucrării creatoare ("le problème du travail", în fr.). Iată textul lui Revzin, așa cum îl reia Barthes:

"În fiecare proces de elaborare de informație se poate distinge un anumit ansamblu A de semnale inițiale și un anumit ansamblu B de semnale finale observate. Sarcina unei descrieri științifice este de a explica modul în care se efectuează trecerea de la A la B și care sunt legăturile dintre cele două ansambluri (dacă verigile intermediare sunt prea complexe și scapă observației, în cibernetică, se vorbește despre *cutia neagră*") (BARTHES, 1972).

Plecând de la această "schemă" (A — — → B, după cum gândim noi să o reprezentăm), Barthes abordează romanul lui J. Verne ca pe un sistem de informații "în mers" (adică *dinamic*, am spune noi) și propune să se stabilească mai întâi care ar fi în cazul *Insulei misterioase* cele două ansambluri, A și B. Trebuie, deci, găsite ansamblurile-limită (cel inițial și cel final) și apoi trebuie explorate căile prin care s-a ajuns ca B să fie precum A sau să fie distinct de acesta. Barthes ne invită să traversăm "cutia neagră".

Ni se atrage atenția că nu este întotdeauna simplu să găsești ceea ce ar fi ansamblul inițial, respectiv ansamblul final. Sunt construcții romanești — texte — în care ordonarea materialului este simplă și evidentă și acelea sunt textele în care se pot găsi fără dificultate ansamblurile despre care vorbim. Sunt însă construcții în care elementele tabloului sunt dispersate "de-a lungul unei diegeze care începe cu primul cuvânt" (p.147). În aceste texte, este mai greu să distingi ansamblul A, apoi ansamblul B, dar este mai ușor de urmărit distincția dintre *spunere* și *spus*, dintre *text* și *discurs*, dintre *povestire* și *actul de a povesti*.

Analiza progresează: ni se amintește momentul inițial (furtuna), când *discursul* atacă direct *povestirea*. Apoi, pentru a transforma dinamica (discursului) în statică (a tabloului povestirii), se propune utilizarea dialectică a tabloului final. Pentru acesta, sunt două imagini: prima este cea cu grupul

¹⁷⁸ Aluzia noastră la titlul eseului, "Par où commencer ?"

¹⁷⁹ cf. nota 2, p.146, din BARTHES 1971.

de naufragiați-coloniști, așteptând pe un rest de stâncă să se stingă de lipsuri dacă soarta nu face ca ei să fie "pescuiți" de iahtul lordului Glenarvan; a doua ni-i prezintă pe cei cinci în mijlocul proprietății lor înfloritoare din statul Iowa. Aflate în raport paradigmatic (înflorirea se opune pieirii, prosperitatea se opune lipsurilor) cele două imagini apar ca ipostaze ale unuia și aceluiași tablou, care constituie ansamblul final B. Rămâne de găsit corelatul său inițial (ansamblul A). Dacă eșuăm – total sau parțial – în stabilirea acestei corelații înseamnă că ceva nefast s-a petrecut în "cutia neagră". Ceva ce ar putea fi pierdere masivă de informație sau o transformare neașteptată de importantă. Barthes propune drept corelat anterior pentru colonizarea ținutului din Iowa, colonizarea insulei și identifică acest corelat cu diegeza însăși, adică cu tot ceea ce nu este "tablou" static în roman. Aceasta este o primă lectură, pe o coordonată optimistă. O a doua, pesimistă, instituie un alt corelat care pune în echilibru starea de sărăcie din prima imagine din final (când personajele se află pe un rest de stâncă) cu situația simetrică din tabloul de la începutul romanului, când naufragiații se regăsesc pe insulă fără absolut nimic. Sistemul informativ al romanului se stabilește ca o paradigmă repetată, paradigmă a cărei axă subîntinde o opoziție dezechilibrată între un element static și unul dinamic: *sărăcie/colonizare*. În analiza pe care o prezentăm, acest dezechilibru este considerat *cheie* pentru că deschide calea dezvoltării a două coduri, unul static, iar celălalt dinamic. Își răspund, în paradigma evocată, situația adamică a coloniștilor și munca euristică prin care ei *descoperă, pătrund, găsesc* atât natura cât și secretul insulei.

Analiza barthesiană continuă cu o detaliere în marginea codurilor.

Codul *adamic* – câmpul tematic al sărăciei originale – este analizat în termeni variați: termeni de acțiune, indici, semne, constatări, comentarii. Este exemplificat prin simbolica "auto-spoliere" la care se supun personajele romanului în timpul furtunii de la început: după epuizarea bagajelor din nacelă ei aruncă peste bord și aurul pe care îl luaseră de la sudiști. În acest punct al analizei, Barthes aduce în discuție poli-izotopia textului, sugerând câteva lecturi posibile favorizate de una sau alta din axele fasciculului izotopic. Nu stăruim asupra acestui aspect. Este adusă în discuție și chestiunea rolului intertextului în lectura naufragiaților din *Insula misterioasă* a lui Jules Verne și *Robinson Crusoe* al lui Daniel Defoe, pentru a nu mai vorbi despre textul biblic unde se găsește sursa însăși a termenului "adamic". La

acest din urmă text face referire Roland Barthes când interpretează elementele situației: situația adamică are la bază codul edemic în care se regăsesc natura (ca materie de prelucrat), uneltele și antidotul oboselii care este discursul atotputernic. După spusele lui Barthes, la Jules Verne, "munca fuge, se scurge, se pierde în interstițiile frazei".

Celălalt cod, cel *dinamic*, introduce o ambiguitate care trebuie să servească construcției: *colonizare* trimite în egală măsură la ideea de colonialism dar și la ideea de colonie fie ea de vacanță, de insecte sau colonie penitenciară. De fapt, este evidentă intenția autorului de a masca "cu pudoare" prezența oricărei instanțe sociale în existența coloniștilor noștri. Și totuși, din analiza ierarhiei după care este structurată munca naufragiaților, Barthes desprinde discreta existență a unui cod social care nu este altul decât cel al colonialiștilor din a doua jumătate a secolului trecut. De aici, lectura romanului conduce la un înțeles neexplicitat în text: "Războiul de Secesiune, alungându-i pe naufragiați, determină o nouă colonizare, epurată în mod magic de orice alienare." Colonizarea insulei se face fără sclavi și, în replică, la celălalt capăt al romanului, colonizarea teritoriului din Iowa este prezentată cu omiterea menționării indienilor Sioux (locuitorii naturali ai zonei), deci tot fără sclavi. Tot în cadrul codului dinamic se include în analiza făcută de Barthes sub-codului defrișării (*défrichement-déchiffrement*), care sugerează efortul de cunoaștere a naturii. La rândul său, acest sub-cod conține două sub-coduri (de nivel inferior, desigur): cel care implică transformarea naturii prin mijloace naturale și sub-codul uneltei. Dacă în primul se înscriu știința, munca, caracterul, cel de-al doilea se articulează pe o temă "în același timp tehnică (transmutarea materiei), magică (metamorfoza) și lingvistică (geneza semnelor)". Ceea ce remarcă Barthes relativ la utilizarea codului uneltelor este caracterul neașteptat al alăturărilor *materie originală* – *obiect produs*, alăturări care generează clasificări noi și de asemenea neașteptate, sugerând operațiile lingvistice:

"puterea transformatoare a Inginerului este o putere verbală, căci, și într-un caz și în celălalt, sunt de combinat elemente (cuvinte, materiale) pentru a produce sisteme noi (fraze, obiecte) și amândoi își iau ce le trebuie pentru aceasta din coduri foarte sigure (limbă, știință), ale căror date stereotipe nu împiedică randamentul poetic (și poietic)" (BARTHES 1972:153).

(BARTHES 1972:153).

Nu putea lipsi din analiză *codul numirii*. După ce au numit insula, proaspeții naufragiați s-au grăbit să numească toate elementele reperabile în peisajul insulei ("accidentele", cum le numește Barthes). Acesta este un act de limbaj menit să transforme materia confuză a insulei în obiecte. Este ca o creație: prin numire obiectele acced la un statut de real operabil, iar oamenii nu fac altceva decât să "desăvârșească definiția însăși a limbajului ca «mapping» al realității".

Pe lângă codul euristic (descoperirea naturii insulei) este semnalat și codul hermeneutic (descoperirea misterului insulei). Deși convergente, aceste două coduri mobilizează două simbolistici diferite: domesticirea naturii prin muncă (simbolistica refuzului moștenirii) și simbolistica Tatălui (care lasă moștenire).

Recunoscând, în finalul analizei, caracterul mai degrabă tematic decât formalist al acesteia, Roland Barthes semnalează că acesta este locul în care trebuie căutate virtuțile metodologice ale unei astfel de abordări. Analiza semiotică a unui text nu are nevoie de o analiză semantică anterioară. Trebuie surprinse codurile, pe baza termenilor acestora, așa cum pot fi ei reperați în text, pentru ca mai apoi să se schițeze traiectoriile după care pot fi urmărite în text acele coduri. Această activitate scoate la iveală, pe parcurs, noi coduri și/sau sub-coduri, pe lângă cele dintâi care îmbogățesc sensul textului într-un joc echilibrat între totalitatea de semnificație și variația izotopică. Miza unei astfel de analize, ne-o spune Roland Barthes, nu este adevărul textului ci pluralitatea sa.

"Analistul va afla ceea ce caută din această mișcare întrucât ea îi dă mijlocul de a începe analiza plecând de la câteva coduri familiale și, totodată, dreptul de a părăsi aceste coduri (de a le transforma) înaintând, nu în text (care este întotdeauna simultan, voluminos, stereografic), ci în propria sa lucrare" (BARTHES 1972:155).

*

*

*

Cu acest exemplu de analiză socotim clar expusă și argumentată opțiunea noastră, pentru cea de a patra direcție pe care am angajat prezentul demers: analiza semiotică la nivel transfractic.

8. Scurtă privire retrospectivă

Gândim că am parcurs, după cum ne-am angajat, o schemă posibilă de tipologizare a orientărilor pe care le-au cunoscut investigațiile din spațiul francez asupra relației dintre logică și limbaj.

Parcursul nostru nu conține nici toate numele, nici toate tipurile de demers înregistrate în spațiul francez în domeniul de care ne ocupăm. Am considerat mai util să încercăm o sistematizare care să aibă în vedere coordonate majore decelabile într-un spațiu cultural prolific și pe un domeniu de o întindere excepțională și, mai ales, am gândit să oferim o schemă de clasificare a demersurilor care să nu aibă caracteristicile unui final de drum, ci ale unei/unor mereu posibile deschideri.

Bibliografie

ADAM, 1992

Adam, J.-M., *Textes et types de textes*, Nathan, Paris, 1992.

AFLOROAEI, 1985

Afloroaei, St., Ioan, P., *Elemente de teoria acțiunii și logica discursului practic*, Univ., Iași, 1985.

AKMANOVA, 1979

Akmanova, O. & Idzelis, R.S., *Linguistics and semiotics*, Moscow Univ. Press, Moscova, 1979.

AL-GEORGE, 1976

Al-George, S., *Limbă și gândire în cultura indiană. Introducere în semiologia indiană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

ANSCOMBRE, 1983

Anscombre, J.-C., Ducrot, O.: *L'argumentation dans le langage*, Pierre Mardaga, Editeur, Bruxelles, 1983.

ANSCOMBRE, 1998

Anscombre, J.-C., *Regards sur la sémantique française contemporaine*, in *Langages*, 129, Paris, 1998.

APOTHÉLOZ 1987

Apothéloz, D., Grize, J.-B., *Langage, processus cognitifs et genèse de la communication* in *Travaux du Centre de Recherches Sémiologiques*, nr.54 (Septembre 1987), Neuchâtel.

AUROUX, 1979

Auroux, S., *La sémantique des encyclopédistes*, Payot, Paris, 1979.

AUSTIN, 1970

Austin, J.L., *Quand dire c'est faire*, Seuil, Paris, 1970.

BALAIȘ, 1986

Balaiș, M., *Unicitate și existență în teoria descripțiilor*, in *Crizantema Joja*, Călin Condiescu, coord., *Probleme de logică*, vol.9: *Existență, gândire, istorie*, Ed. Academiei, București, 1986, pp. 13-25.

BALLY, 1965

Bally, Ch., *Linguistique générale et linguistique française*, 4e édition, Editions Francke, Berne, 1965.

BARTHES, 1957

Barthes, R., *Mythologies*, Seuil, Paris, 1957.

BARTHES, 1972

Barthes, R., *Le degré zéro de l'écriture suivi de nouveau Essais critiques*, Seuil, Paris, 1972.

BARTHES, 1987

Barthes, R., *Romanul scriiturii. Antologie*, Editura Univers, București, 1987.

BARTHES, 1980

Barthes, R. et al., *Pentru o teorie a textului. Antologie "Tel Quel" 1960-1971*, Editura Univers, București, 1980.

BÂRLIBA, 1988

Bârliba, D.M., et al., *Logică, adevăr formal și relevanță interpretativă*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.

BEAUZÉE, 1819

Beauzée, N., *Grammaire générale*. Nouvelle édition, chez Aug. Delalain, Paris 1819.

BENVENISTE, 1966

Benveniste, E., *Problèmes de linguistique générale*, I, Gallimard, Paris, 1966.

BENVENISTE, 1974

Benveniste, E., *Problèmes de linguistique générale*, II, Gallimard, Paris, 1974.

BERRENDONNER, 1981

Berrendonner, A., *Éléments de pragmatique linguistique*, Editions de Minuit, Paris, 1981.

BLANCHÉ, 1966

Blanché, R., *Structures intellectuelles*, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 1966.

BOTEZATU, 1973

Botezatu, P., *Semiotică și negație. Orientare critică în logica modernă*, Editura Junimea, Iași, 1973.

BOTEZATU, 1982

Botezatu, P., *Semiotica, strategie optimă a construcției științifice*, in Petre Botezatu, *Interpretări logico-filosofice*, Editura Junimea, Iași, 1982, 42-53.

BOTEZATU, 1983

Botezatu, P., *Constituirea logicității*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

BOTEZATU, 1987

Botezatu, P., *Logic, Theory of Language (Semiotic Logic)*, in *Philosophy and Logic: selected writings of Petre Botezatu*, Univ., Iași, 1987.

BOUQUET, 1998

Bouquet, S., *Multiplicité et unicité d'un objet empirique* (Présentation du numéro), in *Langage*, 129/martie, Larousse, Paris, 1998.

BRANDT, 1992

Brandt, P.A., *La charpente modale du sens. Pour une sémiolinguistique morphogénétique et dynamique*, Aarhus Univ. Press, Aarhus, 1992.

BRÉAL, 1899

Bréal, M., *Essais de sémantique*, 2e édition, Hachette, Paris, 1899.

BREMOND, 1981

Brémond, C., *Logica povestirii*, Editura Univers, București, 1981.

BUSOÑO, 1975

Busoño, C., *Teoria expresiei poetice*, Editura Univers, București, 1975.

BUYSENS

Buyssens, E., ș.a., *La communication et l'articulation linguistique*, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, s.a.

CANN, 1993

Cann, R., *Depășirea metafizicii prin analiza logică a limbajului*, trad. de Alexandru Boboc, in *Revista de filosofie*, vol.XI, nr.1, pp.89-108, București, 1993.

CARNAP, 1961

Carnap, R., *Introduction to Semantics*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1961.

CARNAP, 1972

Carnap, R., *Semnificație și necesitate*, Editura Dacia, Cluj, 1972.

CARPOV, 1978

Carpov, M., *Introducere la semiologia literaturii*, Univers, București, 1978.

CARPOV, 1987

Carpov, M., *Captarea sensurilor*, Editura Eminescu, București, 1987.

CHOMSKY, 1957

Chomsky, N., *Structures syntaxiques*, Seuil, Paris, 1957.

CHOMSKY, 1965

Chomsky, N., *Aspects of the Theory of Syntax*, The MIT Press, Cambridge, MASS., 1965.

CHOMSKY, 1966

Chomsky, N., *Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought*, Harper & Row Publ., New York, 1966.

CHOMSKY, 1977

Chomsky, N., *Réflexions sur le langage*, Fr. Maspero, Paris, 1977.

COOK, 1975

Cook, A.B., *Looking at Language*, in Clark, M.Y. et al. (eds.), *About Language: Contexts for College Writing*, 2nd edition, New York, Charles Scribner's Sons, 1975.

COȘERIU, 1974

Coșeriu, E., *Logique du langage et logique de la grammaire* in *Actes du Colloque organisé par le Centre d'Analyse syntaxique de l'Université de Metz* (7-9 novembre 1974), publiés par Jean David et Robert Martin, pp. 15-33.

COȘERIU, 1995

Coșeriu, E., *Introducere în lingvistică*, Editura Echinox, Cluj, 1995.

COTEANU, 1981

Coteanu, I., Wald, L. (sub redacția), *Semantică și semiotică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.

DEBRICON, [s.a.]

Debricon, L., *Descartes: Choix de textes avec étude du système philosophique et notices biographique et bibliographique*, Louis-Michaud, éditeur, Paris [s.a.].

DELACROIX, 1930

Delacroix, H., *Le langage et la pensée*, II-ème édition, Librairie Alcan, Paris, 1930.

DE MAURO, 1978

De Mauro, T., *Introducere în semantică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

DERRIDA, 1967

Derrida, J., *De la grammatologie*, Editions de Minuit, Paris, 1967.

DESCARTES, 1964

Descartes, R., *Reguli utile și clare pentru îndrumarea minții în cercetarea adevărului*, Editura Științifică, București, 1964.

DESCARTES, 1966

Descartes, R., *Discours de la méthode suivi d'extraits de la Dioptrique, des Météores, de la Vie de Descartes par Baillet, du Monde de l'Homme et de Lettres*, Garnier-Flammarion, Paris, 1966; chronologie et préface par Geneviève Rodis-Lewis.

DESCARTES, 1990

Descartes, R., *Discurs despre metoda de a conduce bine rațiunea și a căuta adevărul în știință*, Editura Academiei, București, 1990.

DICTIONNAIRE ETYMOLOGIQUE, 1964

Nouveau dictionnaire étymologique et historique, Larousse, Paris, 1964.

DIDEROT, 1751

Diderot, D., *Lettre sur les sourds et muets, à l'usage de ceux qui entendent et qui parlent*, 1751.

DONZÉ, 1967

Donzé, R., *La Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal: Contribution à l'histoire des idées grammaticales en France*, Editions Francke, Berne, 1967.

DUCROT, 1968

Ducrot, O., *Qu'est-ce que le structuralisme: 1. Le structuralisme en linguistique*, Seuil, Paris, 1968.

DUCROT, 1972 a

Ducrot, O., Todorov, Tz., *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Seuil, Paris, 1972.

DUCROT, 1972 b

Ducrot, O., *Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique*, Hermann, Paris, 1972.

DUCROT, 1972 c

Ducrot, O., *De Saussure à la philosophie du langage*, studiu introductiv la John Searle, *Les actes de langage. Essai de philosophie du langage*, Hermann, Paris, 1972.

DUCROT, 1973 a

Ducrot, O., *La preuve et le dire. Langage et logique*, Maison Mame, 1973.

DUCROT, 1973 b

Ducrot, O., *Linguistique*, in Hollier, D. et al., *Panorama des sciences humaines*, NRF, Paris, 1973.

DUCROT, 1979

Ducrot, O., *Décidément: la classification dissimulée* (în colaborare) in *Journal of Pragmatics*, 3(1979), pp.127-149.

DUCROT, 1980 a

Ducrot, O., *Analyses pragmatiques* in *Communications*, 32 (1980), pp.11-60.

DUCROT, 1980 b

Ducrot, O., *Les mots du discours*, Editions de Minuit, Paris, 1980.

DUCROT, 1980 c

Ducrot, O., *Les échelles argumentatives*, Editions de Minuit, Paris, 1980.

DUCROT, 1984

Ducrot, O., *Le dire et le dit*, Editions de Minuit, Paris, 1984.

DUCROT, 1985

Ducrot, O., *Enfin, marqueur métalinguistique*, in *Journal of Pragmatics*, 9 (1985), pp.199-239.

DUCROT, 1989

Ducrot, O., *Logique, structures, énonciation: lectures sur le langage*, Editions de Minuit, Paris, 1989.

DUCROT, 1995

Ducrot, O., Schaeffer, J.-M., *Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Seuil, Paris, 1995.

DU MARSAIS, 1987

Du Marsais, C., Ch., *Les véritables principes de la grammaire et autres textes, 1729-1756*, Fayard, Paris, 1987.

DUMITRIU, 1975

Dumitriu, A., *Istoria logicii*, ed. a 2-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975.

ECO, 1982

Eco, U., *Tratat de semiotică generală*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982.

ENESCU, 1973

Enescu, Gh., *Filozofie și logică*, Editura Științifică, București, 1973.

ENESCU, 1980

Enescu, Gh., *Fundamentele logice ale gândirii*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

ENCYCLOPÉDIE, 1757

Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, t.VII, 1757.

FLEW, 1960

Flew, A. (ed.), *Logic and Language*, Blackwell, Oxford, 1960.

FLUDERNIK, 1993

Fludernik, M., *The Fictions of Language and the Languages of Fiction: The Linguistic representation of speech and consciousness*, Routledge, London, New York, 1993.

FOUCAULT, 1966

Foucault, M., *Les mots et les choses*, Gallimard, Paris, 1966.

FOUCAULT, 1969

Foucault, M., *Préface*, in Arnould, Lancelot, *Grammaire générale et raisonnée*, nouvelle éd., Républications Paulet, Paris, 1969.

FREGE, 1966

Frege, G., *Sens și semnificație*, in *Materialismul dialectic și științele moderne*, vol.XI: *Logică și filosofie. Orientări în logica modernă și fundamentele matematicii*, Editura Politică, București, 1966, pp.54-79.

FREGE, 1977

Frege, G., *Scrieri logico-filosofice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977.

FUCHS, 1980

Fuchs, C., *Paraphrase et théories du langage*, Thèse, Univ. Paris VII, Paris, 1980.

GENETTE, 1972

Genette, G., *Figures III*, Seuil, Paris, 1972.

GENETTE, 1978

Genette, G., *Figuri*, Editura Univers, București, 1978.

GOBLOT, 1937

Goblot, E., *Traité de logique*, Librairie Armand Colin, Paris, 1937.

GRAMMAIRE DE PORT-ROYAL, 1846

[Arnault & Lancelot], *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal*. Avec une introduction historique par M. A. Bailly, Hachette, Paris, 1846.

GREENBERG, 1971

Greenberg, J.H., *Language, Culture, and Communications*. Essays by Joseph H. Greenberg, selected and introduced by Anwar S. Dil, Stanford Univ. Press, Stanford, 1971.

GREIMAS, 1966 a

Greimas, A.J., *Sémantique structurale. Recherche de méthode*. Larousse, Paris, 1966.

GREIMAS, 1966 b

Greimas, A.J., *Préface à la traduction française* in HJELMSLEV, L., *Le langage*, Gallimard, Paris, 1966.

GREIMAS, 1975

Greimas, A.J., *Despre sens: eseuri semiotice*, text tradus și prefătat de Maria Carpov, Editura Univers, București, 1975.

GREIMAS, 1972

Greimas, A.J., et al., *Essais de sémiotique poétique*, Librairie Larousse, Paris, 1972.

GREIMAS, 1993

Greimas, A.J., Courtès, J., *Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Hachette, Paris, 1993.

GRIGORIEV, 1981

Grigoriev, V. (ed.), *Linguistique et poétique*, Edition du Progrès, Moscou, 1981.

GRICE, 1989

Grice, P., *Studies in the Way of Words*, Harvard University Press, Cambridge, MASS, 1989.

GRIZE, 1986

Grize, J.-B., *Argumenter et/ou raisonner*, in *Revista da Faculdade de Letras*, seria *Filosofia*, Nr. 3, a 2-a serie, Universidade da Porto, Porto, 1986.

GRIZE, 1990.

Grize, J.-B., *Logique et langage*, Ophris, 1990.

GRIZE, 1996

Grize, J.-B., *Logique naturelle et communication*, P.U.F., Paris, 1996.

GRUSENMEYER, 1996

Grusenmeyer, C. & Trognon, A., *Structures of natural reasoning within functional dialogues*, in *Pragmatics and Cognition*, vol. 4, no. 2, John Benjamins Publ. Co., Amsterdam, 1996.

GROUPE μ , 1977

Groupe μ , *Rhétorique de la poésie*, P.U.F., Paris, 1977.

HAMBURGER, 1986

Hamburger, K., *Logique des genres littéraires*; traduit de l'allemand par Pierre Cadiot; préface de Gérard Genette, Seuil, Paris, 1986.

HARNOIS, 1928

Harnois, G., *Les Théories du langage en France de 1660 à 1821*, Société d'Édition "Les Belles Lettres", Paris, 1928.

HINTIKKA, 1994

Hintikka, J., *Fondements d'une théorie du langage*, P.U.F., Paris, 1994.

HJELMSLEV, 1966

Hjelmslev, L., *Le langage*, Gallimard, Paris, 1966.

HJELMSLEV, 1968

Hjelmslev, L., *Prolégomènes à une théorie du langage*, Editions de Minuit, Paris, 1968.

IOAN, 1973

Ioan, P., *Analiza logică a limbajului* (curs), Univ., Iași, 1973.

IOAN, 1983

Ioan, P., *Logică și metalogică*, Junimea, Iași, 1983.

IOAN, 1995

Ioan, P., *Educație și creație în perspectiva unei logici "situaționale"*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995.

IOAN, 1996

Ioan, P., *Logică și filosofie: restanțe, radiografii, retrospective*, Institutul European, Iași, 1996.

IORDAN, 1932

Iordan, I., *Introducere în studiul limbilor romanice*, Editura Institutului de Filologie Română, Iași, 1932.

IOSIFESCU, 1970

Iosifescu, S., *Construcție și lectură*, Editura Univers, București, 1970.

JAKOBSON, 1963

Jakobson, R., *Essais de linguistique générale*, Editions de Minuit, Paris, 1963.

JORGE CHAPARRO, 1990

Jorge Chaparro, Maria del Carmen, *La negacion en frances contemporaneo*, Diss., Univ., Zaragoza, 1990.

KANT, 1985

Kant, Immanuel, *Logica generală*, trad. rom., Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.

KRAMPEN, 1985

Krampen, M., *Saussure și dezvoltarea semiologiei*, in Solomon Marcus (ed.), *Semnificație și comunicare în lumea contemporană*, Editura Politică, București, 1985, pp. 71-83.

KRISTEVA, 1969

Kristeva, J., *Σημειωτική. Recherches pour une sémanalyse*, Seuil, Paris, 1969.

KRISTEVA, 1973

Kristeva, J. (ed.), *Sémiotique*, in Hollier, D. et al., *Panorama des sciences humaines*, NRF, Paris, 1973.

KRISTEVA, 1976

Kristeva, J. *Le texte du roman: approche sémiologique d'une structure discursive transformationnelle*, Mouton, The Hague, Paris, 1976.

LEFEBRE, 1947

Lefebvre, H., *Descartes*, Editions Hier et Aujourd'hui, Paris, 1947.

LOGIQUE DE PORT-ROYAL, 1861

Arnault, A., Nicole, P., *La logique ou l'Art de penser*, in *Logique de Port-Royal suivie de trois fragments de Pascal*, avec une introduction et des notes par Charles Jourdain, Hachette, Paris, 1861.

LYONS, 1970

Lyons, J., Chomsky, W. Collins sons and Co. Ltd., Glasgow, 1970.

MAIORESCU, 1988

Maiorescu, T., *Scrieri de logică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.

MARCUS, 1985

Marcus, S. (ed.), *Semnificație și comunicare în lumea contemporană*, Editura Politică, București, 1985.

MARKIEWICZ, 1988

Markiewicz, H., *Conceptele științei literaturii*, Editura Univers, București, 1988.

MARTINET, 1949

Martinet, A., *La double articulation linguistique*, in *Travaux du Cercle linguistique de Copenhague*, vol.5, 1949.

MARTINET, 1957

Martinet, A., *Arbitraire linguistique et double articulation*, in *Cahiers F. de Saussure*, nr.15, 1957.

MEAD, 1934

Mead, G.H., *Mind, self and society - from the standpoint of a social behaviourist*, University of Chicago Press, Chicago, 1934.

MERLEAU-PONTY, 1945

Merleau-Ponty, M., *Phénoménologie de la perception*, Gallimard, Paris, 1945.

MEYER, 1979

Meyer, M., *Découverte et justification en science*, Klincksieck, Paris, 1979.

MEYER, 1982

Meyer, M., *Logique, langage et argumentation*, Hachette, Paris, 1982.

MILNER, 1989

Milner, J. C., *Introduction à une science du langage*, Seuil, Paris, 1989.

MORRETTA, 1994

Morretta, A., *Cuvântul și tăcerea, O posibilă reconstituire a Logosului cu ajutorul conceptului de Śabda-Sphota din lingvistica indiană*, în românește de Mara și Florin Chirițescu, Editura Tehnică, București, 1994.

MORRIS, 1938

Morris, Ch., *Foundations of the theory of Sign*, Chicago, 1938.

MORRIS, 1946

Morris, Ch., *Signs, Language and Behaviour*, Prentice-Hall, Chicago, 1946.

MORRIS, 1955

Morris, Ch., *Foundations of the theory of Sign*, in *Encyclopaedia of Unified Science*, I, Chicago, 1955.

MORRIS, 1971

Morris, Ch.W., *Writings on the General Theory of Sign*, Mouton, The Hague, Paris, 1971.

MOUNIN, 1972

Mounin, G., *La Sémantique*, Seghers, Paris, 1972 (colecția *Clefs*).

OANCEA, 1993

Oancea, I., *Romanitate și istorie: epistemă clasică și literarizare*, Editura de Vest, Timișoara, 1993.

O'NEIL, 1989

O'Neil, J., *Relevance and Pragmatic Inference*, in *Theoretical Linguistics*, vol. 15 (1988/89), nr.3, pp. 241-261.

PARIENTE, 1985

Pariente, J.-C., *L'analyse du langage à Port-Royal*, Editions de Minuit, Paris, 1985.

PEIRCE, 1990

Peirce, Ch.S., *Semnificație și acțiune: Antologie*, Editura Humanitas, București, 1990.

PETIT LAROUSSE, 1992

Le Petit Larousse illustré, Larousse, Paris, 1992.

PLETT, 1983

Plett, H., *Știința textului și analiza de text: semiotică, lingvistică, retorică*, Editura Univers, București, 1983.

POTTIER, 1992

Pottier, B. (ed.), *Les sciences du langage en France au XX-ème siècle*, 2e édition, Editions Peeters, Paris, 1992.

RASTIER, 1972

Rastier, F., *Idéologie et théorie des signes*, Mouton, The Hague, Paris, 1972.

RASTIER, 1973

Rastier, F., *Essais de sémiotique discursive*, Maison Mame, 1973.

RASTIER, 1998

Rastier, F., *Le problème épistémologique du contexte et le statut de l'interprétation dans les sciences du langage*, in *Langages*, nr. 129, Larousse, Paris, 1998, pp.97-111.

RECHERCHES..., 1974

Recherches sur le discours et l'argumentation: Tirage spécial du Tome XII, no.32/1974 de la *Revue européenne des Sciences Sociales/ Cahiers Vilfred Pareto*, paru aux Editions Droz à Genève (*Travaux du Centre de Recherches Sémiologiques de l'Université de Neuchâtel*, sous la direction de Jean-Blaise Grize), 1974.

REMY, 1987

Remy, M. (ed.), *Discours et utopie: stratégie. Littérature, philosophie, architecture. Actes du Colloque du Centre de Recherches sur le Discours et le Texte, Nancy 1-4 mai 1986*, Presses Universitaires de Nancy, Nancy, 1987.

RENCONTRES, 1983

Rencontres de l'Ecole du Louvre, février 1983: Image et signification, La Documentation Française, Paris, 1983.

RICE, 1989

Rice, Ph., Waugh, P., *Modern Literary theory: A Reader*, Edward Arnold, London, 1989.

RICHARDS, 1974

Richards, I.A., *Principii ale criticii literare*, Editura Univers, București, 1974.

RIVARA, 1990

Rivara, R., *Le système de la comparaison: sur la construction du sens dans les langues naturelles*, Editions de Minuit, Paris, 1990.

SAINTE-BEUVE, 1901

Sainte-Beuve, C.-A., *Port-Royal*, 6e edition, Hachette, Paris, 1901.

SAUSSURE, 1922

Saussure, F. de, *Cours de linguistique générale*, publié par Charles Bally et Albert Sechehaye, avec la collaboration de Albert Riedlinger, II-ème édition, Payot, Paris, 1922.

SĂINEANU, 1891

Săineanu, L., *Raporturile între logică și gramatică*, Socec, București, 1891.

SEARLE, 1972

Searle, J. R., *Les actes de langage. Essai de philosophie du langage*, Hermann, Paris, 1972.

SEBEOK, 1960

Sebeok, Th. A. (ed.), *Style in language*, The MIT Press, Cambridge, MASS, 1960 (reprint in 1966).

SERRUS, 1933

Serrus, Ch., *Le parallélisme logico-grammatical*, Librairie Felix Alcan, Paris, 1933.

SILVESTRE DE SACY, 1803

Silvestre de Sacy, A.I., *Principes de grammaire générale mis à la portée des enfants*, Delauce et Lesueur, Paris, 1803.

SLOCUM, 1988

Slocum, J. (ed.), *Machine translation systems*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1988.

SMOLENSKY, 1986

Smolensky, P., *Information processing in dynamical systems: Foundations of harmony theory*, in D.E. Rumelhart et al., *Parallel distributed processing: Explorations in the microstructure of cognition*, vol.1, Foundations, MIT Press, Cambridge Mass., 1986, pp.194-281.

STEIN, 1985

Stein, D., *Perspectives on historical pragmatics*, in *Folia Linguistica Historica*, VI, 2, 1985.

STOICA, 1995

Stoica, D., *Cartezianismul lingvistic*, in *Limbaje și comunicare*, Institutul European, Iași, 1995, pp. 195-200.

STOICA, 1997

Stoica, D., *La plume de Descartes et la feuille de Saussure*, in *Actes des Journées de la francophonie*, IIe édition, 20–22 mars 1996 (textes réunis par Marina Mureșanu Ionescu), Editura Universității "Al. I. Cuza", Iași, 1997, pp. 182–186.

SURDU, 1989

Surdu, Al., *Actualitatea relației gândire–limbaj*, Editura Academiei, București, 1989.

THOM, 1990

Thom, R., *Apologie du logos*, Hachette, Paris, 1990.

THOUARD, 1998

Thouard, D., *Philologie et langage*, in *Langages*, vol.129, Larousse, Paris, 1998, pp.64–75.

TORDESILLAS, 1994

Tordesillas, Marta, *Últimas tendencias en lingüística francesa*, in J.F. Corcuera et al. (eds.), *La linguística francesa, situación y perspectivas a finales del siglo XX*, Actas del Coloquio [...] de Zaragoza, 4–6 de noviembre de 1993, Zaragoza, Univ. de Zaragoza, 1994, pp. 351–359.

VASILIU, 1978

Vasilu, E., *Preliminarii logice la semantica frazei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

VASILIU, 1984

Vasilu, E., *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984.

VASILIU, 1990

Vasilu, E., *Introducere în teoria textului*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1990.

VASILIU, 1992

Vasilu, E., *Introducere în teoria limbii*, Editura Academiei Române, București, 1992.

VIGNAUX, 1976

Vignaux, G., *L'argumentation. Essai d'une logique discursive*, Droz, Genève, 1976.

WALD, 1985

Wald, L., et al., *Lingvistică saussuriană și postsaussuriană*, Univ., București, 1985.

WALD, 1985

Wald, H., *Ideea vine vorbind*, Cartea Românească, București, 1983.

WHITEHEAD, 1925

Whitehead, A.N., Russell, B., *Principia Mathematica*, Cambridge at the University Press, 1925, Second Edition.

Logique et langage

– faits de l'espace culturel français –

Résumé

Entammer une recherche présuppose non seulement l'existence d'une intuition scientifique que l'on pourrait circonscrire dans un domaine d'étude, mais aussi un trajet à parcourir et des instruments à utiliser, bref une méthodologie à employer. Or, plus le domaine est vaste et difficile à définir et à dominer, plus la méthodologie à employer devrait être mieux définie et choisie de telle sorte qu'elle offre la possibilité d'une démarche bien structurée, limpide et facile à suivre.

Notre démarche vise à surprendre le rapport entre la logique et le langage, tels qu'il apparaît dans la littérature de spécialité appartenant à l'espace culturel français¹. Non seulement il est difficile de trouver des rapports entre une science (la logique) et un objet (le langage) – qui n'est même pas l'objet de ladite science; de plus, la nature complexe du phénomène appelé "langage" et le rapprochement possible entre la logique et la sémiotique² rendent une telle recherche difficile à engager en l'absence d'une méthodologie bien mise au point.

Une manière de délimiter et d'analyser les contributions théoriques portant sur la relation dont nous occupons serait de les regarder sous la perspective offerte par la distinction entre *niveau phrastique* et *niveau transphrastique*, d'une part, et par la distinction entre l'*analyse logique* et l'*analyse sémiotique*, d'autre part. Les niveaux phrastique et transphrastique auraient

¹ Le chapitre 2 du présent ouvrage a pour objectif – entre autres – la définition du concept d'*espace culturel français*.

² Cette idée, on la retrouve chez Peirce: "La logique – dit celui-ci –, dans son acception générale, n'est qu'un autre nom pour la sémiotique, qui est la doctrine quasi-nécessaire ou formelle des signes. En donnant cette doctrine pour «quasi-nécessaire» ou formelle, j'entends aussi que nous observons les caractéristiques des signes que nous connaissons et que, en partant de cette observation, par un processus que je n'hésiterai pas à nommer Abstractisation, on est porté vers des énoncés éminemment faillibles et, donc, dans un sens point nécessaires, quant à ce que doivent être les caractéristiques de tous les signes utilisés par une intelligence «scientifique», autrement dit, par une intelligence capable de tirer du savoir de l'expérience." (Trad. d'après la version en roumain: Charles S. Peirce, *Semnificație și acțiune*, București, Humanitas, 1990, p. 268).

en vue le domaine-objet de la recherche; l'analyse (la méthode) logique et l'analyse (la méthode) sémiotique auraient en vue l'instrument utilisé pour l'investigation du domaine.

Nous essayons de présenter les alignements sur lesquels prennent contour les deux méthodes possible à assumer, de façon à permettre de voir leur rapprochements et les distances qui les séparent, en assurant à chaque méthode son individualité. D'autant plus que nous sommes souvent à même de constater une dispersion des procédures tenant à l'une d'entre elles que l'on retrouve engagées sous la juridiction de l'autre, du seul fait de ne pas avoir réalisé les distinctions catégorielles et celles des procédures, tel qu'on se le doit dans une investigation de cette sorte.

Pour revenir à notre démarche – l'étude du rapport logique/langage, tel qu'il est surpris dans la littérature spécialisée de l'espace français – nous devons préciser que les distinctions que nous proposons vont constituer un critère discriminatoire dans l'ordonnement et la systématisation d'un champ aussi vaste. Il est vrai aussi que ces distinctions pourraient ne pas présenter d'importance pour des cas où les buts poursuivis seraient différents. Il n'en reste pas moins que l'exemple que nous avons choisi est valable, car il prouve l'importance du choix d'une méthodologie claire et opérante, surtout lorsque la recherche vise un domaine difficile à soumettre et à contrôler, comme nous venons de le dire.

Une deuxième remarque s'impose, qui est elle-même une assumption méthodologique: l'étude conduite en parallèle des deux méthodes d'investigation des contributions théoriques sur la relation entre la logique et le langage sera une étude qui aura en vue *la tonalité dominante*³ de chacune d'entre elles. Ce que nous voulons mettre en relief c'est que l'analyse comparative que nous proposons ne porte pas à des déterminations ponctuelles et pointues (ce qui est bien naturel lorsqu'il s'agit de méthodologies). On pourra retrouver certains éléments de l'analyse logique dans l'analyse sémiotique, et, réciproquement, on pourra trouver des procédures tenant à cette dernière dans l'analyse logique. C'est au niveau de la *tonalité dominante de la méthode*

³L'idée d'une "tonalité dominante" dans l'analyse des actes discursifs vient de Charles W. Morris, lequel y fait recours pour déterminer les caractéristiques de chaque type de discours analysé (voir à ce sujet: Ch.W. Morris, *Signs, Language and Behavior*, New York, Prentice-Hall, 1946, chp. III).

que les distinctions pourront nous apparaître avec plus d'évidence.

Généralement parlant, lorsqu'il s'agit d'analyses comparatives faites sur des produits cognitifs de grandes dimensions et d'un haut niveau de complexité (pour parler de l'ensemble méthodologique, c'en est le cas), la mise en évidence des rapprochements et des distances entre eux se fait en poursuivant la tonalité dominante, l'essentialité du produit cognitif pris en considération.

Méthodes

En définitive, c'est la finalité différente des deux entités – la pensée et le signe – qui donne leurs différences d'amplitude, de perspective. La pensée est analysée sous la perspective de son bien-fondé et des relations qu'elle entretient avec d'autres pensées (et aussi, certes, des fondements de ces relations), tandis que le signe est analysé sous la perspective de son impact sur l'altérité. Alors que l'analyse logique étudie la pensée en soi, dans ses manifestations intrinsèques déterminées par les cadres de la rationalité, l'analyse sémiotique étudie "la sortie hors de soi" de la pensée, par l'intermédiaire du signe. Or, "la sortie hors de soi" présuppose une attention spéciale accordée à l'exactitude de la pensée (le fait de transmettre à l'autre exactement la même pensée qui nous domine), et là, ce qui nous intéresse c'est le rapport de la pensée avec la réalité à laquelle elle se réfère (perspective sémantique), et aussi une attention spéciale accordée à l'exactitude de la réception de la pensée transmise (c'est-à-dire, si le récepteur entrera en possession de la même pensée par l'intermédiaire du signe), et là nous avons la perspective pragmatique.

On pourrait en déduire une idée intéressante qui aurait pour résultat un rapprochement des deux méthodes d'analyse. En prenant la pensée comme signe (et nombreux l'on fait: Peirce, par exemple), alors l'analyse logique serait une "syntaxe de la pensée", et cette idée renverrait à une perspective interrelationnelle des pensées dans l'acte de leur production et de leur manifestation.

Nous allons nous en tenir là pour ce qui est du signalement des différences entre la méthode de l'analyse logique et la méthode de l'analyse sémiotique dans l'investigation de divers produits cognitifs. Le fait d'avoir insisté sur les différences ne devrait point suggérer qu'il y a une distance infranchissable

entre les deux méthodes, qu'une "collaboration" entre elles serait impossible. Au contraire, nous y avons assumé une idée de la *Topique* d'Aristote, selon laquelle, pour établir, pour déterminer l'individualité des choses ressemblantes il faut en établir les différences, et pour faire voir l'individualité des choses éloignées l'une de l'autre, il faut en établir les ressemblances. Les ressemblances pour les choses ressemblantes sont évidentes, de même que les différences entre les choses éloignées.

Objets

Nous tenons à retenir l'attention sur le fait que la signification particulière de la distinction entre *phrastique* et *transphrastique* tient plutôt à la discursivité littéraire (dans l'acception la plus large du terme) et elle reste presque insignifiante pour d'autres types de discours (comme le discours scientifique, par exemple). Pourquoi? Parce que les trois critères de distinction (syntaxique, sémantique, pragmatique) fonctionnent ensemble au plus haut niveau seulement dans le discours littéraire et dans les discours similaires. Le discours littéraire doit être syntaxiquement correct et il doit, à la fois, couvrir un sens (ou plusieurs sens) et assurer une intention (autre que l'intention strictement descriptive, qui est quasi-générale). Quant au discours scientifique (et on va faire référence au cas le plus "dur": la démonstration formalisée), il doit être *syntactiquement* correct (il doit respecter les règles de bonne formation des composants), mais nous avons des doutes quant à sa possibilité de couvrir un sens (on parle pourtant des possibles interprétations de la symbolistique d'une démonstration formalisée) et encore moins sommes-nous convaincus de son intentionnalité (c'est-à-dire, sa dimension pragmatique).

Et encore, si, dans le cas du discours littéraire, la distinction entre idées principales et idées accessoires est essentielle (pour la fonctionnalité même d'un tel discours), dans le cas du discours scientifique, une telle distinction est superflue. Notons aussi que les représentants du Cercle de Vienne (Carnap, Neurath, Hahn, etc.) ont proposé la méthode de l'«analyse logique du langage» pour déterminer nettement les théories scientifiques; ils avaient comme principe de travail la décomposition de la théorie en éléments plus simples, jusqu'au niveau des propositions élémentaires (propositions de protocole) intuitivement évidents, mais ils n'ont pas pensé qu'on pouvait dis-

tinguer – à base de critères très nets – entre ces unités minimales et la théorie dans son ensemble (comme domaine du transphrastique).

Conclusion

En prenant appui sur les distinctions *phrastique-transphrastique* et *analyse logique analyse sémiotique*, nous avons obtenu – nous le pensons – un instrument valable qui pourrait servir dans une tentative de classification des productions théoriques sur la relation entre la logique et le langage. Il y en aura qui s'inscrivent dans la perspective logique sur le niveau phrastique, d'autres, dans la perspective sémiologique sur le niveau phrastique; il y en aura aussi qui s'inscrivent dans la perspective logique sur le niveau transphrastique et enfin d'autres qui s'inscrivent dans la perspective sémiotique sur le niveau transphrastique.

la méthode le niveau d'analyse	Analyse logique	Analyse sémiotique
Niveau phrastique	Les grammaires générales	Ferdinand de Saussure
Niveau transphrastique	O.Ducrot (pour une part de ses travaux)	R. Barthes

Dans le tableau ci-dessus, nous proposons une classification des théories concernant la relation entre *logique* et *langage*, avec des exemples pris sur l'espace français. Mais il nous paraît évident que l'instrument que nous proposons peut très bien fonctionner pour analyser, organiser, classifier d'autres domaines encore, pourvu qu'ils aient trait à la discursivité.

Redactor: *Elena COSMA*

Tipărit la S.C. SPERANȚA S.R.L. IAȘI

<<...Dan Stoica și-a propus să obțină un “pròdus” caracterizat printr-o “îchidere necesară unui text corect construit” și, în același timp, o deschidere [necesară] unui discurs ce acceptă amendarea, îmbogățirea și, în general, rediscutarea, atribute ce vor putea situa, cu legitimitate, “curajos”, deși cu “smerenie”, această cercetare printre investigațiile relației dintre logică și limbaj, multe, foarte multe și foarte prestigioase, alături de care, o putem spune de pe acum, cartea lui Dan Stoica își va găsi cu siguranță un loc bun.>>

(Din studiul introductiv, *O problemă deschisă*, semnat de Prof. univ. dr. Maria Carpov)